

SZÉKELY MIKLÓS

NEMZET, IPAR, MŰVÉSZET

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA

DISSERTATIONES

Redigit:
PÁL FODOR

Studia ad historiam culturalem nationis fovendae 4.

Redactor a quo subseries:
PÉTER DÁVIDHÁZI ET GÁBOR GYÁNI

Institutum Historicum Sedis Centralis
Studiorum Philosophicorum
Academiae Scientiarum Hungaricae
Budapestini, 2017

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK
ÉRTEKEZÉSEK

Tanulmányok a nacionalizmus kultúrtörténetéből 4.

SZÉKELY MIKLÓS

NEMZET, IPAR, MŰVÉSZET

A kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum
1887–1918

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Budapest, 2017

A kötet a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával készült
(K 108670 sz. projekt)

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL

© Székely Miklós, 2017

© MTA BTK, 2017

ISBN 978-963-416-061-8

ISSN 2416-1144

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is

TARTALOM

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	7
BEVEZETŐ	9
Az iparmúzeum fogalma	12
Az iparmúzeumok gyűjtőköre és feladatai	22
A BUDAPESTI TECHNOLÓGIAI IPARMÚZEUM	26
A magyarországi ipari szakoktatási rendszer a századfordulón	32
A MAROSVÁSÁRHELYI SZÉKELYFÖLDI IPARMÚZEUM	41
A Székelyföldi Iparmúzeum épülete és szobrászati dísze	47
A KOLOZSVÁRI I. FERENC JÓZSEF IPARMÚZEUM	57
Az iparmúzeum megalapítása és működésének kezdete	57
Az iparmúzeum alapgyűjteménye	62
Vadona János japán és kínai tárgyai	67
Az ipariskola és iparmúzeum közös épülete (1896–1898)	79
Iparmúzeumi és ipariskolai minták hatása Kolozsváron	100
Pákei Lajos, az oktatásszervező	106
Az ipariskola növendékei	113
A modern iparművészet új otthona: a kolozsvári Iparmúzeum önálló épülete 1902–1904	117
A kortárs iparművészeti gyűjtés Magyarországon	125
KONKLÚZIÓ, AVAGY AZ IPARMÚZEUM MEGSZŰNÉSE ÉS UTÓÉLETE	145
IRODALOM	151
RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK	161
KÉPJEGYZÉK	162
SZEMÉLY- ÉS HELYSÉGNÉVMUTATÓ	168

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Egy önálló kötetben publikált kutatás akkor is egy csoport egymáshoz esetenként alig kapcsolódó tagjai eszmecseréjének és együttműködésének gyümölcse, ha az eredmények egy szerző neve alatt jelennek meg. A könyvben közölt ismeretanyag és a megjelenés kapcsán sokaknak tartozom köszönettel, akik nélkül ez a könyv ebben a formában nem születhetett volna meg.

Elsőként köszönet Sisa Józsefnek az ajánlásért és Gyáni Gábornak, aki ennek hatására befogadta Dávidházi Péterrel közösen vezetett *Művészetek és tudomány a nemzetépítés szolgálatában a 19. századi Magyarországon* elnevezésű OTKA-programjába az iparmúzeum témakörét. Továbbá a kutatócsoport tagjainak, különösen Szilágyi Adrienn-nek a kutatóutak intézéséért és Cieger Andrásnak a könyv megjelenéséhez nyújtott gyakorlati segítségéért. A helyszíni kutatáshoz nyújtott eligazítást és szakmai támogatást köszönöm erdélyi kollégáimnak és barátaimnak. A kolozsvári Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeum munkatársai közül Mihály Melindának és az intézmény igazgatóhelyettesének, Mitu Melindának. A kolozsvári kutatásokért köszönettel tartozom továbbá a BBTE adjunktusának, a kolozsvári művészettörténet mindenésének, Kovács Zsoltnak, a Művészeti és Design Egyetem adjunktusának, Weisz Attilának, valamint az Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára levéltárosának, Molnár Lehelnek; Marosvásárhelyen a Maros Megyei Levéltár munkatársának, László Mártonnak, a Maros Megyei Múzeum munkatársainak, Kovács Máriának és Orbán Jánosnak, valamint a múzeum igazgatójának, Soós Zoltánnak, illetve a Maros Megyei Tűzoltóságnak. A kolozsvári iparmúzeummal kapcsolatos munkából kibomló kutatás, az egykori zalatnai Kőfaragó és Kőcsiszoló Ipariskola kapcsán köszönettel tartozom Kiss Zoltánnak. A néprajzi vonatkozásokkal kapcsolatos segítséget köszönöm Tötszegi Teklának és Csupor Istvánnak. A kötet véglegesítése kapcsán végzett munkájuk miatt hálával tartozom F. Dóczy Erikának szerkesztői és Asztalos Emesének szöveggondozási munkájukért.

BEVEZETŐ

Az e kötetben leírt történet valóság és fikció határán egyensúlyoz. Megírásának lehetősége, a választott gyűjtemény feldolgozásának korlátai egyszerre adódnak magából a témából, az iparmúzeumból, a 19. század e sajátos memóriaintézményéből és kutatásának 21. századi idejéből. A kiegyezést követően alapított ipariskolák és iparmúzeumok ma jelentős részben az országhatárokon kívül találhatóak. Kolozsvár és Marosvásárhely egykori iparmúzeumai, Arad, Temesvár, Kassa, Székelyudvarhely, Brassó, Zalatna, Selmecbánya és más városok mára már oktatási profilt váltott régi magyar ipariskolái mellett Budapesten (Újpesten), valamint Szegeden kutathatóak hasonló intézmények a mai országhatárokon belül. E kötetben bemutatott kolozsvári memóriaintézmény megismerése olyan levéltárak, adattárak és archívumok világához kötött, amelyek az elmúlt évszázadban impériumváltások, intézményi átalakulások, összeolvadások, megszűnések során gyűjtötték be tárgyaikat, halmozták fel vagy herdálták el archív anyagaikat. A 18. században született múzeum a 19. század folyamán teljesebben ki és vált a modern kor meghatározó kulturális, társadalmi, politikai és gazdasági intézményévé. Ez a változás döntő részben abban az évszázadban zajlott le, amely a nyomtatott publikálás elterjedésével, rendszerezett és strukturált könyv- és levéltári révén történelmi mértékkel mérve az eredeti források korábban ismeretlen bőségét hagyta az utókorra. Ezeknek köszönhető a korszerű múzeumtörténeti munkákra jellemző széles körű forrásanyag-feltárás, amelyekhez képest szembeötlően töredékes a kolozsvári egykori I. Ferenc József Iparmúzeum kapcsán rendelkezésünkre álló elsődleges források mennyisége.

Az archívumok titkos világának egyik legnagyobb hatású elméletírója, Wolfgang Ernst tézisében a levéltár dokumentumanyagával mint a múlt egy szeletének sajátos rend szerinti leképezésével szemben áll a történetírói praxis. A két logika, a két rend egymással látszólag összebékíthetetlen, az információhiány miatt azonban a történész és a regényíró attitűdje esetünkben szükségszerűen kiegészíti, nem pedig kizárja egymást. A tény és a képzelet közötti határvonal mégsem olyan éles, mint ahogy ezt korábban gondoltuk.¹ Ernst szerint a történetíró – az irodalmi fikció motívumképzésével megegyező mechanizmusok szerint – „cseppfolyósítja” az archívum titkait. „*Abban*

---

1 Gyáni, 2015. 11.

a pillanatban, amikor megszakad a dokumentumok és a hatalom közötti kötődés, megszűnnek az archívumot érintő korlátozások, és elkezdődik a történész utólagos munkája.”² A fő kérdés, hogy esetünkben mi okozza a dokumentumok és a valóság közötti kötődés megszűnését: vajon szándékoltság, az impériumváltásokból adódó folyamatos újraleltározások, a dokumentumok felszámolása vagy az egymást követő politikai rendszerek eltérő igényei szerint strukturált szakértelem? Ahogy a múzeumokról a megütközés helyeként értekező Peter Sloterdijk megfogalmazta, a memóriaintézményeknek tulajdonított történeti narratívák azok falain kívül íródnak.³ Ez a felvetés a határokon kívülre került magyar múlt tárgyi örökségét őrző múzeumok történetének kutatója számára a fentiekben felvázolt kérdések miatt a feltételelességgel bővül ki, ezek a történetek jelenlegi lehetőségeink szerint csak erős kérdőjelekkel írhatók meg.

A kolozsvári iparmúzeum irattárának lappangásából, megszűnéskor még létező gyűjteménye nagy részének szétszóródásából, ennek részleges megismerhetőségéből és épületeinek átalakításából adódik az a fajta rendszertelenség és lezáratlanság, amely napjaink digitális archívumainak is sajátja.⁴ A digitális archívumok adatbőségének káoszával szemben esetünkben azonban a hiányok szabályozzák az intézménytörténet feltárását. A történelem megírhatóságát feltételező hagyományos archívummal szemben a digitális archívum maga a káosz adaptálása, amely már nem feltételezi a történelem megírhatóságát. Az elkallódott iparmúzeumi archívum ilyen módon a 19–20. századi határon túli magyar történelem sajátos színtere, amely magát a megírhatóságot teszi kétségessé, és fordítja kutatójának figyelmét az analógiák világán túl már említett a regényírói praxis lehetőségei felé.

A téma másik sajátos jellegéből adódó helyzet a 19. századi iparmúzeumok feladatából és gyűjtési stratégiájából következik. A múzeum, amely hagyományosan egyike az emberi történelem nagy memóriaintézményeinek, a folyamatosan fejlődő ipar muzealizációja kapcsán önnön ellentétébe fordult. A döntően a 19. század utolsó harmadában alapított iparmúzeumok gyűjteményezési stratégiája a tárgyak modernségét, kereskedelmi értékét és az iparfejlesztést tartotta szem előtt, ez azonban a tárgyak egy részénél kizárta a hosszú távú megőrzés szempontját: a technológia változása miatt, mintaadó szerepüket elveszítve, a meghaladott berendezések és tárgyak kiemelésével a múzeum alapvető küldetését, az utókornak való megőrzést utasította el. Az iparmúzeum működése és gyűjtési logikája olyan alapvetően eltért századának jellegzetes intézményétől, a múzeumok nagy részétől, hogy helyesebb lenne *nem-múzeum múzeumként* tekintenünk rá, amely működését tekintve egy innovációs központ, kísérleti laboratórium és kereskedelmi bemutatóterem ötvözeteként írható le.

2 Ernst, 2008. 106.

3 Sloterdijk, 2012. 21.

4 Derrida–Ernst, 2008.

— 8. —
BEVÉTEL.

Száma	Tétel	A leltárak vagy ajándékok száma	A tárgyak megnevezése	A szállítási csoportok felsorolása	Szaporodás						Összesen			Jegyzet
					helyesbítés folytán		új beszerzés vagy ajándékozás folytán		Összesen		darab	érték		
					darab	érték	darab	érték	K	F		K	F	
			Előzetes 1910. évi							6255.	102589.24			
1.	731/189.	248-211.	Ferenczy S. János jászokmányok	0/2.			2.	74.-	2.	74.-		6257.00	70250.24	
2.	712.	porfolyó	Bogalubov, Papis d. L. évi	0/3.			1.	180.-						
3.	"	"	Di. Thénie de la Science an	0/3.			1.	200.-						
4.	"	"	Documents de réimpression	0/3.			1.	30.-						
5.	"	"	Die historische u. neu-	0/3.			1.	23.80						
6.	"	"	Praxen, Landes d. amman	0/3.			2.	144.-						
7.	"	"	Herberland, Herberichsen	0/3.			2.	120.-						
8.	"	"	Mebman, Le Métol la Bro	0/3.			1.	70.-						
9.	"	"	Mebman, Le Bris T.	0/3.			1.	48.-						
10.	"	"	Day, Window	0/3.			1.	32.-						
11.	"	"	Demmin, Encyclop. des be-	0/3.			3.	60.-						
12.	"	"	Paul, edlethüringer Paul	0/3.			1.	84.-						
13.	"	"	Die Comissionen, illud. XII.	0/3.			1.	12.-	16	1008.80				
14.	712.	ajándék	Winkelgrajzjerming (Körs)	0/3.			1.	—	1.	—				
14a.	712.	ajándék	Winkelgrajzjerming (Körs)	0/3.			3.	530.09	3.	530.09	6257.00	104142.89		
15.	716.	1.78.91.	all. utólag könyvtári elj. lör.	0/3.			1.	21.60						
16.	"	1.78.91.	Penni nagy kiskönyv T.	0/3.			1.	16.-	2	37.60				
17.	712.	ajándék	Winkelgrajzjerming (Körs)	0/3.			1.	2.-	7	2.-				
18.	714.	2.78.91.	Elleir illor. Serindia portland	0/3.			1.							
19.	"	"	" Reg. vöröcs és egyéb	0/3.			1.							
20.	"	"	" Udmanján aszoni	0/3.			1.							
21.	"	"	" Utólagos jászokmány	0/3.			1.							
22.	"	8.78.91.	" Utólagos jászokmány	0/3.			1.	20.-	5	20.-				
23.	712.	1.78.91.	Das Petrolocho mit Rechnung	0/3.			1.	14.91	1.	14.91				
24.	716.	porfolyó	Utólagos jászokmány	0/3.			1.	280.-						
			előzetes:				1.	280.-	6286	484186.04			104223.64	

1. kép. A kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum 1910–1918 között vezetett leltárkönyve

A tárgyi érték elavulásának hagyományos múzeumra nem jellemző szemléletét tükrözi a kolozsvári iparmúzeum egyetlen ismert, az 1910–1918 közötti évek gyarapodását rögzítő nyilvántartása is. Ebben, a korszak muzeális intézményeiben rendszeresített nyilvántartási rendszertől eltérő módon, bevételi és kiadási oldalpáron és egymásba folyva vezették a múzeumi gyűjtemények gyarapodását: a könyvtári anyag bővülése mellett kiolvasható belőle nem csupán a tárgyanyag gyarapodása, hanem a berendezési tárgyak beszerzése is (1. kép). Az intézmény működésének utolsó korszakát tükröző, egyetlen ismert leltárkönyvön kívül az iparmúzeum alapításkori, ipari mintagyűjteményének nyilvántartása nem áll rendelkezésünkre. Az alapítást követő években formálódott alagyűjtemény jellegéről az iskolai évkönyvek beszámolóiból nyerhetünk képet. E rendszeresen publikált gyarapodás a kezdetektől az államosításig, az 1890-es évek közepéig követhető így, majd a források megszakadnak. Az ipariskola és iparmúzeum államosításával az évkönyvekben a korábbi, részletes kurzusleírások és tárgygyarapodások sem jelentek meg immár, ezért az 1910-től vezetett leltárkönyvig terjedő időszakról részlegesen csak a fennmaradt tárgyak egy alig pár százas csoportja tanúskodik, amelyet jelenleg az Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeumban őriznek.⁵ Ezek beszerzésének ideje nem ismert, nem sorolhatók be az intézmény működésének ebbe az időszakába. A szóban forgó másfél évtized ráadásul a kolozsvári iparmúzeum legdinamikusabb időszaka, amelynek jelentős állomásait előbb az iskola-múzeum közös épületének átadása (1898), majd az iparmúzeum önálló épületének felavatása (1904) jelölték ki. Egy új múzeumépület minden esetben jelentős gyarapodással járt együtt, így e korszak hiányzó intézménytörténeti forrásai kérdések sorát hagyják megválaszolatlanul.

Az intézmény működésével kapcsolatos hiányok főleg annak fényében szembeötlőek, hogy a magyar iparmúzeumok létrehozásával kapcsolatos diskurzus korai fázisában, az 1880-as évek elején az elképzeléseket és a tanácskozások jegyzőkönyveit nyomtatott formában is közreadták. Ezekből nemcsak az iparfejlesztést szolgáló múzeumi reform során hivatalosan számításba vett javaslatok ismerhetők meg, hanem azok kiválogatásának motivációi, a hozzászólok és döntéshozók köre, valamint szakmai szempontjaik is.⁶

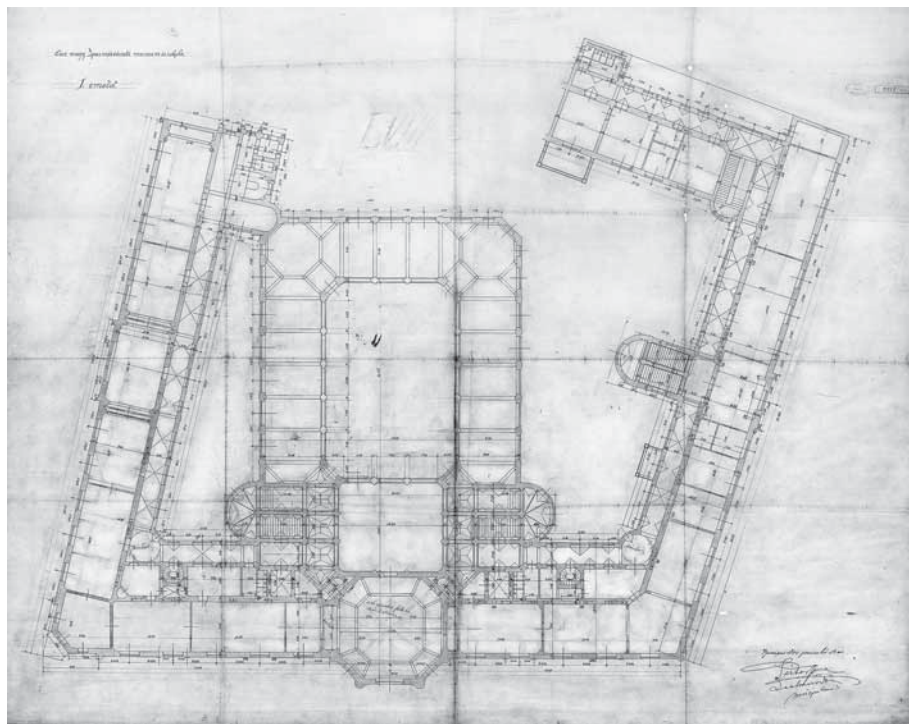
Az iparmúzeum fogalma

Az iparmúzeumok a 19. század utolsó két évtizedének sajátos, múzeumtörténeti szempontból igen jelentős csoportját alkotják. Részint talán *nem-múzeum múzeum* és egyben ipari jellegűkből adódóan a művészettörténet-írás mind-

5 Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum. VII. kötet. V. 395 (1942)–VI. 3902 (1943) tételek között.

6 *Jelentések és javaslatok*, 1881. A kötet több ülés jegyzőkönyve mellett az alábbi tervezeteket tartalmazta: Ráth–Mudrony, 1881; Steinacker, 1881; Keleti Károly, 1881; Mudrony, 1881; Hegedüs, 1881/a. és 1881/b.

máig megfeledezett róluk. A reformkor egyik nagy nemzeti vállalkozását, a Magyar Nemzeti Múzeum megalapítását és európai jelentőségű épületének átadását követően a múzeumalapítások századfordulós nagy hullámát az ipari és gazdasági modernizáció generálta. A nemzeti ipar fejlesztése, a gazdasági, társadalmi, oktatási modernizáció következtében a század utolsó két évtizedében az ipari-iparművészeti múzeumok a teljes múzeumalapítások és -építések több mint felét tették ki. Ezek jellemzően kettős, múzeumi és oktatási funkciókat egyesítő intézmények voltak, területi eloszlásukat tekintve a főváros mellett a magyar nemzeti ipar és kultúra szempontjából jelentősnek tartott erdélyi városok domináltak. A kiegyezéstől a millenniumig felépült három iparmúzeum közül az első Hauszmann Alajos budapesti Technológiai Iparmúzeuma (1887–1889), ezt követte Kiss István marosvásárhelyi Székelyföldi Iparmúzeuma (1890–1893), majd pedig Pákei Lajos két kolozsvári iparmúzeumi tömbje (1896–1898 és 1903–1904). Az első kolozsvári iparmúzeum mellett a millenniumi ünnepek részeként került sor az ország egyetlen Iparművészeti Múzeumának, a Lechner Ödön által tervezett budapesti intézménynek a felavatására (1893–1896/1897) is (2. kép). Az ipari-iparművészeti múzeumok mellett a korszakban egy természettudományi (Nagyszében,

2. kép. Lechner Ödön – Pártos Gyula: Az Iparművészeti Múzeum és Iskola I. emeleti alaprajza, az épület jobb oldali szárnyában az Iparművészeti Iskola tantermei, 1894

1894–1895), egy helytörténeti (Biharvármegyei és Nagyvárad Múzeum, 1895) és egy régészeti múzeumot (Aquincumi Múzeum, 1894) adtak át. Az iparhoz kötődő múzeumépületek sorát majd csak az Országos Képtárból Szépművészeti Múzeummá alakuló nemzeti képzőművészeti gyűjtemény megalapítása és palotájának a millenniumi törvényben rögzített felépítése (1900–1906) ellensúlyozta.⁷ A fenti épületek építészeti megoldásaiban meghatározó az európai történeti építészeti formakincs, ez azonban a korszak múzeumépítészetéből és nem gyűjteményeik jellegéből adódott. Míg Orczy Gyula 1894-ben átadott, majd két évre rá kibővített Aquincumi Múzeuma pannóniai régészeti anyagot fogadott be, addig Lechner Ödön formabontó iparművészeti palotájának francia reneszánsz tömbje mögött indiai építészeti elemek vegyültek a Huszka József-féle néprajzi gyűjtés révén popularizálódott magyaros ornamentika motívumaival.⁸ A klasszikus antikvitást megidéző szobormásolatcsarnokok és a képtári funkciót rejtő neoreneszánsz tömbökből „építkező” Szépművészeti Múzeum, a magyar múzeumügy e jelentős korszakának záróakkordjaként eredeti szándéka szerint művészképzési és klasszikus képtári-múzeumi feladatot egyaránt betöltött.⁹ A közös épületbe szervezett múzeumi és oktatási funkciók közül ez utóbbi bírt a kortársak számára nagyobb jelentőséggel, a fővárosi iskolarendszer leírásánál az alábbiakat olvashatjuk: „Az ipari oktatásnak Budapesten legnevezetesebb intézete az állami közép-ipariskola, mely terjedelmes új épületében az elméleti és gyakorlati ipartanítás minden eszközeivel, nagy műhelyekkel is el van látva, s melynek mintegy kiegészítő részét teszi a technológiai iparmúzeum.”¹⁰

Eötvös József és Trefort Ágoston mellett Zichy Jenő, Szabóky Adolf, Szerényi József és még számos más politikus, arisztokrata és gyáros-nagyvállalkozó tevékenysége a magyarországi ipar gyors ütemű felzárkóztatását tartotta az állam legfontosabb céljának. A kiegyezés évében, 1867. szeptember 15-én újraalakult az Országos Magyar Iparegyesület, amely a Kereskedelemügyi Minisztérium mellett az iparfejlesztés motorjává vált. Egy évvel később az 1868. évi XXXVIII. népoktatási törvény az általános tankötelezettség mellett megteremtette az iparossegédek oktatásának lehetőségét is, amelyet majd az 1884. évi XVII. törvénycikk, az úgynevezett iptortörvény pontosított.¹¹

Az 1870–1880-as évek fordulóján, nem sokkal a budapesti Mú- és Iparmúzeum költségvetési intézménnyé válását követően megszaporodtak az

7 Sinkó, 2009. 15–32.

8 Sisa, 2013/b. 628–633.

9 Tóth, 2012. 42–44.

10 Berzeviczy, 1893. 206.

11 1884. évi XVII. törvénycikk, különösen III. fejezet A, B pontok. A fentiekkel párhuzamosan folyamatosan szigorodtak a bejutási feltételek. A magyarországi központosítással és államosítással egy időben, az 1890-es években Ausztriában lezajlott reform eredményeként a Monarchia mindkét részében szigorúbb felvételi követelményeként magasabb végzettséggel lehetett csak bejutni ipariskolákba. Ausztriában négy év középiskola vagy polgári, vagy nyolc év népiskola volt a felvétel feltétele.

iparmúzeumok létrehozásával kapcsolatos írásos tervezetek, ekkortól iparmúzeumok létrehozása az ország több részén érzékelhetően az iparfejlesztési koncepciók részévé vált. 1880-ban Keleti Károly közgazdász, statisztikus és Mudrony Soma iparpolitikus által felterjesztett *Emlékirat az iparmúzeum ügyében* című munka foglalkozott elsőként az ízlésneveléssel, iparfejlesztéssel, kereskedelemfejlesztéssel egymással összefonva, múzeumi alapokra is helyezve azokat. Az *iparmúzeum* kifejezés esszékünkben nemcsak ipari berendezések, nyersanyagok, minták és késztermékek gyűjtőhelyét jelölte, hanem az iparfejlesztés és a modernizáció teljes intézményegységét is: *iparmúzeum* kifejezés alatt fejtették ki három pilléren álló koncepciójukat, amely iparművészeti múzeumból, iparmúzeumból és keleti múzeumból állt. Az első, vagyis az iparművészeti múzeum feladata az esztétikai nevelés, a műízlés fejlesztése, a szín és anyag helyes megválasztása és a „stílszerű” gyártmányok, vagyis a „műipar bármely ágából nyert műtárgyaknak bemutatása” volt. A második pillér, a gyakran *technológiai* jelzővel kiegészített iparmúzeum az iparágak anyagismeretét, eszközeit, szerszámain, működő munkagépeit mutatta be. A harmadik típus, az úgynevezett *keleti* múzeum feladata pedig külföldön, elsősorban a magyarországi export szempontjából egyre fontosabb Balkán új nemzetállamaiban előállított iparcikkek bemutatása volt. Ezáltal a „*délkeleti határainkon túl lakó*

3. kép. A Magyar Királyi Kereskedelmi Múzeum mintatára, 1899 után

népek és nemzetek” ipari tevékenységének szürke foltjaira, a magyar ipar lehetséges exportlehetőségeire felhívni a figyelmet¹² (3. kép). Az inkább árumintatárként működő Keleti Múzeum tervezett formájában nem jött létre, feladatát az 1886-ban kezdeményezett, majd egy évvel később megnyitott Budapesti Kereskedelmi Múzeum töltötte be.¹³ A tervezett budapesti Keleti Múzeum elnevezése és profilja megegyezett a bécsi Orientalisches Museum alapításkori céljaival, mely Ausztria kelet-ázsiai expedíciója nyomán kelet-ázsiai iparművészeti tárgyakat mutatott be. A bécsi intézmény azonban hamarosan elvesztette az iparfejlesztésben neki szánt szerepet, és egyfajta modern Wunderkammerré, ritkaságuk és érdekességük révén feltűnő tárgyak gyűjteményévé vált. Budapesten gazdaságföldrajzi szempontból racionálisabb döntést hoztak. A hasonló brüsszeli intézmény mintájára létrejött Budapesti Kereskedelmi Múzeum (1899-től Magyar Királyi Kereskedelmi Múzeum) a magyar ipari/iparművészeti termelésnek a Balkán és Törökország felé történő piacszerző expanzióját támogatta, a szerb, román, bolgár és európai török területek ipari termelését, közgazdasági, út- és kereskedelmi viszonyait feltárva segítette a magyar iparosok terjeszkedését. A kereskedelmi tudakozó irodával és szakkönyvtárral felszerelt intézmény az iparmúzeumokhoz hasonlóan nem tekinthető hagyományos múzeumnak, a célországokban működő kirendeltségeiben berendezett árumintatárakkal a magyar ipar export alapú megerősítését támogatta.¹⁴

Az ipari, iparművészeti és keleti tárgyak muzealizációja egymással párhuzamosan zajlott a korszak ipari gyűjtőkörű múzeumaiban. Az intézmények elnevezései és alapításkori gyűjtőkörük nem utalt egyértelműen gyűjteményeik folyamatos alakulására. A marosvásárhelyi iparmúzeumban a kortárs iparművészet képviselői, valamint az isztambuli udvarba is szállító, kolozsvári lerakattal bíró Fischer Vilmos kerámiai mellett a Balkán országainak háziipara is helyet kapott.¹⁵ A kolozsvári iparmúzeumban ipari gépek, berendezések és szerzőszámok mellett történeti jelentőségű enteriőrök részletei, modern iparművészeti tárgyak keveredtek a korszak orientalista gyűjtőszervevényének sajátos emlékeivel, illetve az erdélyi és magyarországi háziipar eszközeivel. A marosvásárhelyi Székelyföldi Iparmúzeum gyűjtőköre nem változott a kolozsvárihoz mérhető dinamizmussal, a székelyföldi ipar modernizációjának érdekében fa- és fémpari eszközök, mintadarabok mellett háziipari tárgyakat mutatott be, valamint jelentős anyaggal illusztrálta a Zsolnay-gyár tevékenységét.

Az ipari-iparművészeti oktatás és bemutatás első intézménye az 1794-ben alapított párizsi Conservatoire national des Arts et Métiers volt, amely a megalapítást követő évtizedtől már francia állami források segítségével működött. Az iparművészeti múzeumok és iskolák szimbiotikus együttműködé-

12 Keleti–Mudrony, 1881. 8–9; Sinkó, 2009. 75–80; Bónis, 2003. 37.

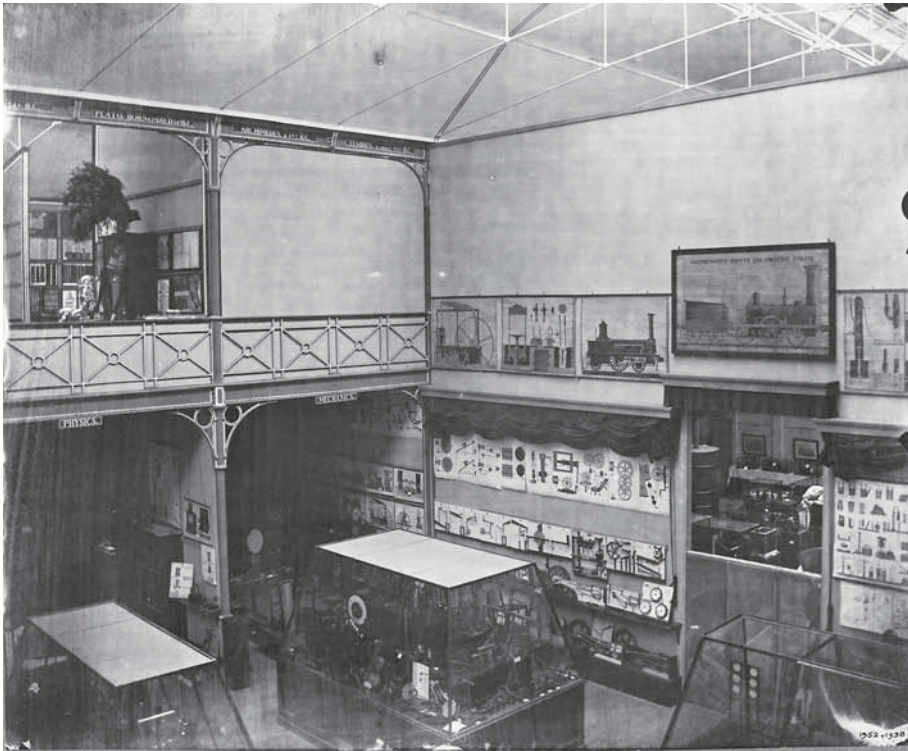
13 Sinkó, 2012. 254.

14 S. Nagy, 2007. 255.

15 Bónis, 2003. 81–82.

séhez hasonlóan ez az intézmény már technológiai és művészeti gyűjteménnyel is rendelkezett. A francia–brit kereskedelmi és ipari versengés az iparművészet fejlesztésére is hatott, ennek jegyében Londonban 1835-ben jött létre a Select Committee on Arts and Manufactures, amelyet 1837-ben a Government School of Design létrehozása követett. Az 1851-es első londoni viláikiállításán vásárolt tárgyak őrzésére létrehozott South Kensington Museum is egyszerre töltött be múzeumi és oktatási funkciót, a kettős rendszer célja az iparosok oktatása mellett a közízlés fejlesztése volt. Az ipari és iparművészeti tárgyak egyidejű bemutatásának helyszínéül ez az 1854-ig Museum of Manufacturesnek nevezett intézmény szolgált, amelynek első kiállításán az iskola növendékeinek munkáin kívül modern gyáripari termékek is láthatóak voltak.¹⁶ Az intézmény új, reformer szellemű igazgatója, Henry Cole 1852-től a Government School of Design – a nyilvános múzeumi funkció megtartása mellett – a brit ipari-iparművészeti oktatást évtizedekre meghatározó intézményévé alakította. Az alapgyűjteménybe gyáripari úton előállított iparművészeti tárgyak mellett az 1850–1860-as években ipari termékeket, nyersanyagokat és gépeket is bemutatott kiállításain (4. kép). Ipari és iparművészeti tárgyak múzeumi és

4. kép. Ismeretlen fényképész: a South Kensington Museum kiállításának részlete, 1857

¹⁶ Burton, 2012. 51.

oktatási célú bemutatása ettől fogva a korszak általános gyakorlatává vált. A Bécsben 1864-ben létesített Österreichisches Museum für Kunst und Industrie-hoz alapítása után három évvel iparművészeti iskola (Kunstgewerbeschule) kapcsolódott.¹⁷ A Berlinben 1866–1867-ben megnyílt iparmúzeumhoz (Deutsches Gewerbemuseum) már kezdetektől tartozott ipariskola.¹⁸

Az Országos Iparegyesület igazgatója, Mudrony Soma 1880-as években írt emlékiratában az iparfejlesztés fentiekben felsorolt külföldi előképei egymást meghaladó iparmúzeumi-iparoktatási paradigmákként jelentek meg: az ipari-iparművészeti oktatás első modern intézménye, a párizsi Conservatoire national des Arts et des Métiers utáni lépcsőfokot az első londoni világkiállítás tapasztalata alapján létrehozott South Kensington Múzeum jelentette Mudrony számára.¹⁹ A magyarországi iparfejlesztés szempontjából az 1876-os philadelphiai világkiállítás tapasztalatai alapján a dél-németországi iparostovábbképzőket és iparos-középiskolákat, a Szergej Sztroganov gróf által 1825-ben alapított és az 1860-as években megreformált moszkvai Művészeti és Ipari Egyetemet,²⁰ illetve az iparoktatás legújabb iskolatípusát, az Ausztriában meghonosított műipari szaktanműhelyeket tekintette irányadónak a szerző.²¹ Az iskola és múzeum együttműködésére épülő francia és angol, a helyi nyersanyagokon és piaci igényeken, az iparosság hagyományain alapuló német és a tanműhely alapú, egy intézményen belül gyakorlatorientált képzést biztosító ausztriai módszerek váltak a magyarországi iparoktatás főbb min-táivá.²²

Az iparmúzeumok az ipariskolákhoz hasonlóan helyi iparra, lehetőségekre, iparfejlesztési prioritásokra alapozva jöttek létre, ezért gyűjteményeik hasonló jellege mellett a nyersanyagok, mintagyűjtemények, berendezések és a kiállított, iparilag előállított tárgyak jelentősen eltértek egymástól. A kolozsvárihoz sok szempontból hasonlító berlini iparmúzeum kezdeményezői egy-letbe tömörült vállalkozók, iparosok, kereskedők, művészek, tudósok, parlamenti képviselők és hivatalnokok voltak.²³ Az ipari és iparművészeti anyagot kezdetben párhuzamosan gyűjtő intézmények sorába illeszkedik az 1869-ben létrehozott nürnbergi Bajor Iparmúzeum (Bayerisches Gewerbemuseum) is, amely civil szervezetként jött létre helyi iparos vállalkozók kezdeményezésére, és az intézményt a bajor ipartestület a kormányzattal együtt tartotta fent. A Gottfried Semper német építész, tanár, a 19. századi építészetelmélet jelentős alakjának elméleteinek hatására, Karl Stegmann igazgatása alatt oktató-

17 Sinkó, 2009. 70–80.

18 Marek, 2015. 59–60.

19 Mudrony, 1877. 93–94.

20 A Mudrony szövegében említett „moszkvai cári technikai iskolát” leginkább ezzel az intézménnyel lehet azonosítani. A meghatározást ezúton köszönöm Ekaterina Viazovánának, a moszkvai Művészeti Tanulmányok Állami Intézete munkatársának.

21 Mudrony, 1877. 93–94.

22 Mudrony, 1877. 97–107.

23 Marek, 2015. 59–60.

múzeumként megszervezett intézmény gépeket és szerszámokat bemutató technológiai gyűjteménnyel, a történeti tárgyak hű másolására is alkalmas galvanoplasztikai műhellyel, könyvtárral és az iparosok tájékoztatását szolgáló irodával rendelkezett.²⁴ A technológiai jelleg mellett a megnyitást követő években gyorsan megjelentek a művészi ipar tárgyai is. A londoni és bécsi iparművészeti múzeumok példája alapján összeállított mintagyűjteményben tizenegy csoportba osztották anyaguk szerint a tárgyakat, amelyek bemutatásánál a stilisztikai és kronológiai szempontokat mellőzték.²⁵

Magyarországon a gyűjtőkör változatossága és „helyszínspecifikus” jellege mellett az iparmúzeum elnevezés használata jól tükrözi az egymással számos ponton átfedésben lévő iparfejlesztési múzeumi intézményeket. Iparmúzeum alatt sokáig az 1872-ben alapított és elnevezésében eredetileg a bécsi Museum für Kunst und Industrie-t követő budapesti Mű- és Iparmúzeumot értették, amelyet csak működésének egy későbbi időszakában neveztek át Iparművészeti Múzeummá. E budapesti múzeum alapítása előtt három évvel, 1869-ben, a *Budapesti Szemlében* megjelent *Teendőink a Képző Művészet Ügyében* című írásában a festő, grafikus, műkritikus és a magyarországi művészeti oktatás egyik megszervezője, Keleti Gusztáv ezt az iparművészeti tárgyakat gyűjtő intézményt iparmúzeumként említi.²⁶ Ugyanő öt évvel később, a múzeum megnyitása alkalmából szintén iparmúzeumként tett említést az intézményről *Képzőművészeti Szemléjében*.²⁷ A Rómer Flóris által szerkesztett *Archaeológiai Értesítő* 1871. évi második számában Jacob Falkéra, a bécsi Museum für Kunst und Industrie igazgatójára mint a „bécsi csász. iparmúzeum őre” hivatkozott.²⁸ Pulszky Ferenc 1875-ben megjelent áttekintésében úgy fogalmazott, hogy „az újabb időkben keletkezett iparmúzeumok mind a South Kensington mintájára alakultak”.²⁹ A tárgykultúrára művészeti szempontok mellett a folyamatos technikai fejlődés jelentős hatást gyakorolt, a Mű- és Iparmúzeum az iparmúzeumi rendszer első elemeként már korán létrejött, de a felsőfokú iparművészeti oktatás megjelenéséig a tárgyalkotást a nagyközönség, valamint a (szak)sajtó is elsősorban a kivitelező iparos feladataként értelmezte.³⁰

Az iparmúzeum fogalmának e tág értelmezése, amely ipari és iparművészeti jellegű gyűjteményeket egyaránt magába foglalt, még évtizedekig jelen volt a közbeszédben. 1874-ben ezernél is több háziipari és iparművészeti jellegű tárgy került át a Mű- és Iparmúzeumba a Nemzeti Múzeum gyűjteményeiből. Xantus János természettudós, utazó, néprajztudós ugyanebben az évben megjelent iparmúzeumi vezetőjében háziipari, kézműipari és a műipari (iparművészeti) tárgyak kiállítása kapcsán, a külföldi gyakorlatnak és a

24 Prügel, 2015. 70.

25 Uo.

26 *Budapesti Szemle*, 15. (1869) 48: 122.

27 *Budapesti Szemle*, 5. (1874) 9–10: 433.

28 *Archaeológiai Értesítő*, 5. (1871) 2: 50.

29 Pulszky Ferenc: A múzeumokról. *Budapesti Szemle*, 8. (1875) 16: 254.

30 Prékopa, 2013/b. 581–582.

semperi elveknek megfelelően, nem területi, hanem technikai/anyagelvű szempontokat érvényesített: „A porcellán és agyag, bronz, máz és szövetgyűjtemények, papír, faragvány, festészeti tárgyak nagyobb része, ékszerek és számos egyéb oly tárgyak, melyek kiválólag műipari vagy iparművészeti beccsel bírtak, áthelyeztetek – a szintén a múzeumban elhelyeztetett – új iparmúzeumba s ottan szakszerűen rendeztettek, s a közönség használatára átadatnak. [...] Az alakulóban lévő magyar iparmúzeum mindezen japáni nevezetes iparczikkekből oly gyűjtemény birtokában van már ma is, hogy csak kevés múzeum versenyezhet vele. [...] Nem mondhatni, hogy különösen bronzokból és porcellánokból igen föltűnő, ugynevezett kabinet-darabokkal dicsekedhetnénk. De van az összes japáni iparból oly gyűjteményük, mely minden japáni korszakokat magába ölel, s minden iparág mintegy sorozatos történetét állítja elibénk.”³¹

A távol-keleti tárgyak és az ipari jellegű gyűjtés mellett az iparmúzeumok azonban – egy-egy városi vagy nemzeti közösség nem ritkán egyetlen muzeális intézményeként – a közös emlékezet muzealizációjának helyszíneivé is váltak. Rómer Flóris pozsonyi szobra kapcsán Szendrei János és a már említett Pulszky Ferenc az Országos Régészeti Társulatban zajló adománygyűjtés helyszínéeként az Andrassy úti iparmúzeumot jelölték meg 1895 májusában.³² A közbeszédben az iparmúzeum fogalmának részleges tisztázására majd csak a budapesti Technológiai Iparmúzeum megnyitása után került sor. Ezt az újonnan alapított, Népszínház utcai kettős intézményt nevének hivatalos előfordulásain túl (címjegyzékekben, zárszámadásban stb.) az 1890-es évek közepétől *technológiai iparmúzeum*ként említve különböztették meg az ekkoriban még az Andrassy úti Régi Múcsarnok északi szárnyában a földszinti és félemeleti termeiben és az emeleten három kiállítóteremben működő Mú- és Iparmúzeumtól³³ (5. kép). Az iparfejlesztés új fővárosi intézetének ideiglenes elhelyezkedése egyszerre gyakorlati és szimbolikus. A kiállítóhelyekben nem bővelkedő új főváros polgárságának pihenő- és szórakozóteréhez, a Városligethez vezető Sugárút mentén elhelyezett három kulturális-művészeti intézmény, a Mintarajztanoda, a Régi Múcsarnok és a Régi Zeneakadémia tömbjének középső eleme a képzőművészeti kiállítások mellett az iparfejlesztés új múzeumi intézményének is ideiglenes otthont biztosított.

A *Vasárnapi Ujság* 1880-ban még így tudósított: „A nemzeti muzeum gipszöntvényei ismét nagyon érdekes tárgyakkal gyarapodtak: az olympiai ásatások számos darabjainak másolatával. Ezek közt van Praxiteles gyönyörű Hermese, a legkitűnőbb darab az ujabban talált görög szobrok között. Jelenleg a nagy lépcsőház azon részében

31 *Vezető a Magyar Nemzeti Múzeum népismei gyűjteményében*, írta: Xantus János, második, átdolgozott kiadás, Budapest, Athenaeum, 1874, Bevezető. Idézi: Bincsik, 2009. 79. Xantus János: Japánról ipartörténeti szempontból, különös tekintettel a japáni papíriparra (Az iparmúzeum javára tartott fölolvadás), *Vasárnapi Ujság*, 21. (1874. március 15.) 11: 163–164., 178–179., 194–196. idézi: Bincsik, 2009. 80–81.

32 *Archaeológiai Értesítő*, 15. (1895) 3: 281.

33 Példák a fogalmak tisztulására: Heltai Ferenc: Az országos tárlat és tanulságai. *Budapesti Szemle* 43, (1885) 105: 451; Sisa, 2013/c. 374–375; Varga, 2014. 21.

5. kép: Az egykori Mintarajztanoda, a Régi Múcsarnok és a Régi Zeneakadémia tömbje a budapesti Andrássy úton

vannak elhelyezve, hol az iparmúzeum volt.”³⁴ Az Iparművészeti Múzeum iparmúzeumként történő említésére továbbra is találunk példát a napisajtóban. Ugyanez a lap 1884-ben, a fővárosi múzeumok nyitvatartása kapcsán a következőképpen fogalmazott: „és pedig a nemzeti muzeum összes gyűjteményei délelőtt 9–1 óra közt, az iparmúzeum, a tekhnologiai muzeum és az országos képtár szintén”.³⁵ Eötvös Loránd köszöntőjében továbbá így méltatta a Magyar Nemzeti Múzeum éléről távozó Pulszky Ferencet, megidézve egyúttal az Iparművészeti Múzeum létrehozása körül fáradozó, őszülő múzeumigazgató e fontos lépését: „Tisztán Méltóságod érdeme, hogy az iparmúzeum megalkottatott, a melyet a South-Kensington múzeum mintájára tervezett.”³⁶ Lechner Ödön és Pártos Gyula új iparművészeti palotájának átadását követően váltak érzékelhetővé a technológiai és az iparművészeti gyűjtőkörök eltérései.³⁷

³⁴ *Vasárnapi Ujsag*, 27. (1880) 24: 392.

³⁵ *Vasárnapi Ujsag*, 31. (1884) 33: 529.

³⁶ Igazgatóváltás a Magyar Nemzeti Múzeumban. *Magyar Könyvszemle*, 2. (1895) 76.

³⁷ Gaul Károly szavai szerint: „Lakásberendező-iparunk fejlesztésére még a kormányunk is megteszi a magáét. Az iparművészeti és technológiai iparmúzeum, a többféle ipariskolák, szaklapok, egyes idevágó ipartelepék és az iparművészeti társulat támogatása, mind ezt a célt szolgálja.” Gaul Károly: Bútoriparunk és díszítő iparok az ezredéves országos kiállításon. *A Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye*, 31. (1897) 6: 263.

Az iparmúzeumok gyűjtőköre és feladatai

Az ipar gyorsan változó igényei és a technológiai fejlődés, a régóta bevált oktatási modellek, ipari mintatárak, eszközök, berendezések elavulása új gyűjtési stratégia kialakítását tette szükségessé. A magyarországi ipari rendszer modernizációja ráadásul alapvető szerkezeti reformokat követelt meg a céhes rendszert rendkívül későn, 1872-ben maga mögött hagyó ipari termelés szereplőitől. Az átalakulás iránya a specializált ipari termelés lett, de a változás kihatott a művészi iparra is: Mudrony Soma a korszak iparművészeti gondolkodásának megfelelően, az ipari termékek esztétizálásában látta a múzeum és az iskola feladatát.

„Most érzük el azon kort, midőn a kisiparnak át kell alakulnia egyfelül nagy iparrá, másfelől műiparrá, vagy művészeti iparrá [...] az egészséges iparfejlődés törvényei szerint a nagy iparnak a kis iparból kell kifejlődni; ennél fogva a jövőendő kézműves mesterek legjobbjai arra vannak hivatva, hogy ez átalakulásnak tényezői legyenek. Ugyanez áll más irányban azon iparágakra nézve, melyek művészeti irányban fejleszandők: itt is már a tanulóknál meg kell vetni a művészeti irányu haladás alapját. [...] Egyébiránt az egész ipari rajz- és általában művészeti irányu oktatásnak irányadó központját az iparmúzeum kell, hogy képezze. E végből ez intézet összeköttetésbe hozandó az iparos oktatás szervezetével; s a muzeummal kapcsolatba kell hozni a speciális műipari oktatásnak azon ágait, melyek más intézetek által nem cultiváltak.”³⁸

Ez a szempont a korszak „művészeti” és „ipar” múzeumai közül a gyűjteményekben a budapesti iparművészeti és a kolozsvári iparmúzeumban kapcsolódott össze, de csak Budapesten járt együtt iparművészeti oktatással is. A kolozsvári intézményben a századforduló körüli évektől a nagyobb számban gyűjtött iparművészeti tárgyak nem jutottak szerephez a múzeumhoz kapcsolódó városi Építő-, Fa- és Fémipari Iskolában.

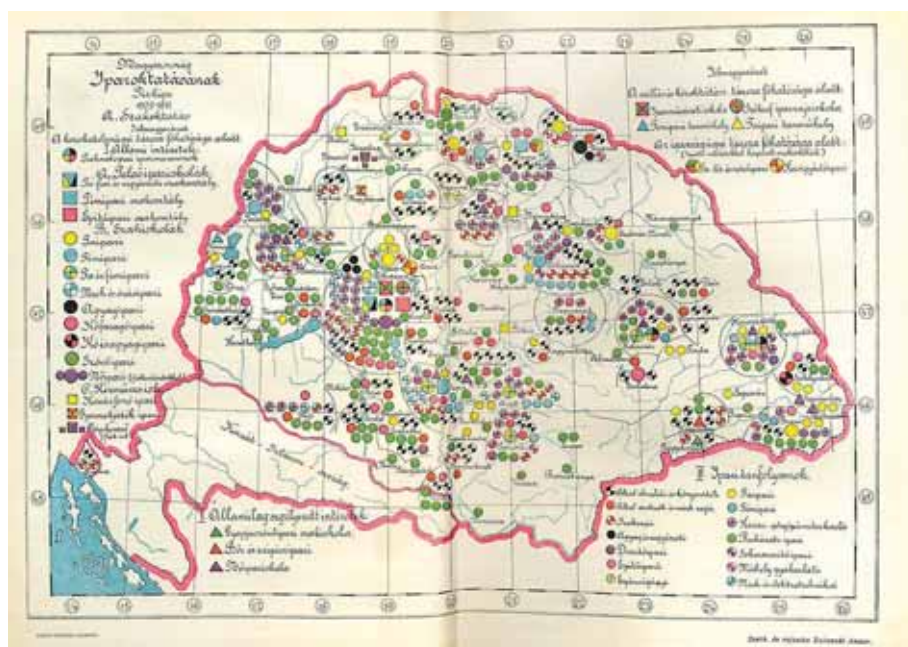
A budapesti Technológiai Iparmúzeum a vele egy épületben működő Állami Felső Ipariskolával együtt az országos iparfejlesztés múzeumi és oktatási feladatait ellátó, központi intézménye volt. A múzeum szerszám- és géptárból, a késztermékeket, nyersanyagokat bemutató mintatárból, rajztermekből, valamint műszaki ábra- és könyvtárból állt. Központi költségvetésből működő, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felügyelete alá tartozó intézményként az oktatási, gyűjteményezési és bemutatási funkciók mellett feladata volt a vidéki ipar állandó felügyelete, a „szakismereteknek szemléleti tonon való terjesztése”.³⁹ Az iparmúzeumokat éppen ez utóbbi tette egy mai fogalmaink szerint kortárs és innovatív intézménnyé. „Általában a mai fejlett közlekedési viszonyok mellett nincsen már célja annak, hogy az összes iparok nyers anyagait, félkész

³⁸ Mudrony, 1877. 113–114.

³⁹ Jegyzőkönyv, 1881. 61.

és kész árúit, valamint úgynevezett technológiai munkafolyamokat állandóan kiállít-suk. De az iparok számának megsokszorozódásával pénzügyi szempontból lehetetlen is megfelelő, folyvást meg megújuló gyűjteményeket létesíteni.”⁴⁰ Az innováció anyagi és eszközbeli eredményeinek, legújabb fejlesztéseinek központba helyezése indokolta az elavultnak tekintett anyagok, eszközök, berendezések kiemelését a gyűjteményből, más iparoktatási intézmény javára történő átadását. Trefort Agoston vallás- és közoktatásügyi miniszter számos iparfejlesztéssel kapcsolatos oktatási és múzeumi intézmény létrehozójának érvelése szerint „az intézet célja nem a kézműiparnál használt szerszámok és eszközök történelmi összeállítására”.⁴¹ A múzeumok hagyományos megőrző feladata az újdonságok és fejlesztések bemutatásának igénye miatt háttérbe szorult. A minduntalan változó műszaki megoldások, a technológiai fejlődés eredményeinek, valamint az új nyersanyagok és tárgyak bemutatásának igénye az iparmúzeumokat az ipari modernizáció legfontosabb bemutatóhelyévé tette.

A budapesti Technológiai Iparmúzeum létrehozásával párhuzamosan, az 1880-as évektől országszerte több ipariskolát és iparmúzeumot alapítottak, melyeket a helyi iparos hagyományok, nyersanyagok és a helyi ipar modernizálásának igénye hatott át (6. kép). A reneszánsz kori ötvösség mint történeti iparos hagyomány, valamint a modern gazdasági lehetőségek kapcsolódtak

6. kép. Magyarország szakoktatásának térképe, a három működő iparmúzeum és a különböző szintű ipariskolák jelölésével, 1910–1911

40 Gaul, 1913. 27.

41 Jegyzőkönyv, 1881. 61.

össze abban a tervezetben is, amelyet Hegedüs Lajos miniszteri tanácsos a Kolozsváron felállítandó műszaki (technológiai) iparmúzeum kapcsán fogalmazott meg, egyúttal sorra véve az ország több városában alapítandó iparmúzeumok helyszíneit: „egykor kincses Erdély, hazája volt azon kézműiparnak, az öt-vösségnek, mely zománcozott és sodronyozott műveivel századokon át kitűnt”.⁴² Hegedüs tervezete országos iparmúzeum-hálózatot vizionált a magyar ipar „gócpontjaiban”: Budapest mellett Pozsonyban (és a felvidéki bányavárosokban), Győrött, Veszprémben és Pécsen, Kassán, Munkácson, Nagyváradon, Temesváron, Erdélyben pedig Kolozsváron, Brassóban és egy-két székelyföldi városban.⁴³ Az 1880-as években íródott programban megjelölt városok közül azonban nem mindegyik vált ipari központtá. Kolozsvár inkább kulturális, oktatási, orvosi és pénzügyi központként működött, az itt megtelepült gyárak profilkja csak részben mutat átfedést az iparmúzeumnak eredetileg szánt feladattal. A városban 1900 környékén jelentős létszámmal csak a MÁV javítóműhelyei, a cukorkagyár, a gyufagyár, a bőrgyár és az elsősorban női kézimunkára alapuló dohánygyár üzemelt. Az üzemek többsége azonban alacsony létszámmal működött, a munkások száma tíz és hatvan fő között mozgott, idetartozott a sörgyár, a cukorkagyár, a papírgyár, valamint a szövő- és asztalosműhelyek.⁴⁴ A javasolt, nagyjából tizenöt iparmúzeumból végül három jött létre az országban, a fővároson kívül kettő Erdélyben: az erdélyi országrészre kiterjedő hatókörrel Kolozsváron és a Székelyföld fővárosában, Marosvásárhelyen. A magyarországi iparmúzeumok fénykorában, a 20. század első évtizedének közepén újra felmerült az ország több nagyvárosában iparmúzeum létrehozása.

„Az országban ez idő szerint három technológiai iparmúzeum van: Budapesten, Kolozsvárott és Marosvásárhelyen. A kereskedelmi miniszter azt tervezi, hogy a budapesti intézet vezetése alatt mind a három iparmúzeumot egységes szervezetbe foglalja. Az iparmúzeumok földadata lesz minden egyes-kisipari iparágra kiterjedő, rendszeres tanulmányok alapján kipuhatolni azokat az intézkedéseket, a melyek az egyes iparágak fejlesztése érdekében kívánatosak és föltárni az illető iparág gazdasági helyzetét. Az iparmúzeumok összegyűjtik mind azokat a segédeszközöket is, a melyeknek az iparosok üzletük fejlesztése érdekében hasznát vehetik. Az iparmúzeumok módot adnak az iparosoknak arra is, hogy az iparuk terén fölmerült újdonságokat (gépeket, szerszámokat, segéd-anyagokat és gyártó eljárásokat) ne csak megismerjék, de technikai és üzleti értékük tekintetében kockázat nélkül ki is próbálhassák. Az iparmúzeum felszerelésére egyelőre ötvenezet koronát szánt a miniszter, de azt is tervezi, hogy a következő években Brassón, Szatmárnémetiben, Szegeden, Debrecenben, Kassán és Pozsonyban is létesít ipar-múzeumot.”⁴⁵

42 Hegedüs, 1881/b. 41.

43 Hegedüs, 1881/b. 41.

44 Nagy, 2006. 93–94.

45 *Budapesti Hírlap*, 26. (1906. november 7.) 306: 18.

Ez az iparmúzeumi hálózat végül nem jött létre, az országos iparfejlesztés és iparoktatás múzeumi koordinálását a budapesti Technológiai Iparmúzeum látta el.⁴⁶ E kettős funkciójú intézmény múzeumi és oktatási modellje számos tanulsággal szolgál Pákei Lajos kolozsvári gyakorlatának megértéséhez. A kolozsvári iparmúzeum gyűjteményében a technológiai jellegű budapesti intézménnyel szemben megjelentek az ipar művészi fejlesztését szolgáló *mű- és iparmúzeumra* jellemző tárgyak, az iparfejlesztés második intézménytípusára, a *technológiai iparmúzeumra* jellemző nyersanyagok és ipari minták, valamint a megtermelt áruk és termékek piacra jutását segítő úgynevezett *keleti* (kereskedelmi) *múzeum* feladatához illeszkedő exportmintadarabok is. Ennek alapját Keleti Károly és Mudrony Soma *iparmúzeum* fogalma az iparmúzeumok gyűjtőkörének meghatározásában a művészeti, a technológiai és a kereskedelmi feladatok egy intézményen belüli párhuzamos gyakorlatát irányozta elő.⁴⁷ A debreceni születésű, stuttgarti tanultságú iparpolitikus és publicista Steinacker Ödön a német iparfejlesztési gyakorlat alapján javasolt magyar iparmúzeumi rendszerében az iparfejlesztés művészeti, technológiai és üzleti aspektusait fogta össze.⁴⁸

---

46 Gaul, 1913. 9.

47 Keleti–Mudrony, 1881. 14.

48 Steinacker, 1881. 14.

A BUDAPESTI TECHNOLÓGIAI IPARMÚZEUM

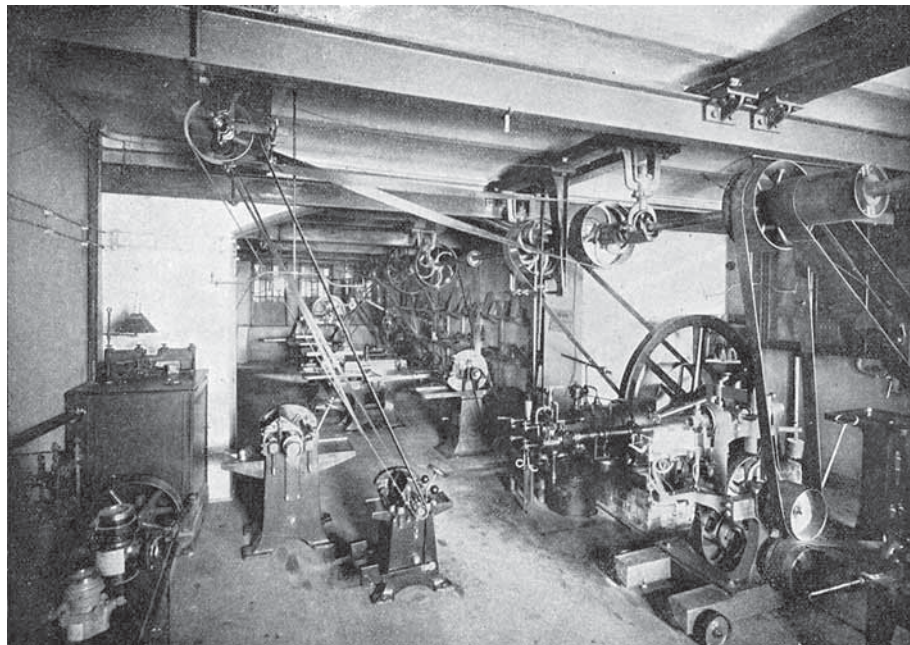
A budapesti Technológiai Iparmúzeum létrejöttéhez a végső lökést az Iparművészeti Múzeum (Mű- és Iparmúzeum) alapszabályának 1879-es elfogadása adta meg.⁴⁹ Az ipari jellegű művészi tárgykészítés mellett szükségessé vált a műszaki, technológiai ismeretek átadásának központját is létrehozni.⁵⁰ Az iparfejlesztés támogatói, iparosok, egyleti vezetők, országgyűlési képviselők, miniszteri tanácsosok (Hegedüs Lajos, Keleti Károly, Németh Imre, Gönczy Pál, Hegedüs Sándor, Ráth Károly, Mudrony Soma, Steinacker Ödön, Posner Károly és Thék Endre) és maga a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Trefort Ágoston írásbeli véleményei és felterjesztései után egy 1880. december 28-án tartott értekezlet eredménye volt az új intézmény megalapítása. Az ekkor már két éve állami forrásokból működő Mű- és Iparmúzeum mellett, a tervezett Technológiai Iparmúzeum és Keleti Múzeum fenntartására nem állt rendelkezésre forrás, Trefort az iparfejlesztés akkori prioritásai miatt az előbbi létrehozása mellett foglalt állást.⁵¹ A budapesti Technológiai Iparmúzeumot a császárvárosban már létező intézmény, a Technologisches Gewerbemuseum működési mintájára hozták létre. Az új budapesti Technológiai Iparmúzeum fő profilja kezdetben – szintén bécsi mintára – fafeldolgozáson alapult (7. kép). A jelentős fa nyersanyag ipari hasznosítása és a fa késztermékként történő értékesítése a Monarchia egésze, s benne Magyarország számára is jelentős közgazdasági érdeket képviselt: az 1873-as bécsi világiállitás magyar ipari

---

49 Sinkó, 2012. 253.

50 Gaul, 1913. 9, 11–12. Az iparfejlesztésben iparosok, egyleti vezetők, országgyűlési képviselők, miniszteri tanácsosok vettek részt. Trefort Ágoston, Hegedüs Lajos, Keleti Károly, Németh Imre, Gönczy Pál, Hegedüs Sándor, Ráth Károly, Mudrony Soma, Steinacker Ödön, Posner Károly és Thék Endre számos írásos vélemény megismerése után egy 1880. december 28-án tartott értekezleten a Keleti Károly és Mudrony Soma-féle, három pilléren nyugvó javaslat mellett Hegedüs Lajos Candidnak a bécsi Technologisches Gewerbemuseum mintájára létrehozandó intézmény tervezetét vitatták meg. A külföldi minták nem nyújtottak egy az egyben alkalmazható megoldást a hazai helyzetre, ezért a fejlesztéseket koordináló miniszter dél-németországi – müncheni és stuttgarti – tanulmányútra küldte Hegedüst és Steinacker Ödönt. Az intézmény megalapítását koordináló bizottság létrehozására 1881. október 12-én került sor, első ülését 1882 júniusában tartotta, közel egy időben gróf Schweinitz Gyula, a kolozsvári iparmúzeum létrehozására tett írásos javaslatával.

51 Az utóbbi tehát végül Budapesti Kereskedelmi Múzeum néven, egyesületi formában jött létre 1886-ban. Jegyzőkönyv, 1880; 24; Sinkó, 2012. 254; S. Nagy, 2007; Kereskedelmi.

7. kép. A budapesti Technológiai Iparmúzeum gépcarnokának faipari osztálya, 1896

bemutatója is az ország két fő exportcikke, a bor és a fa köré épült fel.⁵² A technológiai iparmúzeumok részét képezték kémiai-kísérleti laboratóriumok is.⁵³ A nemzetgazdaság egésze szempontjából akkoriban kiemeltnek számító, faipari múzeumi profilt támogatta Hegedüs Lajos is: „*egyelőre egy tisztán technológikus muzeumnak, még pedig lehetőleg egy iparágra, illetőleg csoportra szorítkozoa, kellene törekedni. [...] Ha tekintetbe vesszük, hogy hazánkban az erdők közel 15 millió holdnyi területet borítanak, hogy azoknak fatermelése nagy részben még mindig igen kezdetleges módon tüzelő és legfeljebb épületfa alakjában használtatik fel és értékesítetik [...] nézetem szerint egyelőre egy a faipar igényeinek szolgáló, tisztán technológikus muzeum szervezésére kellene szorítkoznia.*”⁵⁴ A faipar mellett a fém- (és később a gépipar) integrálása az iparmúzeumok profiljába Steinacker Ödön felvetésében jelent meg először 1881-ben, de Kolozsváron is a fa- és fémipari műhelyekhez kapcsolódva alakult meg az iparmúzeum pár évvel később.⁵⁵

Ráth Károly és Mudrony Soma tervezetében a budapesti intézmény küldetése elvált az ipari intézetek azon másik ágától, „*mely az iparművészeti mú-*

52 Székely, 2012. 80–85.

53 Jegyzőkönyv, 1881. 25. előzmények: Hegedüs, 1881/a. 22.

54 Hegedüs, 1881/a. 22.

55 Steinacker, 1881. 45; Ferenczi, 1888B.

zeumban már létrejött". A feladat egyik oldalát, „a művészeti irány”-t felkaroló Iparművészeti Múzeum mellett javasolták a Technológiai Iparmúzeum, vagyis a „technikai képesség fejlesztése tekintetében a szemlélve okulás eszközeinek” biztosítását, hogy az „újítások, javítások, és általában a jelesebb ipari készítmények megismertetésére is alkalom nyújtassék”.⁵⁶ Az intézmény létrejöttének legfőbb akadálya az alkalmas kiállítási helyiség hiánya volt. Az Országos Iparegyesület kezdeményezésére létrejött budapesti Technológiai Iparmúzeum elhelyezésére a szerzők 1879-ben még a Vakok Intézetének Király utcai telkét javasolták. A tervek szerint egy három nagyobb egységből álló muzeális intézmény jött volna itt létre, amely ipari szerszámokból, munkagépekből, eszközökből és újabb találmányokból álló mintagyűjteménnyel, egy könyvtárral és rajzgyűjteménnyel, valamint kiállítóterrel rendelkezett volna. Az 1879-es koncepció alapján az állandó elhelyezéssel egyben megoldódott volna az iparművészeti múzeum helyproblémája is, az iparfejlesztés motorjának számító két intézmény, a Mű- és Iparmúzeum, illetve a Technológiai Iparmúzeum ezen a közös telken, egy épületben került volna elhelyezésre. Ez a megoldás – a tervezetet jegyző Ráth Károly és Mudrony Soma szerint – „már csak azért is kívánatos, mivel az új iparművészeti múzeum tulajdonképpen csak egy ágát képezi az egész iparmuzeumi intézménynek, tehát a kettészakítás által az intézmény mindkét ágának szenvedni kell”.⁵⁷ Az új intézmény elhelyezését ideiglenesen az úgynevezett Beleznay-kertben, hosszabb távon a Mű- és Iparmúzeummal egy épületben, földszinti, utcai frontján boltokkal, valamint raktárakkal tartották költség-hatékony és praktikus módon megvalósíthatónak.⁵⁸

A Technológiai Iparmúzeum végül 1883. június 24-én nyitott meg, adományokra és kedvezményesen beszerzett iparos termékekre épülő kiállítással. A múzeum a kezdeti években, a Mű- és Iparmúzeumhoz hasonlóan önálló épület, megfelelő létszámú szakemberek és oktatásra alkalmas termek, tanárok, tankönyvek hiányában döntően bemutatásra koncentrálnak múzeumi jellegű intézmény volt, esetlegesen gyarapodó tárgyanyaggal.⁵⁹ Ráth Károly iparszervező, politikus, publicista, az iskola későbbi igazgatója a Technológiai Iparmúzeumhoz kapcsolt közép-ipartanoda koncepcióját azonban már ekkor felvetette. Ennek megvalósítása után, működésének első hónapjaiban a fa- és fémipar újabb gépeit, szerszámaikat, kisipari gépeket és motorokat mutattak be, az iskolai funkcióhoz kapcsolódó szakelőadások és rajzgyakorlatok 1883 decemberében kezdődtek meg.⁶⁰ A kezdetben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felügyelete alatt működő intézményt 1884-ben a Hegedüs Károly igazgatásával működő budapesti Állami Középipartanodával (1898-tól Állami Felső Ipariskola) szervezetileg összekapcsolták. Az építő-, vegy- és gyár-

56 Ráth–Mudrony, 1879. 5.

57 Uo. 6.

58 Hegedüs, 1881/a. 23.

59 Keleti–Mudrony 1880. 12–13; Bencze, 1991. 154.

60 Taborsky–Hegedüs, 1896. 20.

ipari oktatás legfontosabb szakintézményéhez kapcsolódva vált a Technológiai Iparmúzeum igazán az iparoktatási rendszer integráns részévé. Az 1889-ben átadott új épületben is megjelent az iparmúzeum kettős, oktatási és múzeumi profilja. Az Állami Felső Ipariskola és a Technológiai Iparmúzeum közös igazgatása, az iparfejlesztésben betöltött szerepük kölcsönös erősítése az alapítás után azonban fokozatosan kettévált, az iparmúzeum által szervezett tanfolyamokat, továbbképzéseket (ipari szakrajztanfolyam, műhelygyakorlatok, könyvelés) 1900-tól az Állami Felső Ipariskola vette át.⁶¹ 1907-től a múzeum vezetését Gaul Károly látta el, kinevezésével együtt az ungvári Agyagipari Szakiskolából, a kolozsvári Építő-, Fa- és Fémipari Szakiskolából és más budapesti intézményekből vett át szakembereket a múzeumban bemutatott ipartípusok felügyeletére.⁶²

Az iparoktatási-iparmúzeumi rendszer nemcsak létrejöttében, de működésében is a gyors változások terepe maradt. A Technológiai Iparmúzeum és a mellette működő Állami Felső Ipariskola 1883 és 1900 között faipari (bútor- és épületasztalos, kocsigyártási), fémipari (épület- és műbútorlakatos, bádogos) és elektrotechnikai képzésében több ezer hallgató vett részt. 1900 után a Technológiai Iparmúzeumra hárult új feladatként a teljes hazai ipar műszaki (technológiai) állapotának felügyelete. Ennek ellátásához szükségessé vált a korábbi profil kiszélesítésével a legújabb gépipari, technológiai fejlesztések (termékek, szerszámok, gépek) beszerzése és bemutatása, valamint analitikai, kémiai kísérletek, műszaki szakvéleményezés és bírálatok elvégzése. A fentiek mellett az ipartámogatási rendszer tette igazán a gazdaság szerves részévé a múzeumot: 1907-től – az állami támogatások révén – feladatai közé tartozott gépek és berendezések beszerelése és kezelésük betanítása. Az 1889 áprilisában átadott önálló, múzeumi és oktatási célokat szolgáló épület lehetőséget biztosított az intézményi profil kiszélesítésére, a Mudrony és Ráth által már korábban javasoltak szerint a gyűjteményt a gyáripari ágazatok szinte teljességére kiterjesztették.⁶³ 1896-ban az intézet átkerült a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól a Kereskedelmi Minisztériumhoz.

A kettős funkciójú – oktatási és múzeumi feladatokat ötvöző – intézmény részére Hauszmann Alajos tervezett közös épületet a Népszínház utca és a József körút sarkán. A tér felé néző, reprezentatívabb homlokzat rejtette a múzeumi funkcióhoz kapcsolódó tereket (8. kép). Pákei Lajos első kolozsvári, közös rendeltetésű iparmúzeum és ipariskola épületéhez, valamint Lechner Ödön későbbi iparművészeti palotájához hasonlóan a múzeumi és oktatási feladatokat egyesítő budapesti intézmény elhelyezését ez az ingatlan oldotta meg.⁶⁴ A megalapításhoz képest rendkívül hamar elkészült épület a Trefort-féle kultúrpolitika prioritásait, a műszaki, technológiai igények kielégítését

61 Gaul, 1913. 20.

62 Gaul, 1913. 22.

63 Gaul, 1913. 15.

64 Prékopa, 2013/a. 353; Sisa, 2013/c. 373.

8. kép. A Hauszmann Alajos által tervezett, 1887–1889 között felépült budapesti Technológiai Iparmúzeum, 1890

célozta meg. Nagyméretű árkádíveivel és a viktoriánus építészet elveit követő terrakotta-nyerstégla homlokzatával a döntően bérpalotákkal szegélyezett Nagykörút környezetéből kitűnő épület körút felé eső szárnya rejtette a múzeum tágas, világos kiállítótereit. Ezek mögött a díszes főlépcső (Pákei kolozsvári megoldásához hasonlóan) egyben átjárást is biztosított a Népszínház utcai fronthoz, a korabeli iskolaépítészeti térszemléletet és homlokzatformálást követő oktatási tereket rejtő szárnyhoz.⁶⁵

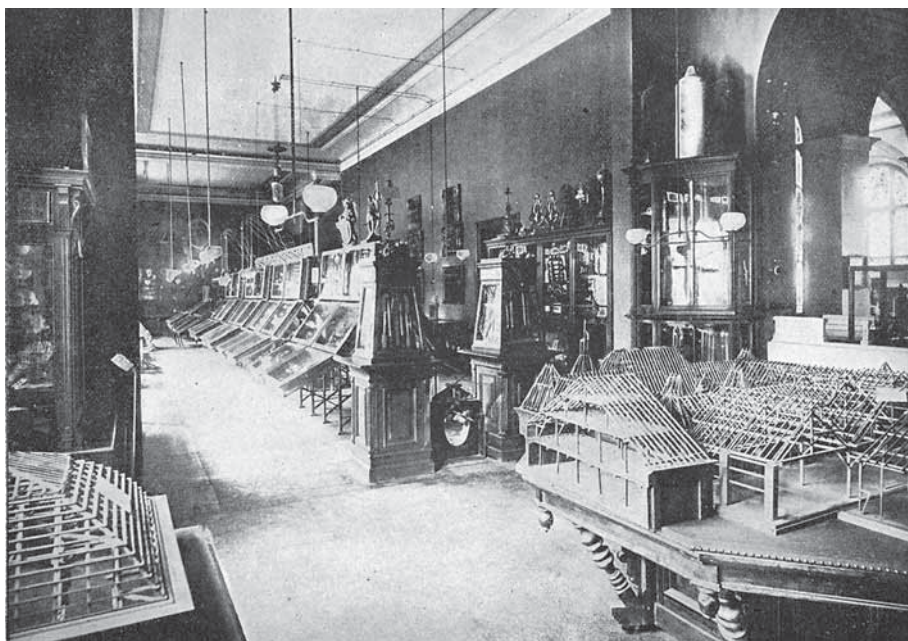
Az 1889-ben átadott iskola-múzeum gyűjteményi tárai, könyvtára, rajztermei lehetőséget biztosítottak – a Mudrony és Ráth által már korábban javasoltak szerint – a kezdeti időszak fa- és fémipari gyűjtési profiljának kiterjesztésére, mely a gyár- és kézműipar teljes spektrumát érintette.⁶⁶ Az épület központi elhelyezkedése a városban, impozáns méretei és az Állami Felső Ipariskolával összeépült terei megalapozták a Technológiai Iparmúzeum évtizedes országos jelentőségű működését. A budapesti Technológiai Iparmúzeum gyűjteményei az intézmény küldetésének megfelelően folyamatosan változ-

⁶⁵ Sisa, 2013/c. 373.

⁶⁶ Gaul, 1913. 23.

tak. A kezdeti évek alatt a fa- és fémipari mintagyűjteménybe nyersanyagok, félkész- és készárúk kerültek, lerajzolásukkal és másolatok elkészítésével az iparosok számára lehetőséget biztosítva az újdonságok elsajátítására. A faipari kollekcióba famintaszorozatok, hajlított bútorok, a kocsigyártás eszközei és mintadarabjai, keretlécek mellett kész ipari termékek és szerszámok is bekerültek. A fémipari gyűjteményben vasércek, félkész termékek, hengerelt profilvasak, ajtó- ablak- és bútorvasalások kaptak helyet, kiegészülve díszlakatos munkákkal, vasszerkezeti mintákkal és szerszámokkal.⁶⁷ A funkcióbővüléssel együtt később szövet, bőr, papír, kerámiák, elektrotechnikai anyagok, félkész termékek, áruminták, szerszámok és gépek kerültek a gyűjteményekbe.

A tárgyak gyarapodási üteme túlsúlyfolsághoz vezetett, így egyes, elavultnak tekintett termékeket kiemelték a gyűjteményből. Ezek közé tartoztak a vegyészet fejlődésével újdonságértéküket elvesztő nyersanyagok, egyes félkész termékek, egyszerűbb iparcikkek és a már széles körben használt szerszámok. Mindezeket vidéki szakiskolák között osztották szét, az iparmúzeumi gyűjteményben pedig az előremutató, technológiai szempontból innovatív, gyakorlati és gyártási problémákra újszerű megoldást képviselő eszközöket, berendezéseket, valamint félkész- és késztermékeket mutattak be (9. kép).

9. kép. A budapesti Technológiai Iparmúzeum első emeleti kiállítási tereinek részlete, 1896

⁶⁷ Gaul, 1913. 26.

A technológiai gyűjteményezés a 20. század első éveire elavulttá vált, az állandó gyűjtemények helyét fokozatosan átvették a technikai fejlődés gyors ütemének jobban megfelelő, újdonságokat bemutató szakkiállítások. A 19. század végén, 1888-ban még csupán egy ilyen jellegű eseményt szerveztek: egy országos szerszámkiállítást. A 20. század első éveitől kezdve az iparosoknak azonban egyre gyakrabban nyílt alkalmuk újításokból inspirálódni: 1903-ban gépkiallítást, 1904-ben világítási és takaréktűzhely-kiállítást, 1905-ben szívórendszerű generátorgázmotor-kiállítást, 1906-ban pék- és cukrászati kiállítást, 1908-ban szappantechnológiai kiállítást, 1909-ben kisipari gép- és szerszámkiállítást, 1910-ben bőripari kiállítást, 1913-ban pedig faipari kiállítást szerveztek.⁶⁸

A budapesti és kolozsvári iparmúzeumok működése szorosan kapcsolódott a velük egy épületben működő ipariskolákhoz, és mint majd látni fogjuk, Marosvásárhelyen is történt kísérlet a Székelyföldi Iparmúzeum és a Fém- és Faipari Iskola egymás szomszédságába történő elhelyezésére. A székesfővárosban az építészettel, építéstechnológiával kapcsolatos tárgyak oktatása és az építkezési alapanyagok, technológiák megismertetése az állami szakipari oktatás legmagasabb szintjét jelentő Állami Felső Ipariskolával, Kolozsváron pedig az építőmesterség mellett építő, fa- és fémipari profillal működő ipariskolával valósult meg.

A magyarországi ipari szakoktatási rendszer a századfordulón

Az iparmúzeumok létrejötte elválaszthatatlan az iparoktatási intézményrendszer kiépülésétől. Az 1851-es első londoni világkiállítás tapasztalata Európaszerte szükségessé tette a műszaki és ipari oktatás átalakítását, így Magyarországon is a többlépcsős ipari szakoktatási rendszer alakult ki 1872 után.⁶⁹ Az 1890-es évek elején újabb lendületet kapott az iparoktatás, sorra nyíltak meg az ipari szakképző iskolák. 1892-ben létrejött az Országos Iparoktatási Tanács, amely az iparoktatási intézetek felügyeletén túl 1900-tól kezdve a kereskedelmi szakoktatás ügyeinek koordinálásával is foglalkozott. Az államilag koordinált országos képzési hálózat fontos jellegzetessége volt az adott területen elérhető erőforrások felhasználása, a szakemberképzés így elsősorban a már meglévő helyi iparos/ipari tevékenységekre és alapanyagokra épült.

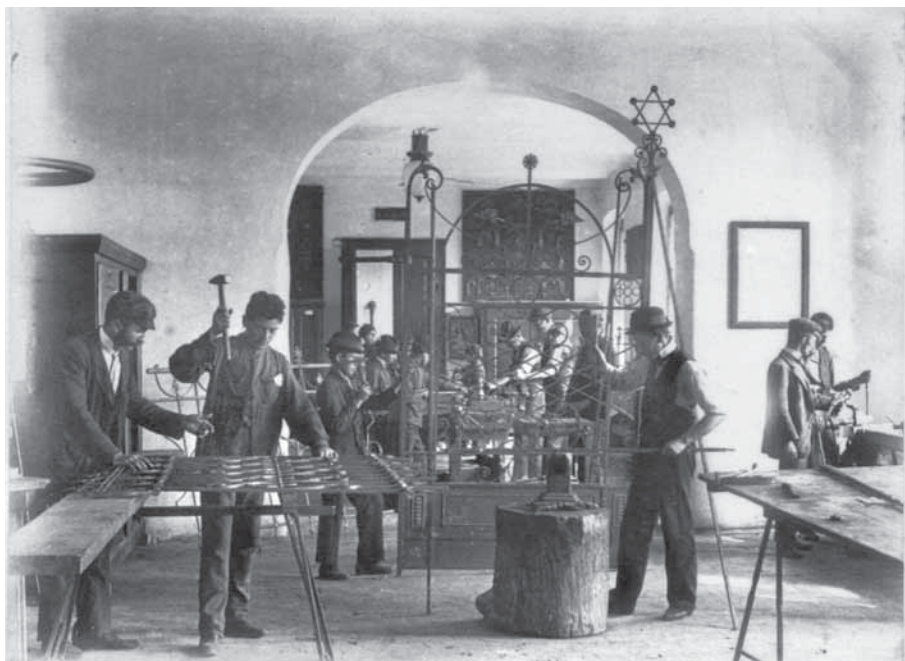
Az iparművészet átalakulása, fogalmának letisztulása és a tárgytipusok szerinti múzeumi rendszerezés csak egyik szegmense volt a századforduló nagy változásainak. Az elsősorban belsőépítészeti, épületplasztikai és iparművészeti tárgyak kivitelezése az anyaggal dolgozó iparismester feladata volt, ahogy ezt a különféle kiállítások kettős díjazási rendszere is tükrözte:

⁶⁸ Gaul, 1913. 28–36.

⁶⁹ Ovens, 2012. 61–64.

a tervezőknek odaítélhető díjak mellett a kivitelezők munkáját eltérő, kizárólag egymás teljesítményével összevethető kritériumok alapján értékelték. A korabeli szakoktatási rendszernek megfelelő egységes szemlélet és tanrend alapján képezték a kőfaragó iskolákban a szakmunkások mellett épületszobrászati részletek kidolgozóit, a faipari szakiskolákban az ácsokat és egyben műbútorasztalosokat, a fémipar intézményeiben pedig a bádgosokat, kályhakészítőket és mellettük a vasdíszeket megformáló kovácsokat (10. kép).

10. kép. A marosvásárhelyi Állami Fém- és Faipari Szakiskola műhelyében készül az intézet előtti kerítés, 1897–1898

Az 1890-es évektől publikált, iparoktatással foglalkozó beszámolók alapján megrajzolható iparoktatási kép éles ellentétben áll az iparmúzeumok lapangó forrásanyagával. A történeti áttekintések sorába tartoznak Gelléri Mór, az iparfejlesztés egyik legfontosabb hazai szószólójának írásai. Gelléri témával kapcsolatos első alapvető, *Ötven év a magyar ipar történetéből 1842–1892* című munkája a Védegylet indulásától az ipariskolai rendszer kiépüléséig követi a magyar ipar történetét az Országos Iparegyesület működésének tükrében.⁷⁰ A szerző az ipar és a művészetek egymásra ható fejlődését visszatekintő jelleggel, a századfordulóra közel teljes struktúrájában működő hazai oktatási és iparfejlesztési rendszer szempontjából értelmezte. Írásában kronológiai, intézményi, szervezeti és szociális kérdések keveredtek az országos ipari

⁷⁰ Gelléri, 1892.

és ezzel összefüggésben iparoktatási hálózat kialakulásának számbavételekor: a Védegylet története, a kereskedelmi társaságok kialakítása, az iparegyesületek, a gyűjtemények, múzeumok és az ipartörvények mellett külön kitért az iparfejlesztési civil mozgalmakra és a munkáskérdésre is. Az 1890-es években, korábban elképzelhetetlen intenzitással kiépült iparoktatási rendszer bemutatását Sztérényi József politikus, kereskedelemügyi miniszter, iparfejlesztési és iparoktatási szakértő végezte el 1897-ben megjelent, *Az iparoktatás Magyarországon* című könyvében.⁷¹ A majd nyolcszáz oldalas tanulmány történelmi összefoglalást és aktuális helyzetképet nyújt egyszerre: a magyarországi iparoktatási rendszert annak 18. századi kiépülésétől a millenniumig terjedően tárgyalja. A kötet nagyobbik részét a millenniumi összegzés jegyében, az állami iparoktatási rendszer különböző intézményeinek leírása teszi ki, amely rövid iskolatörténetből, az aktuális oktatási módszertan részletes bemutatásából, az iskolaépületek – sok esetben alaprajzzal kísért – részletes ismertetéséből, szabályzatokból és a millenniumi kiállítás iparoktatási részének fényképekkel illusztrált bemutatásából áll. Az írásos munkák alapján az iparoktatás kiépítésének legnagyobb gátját az 1872-ben megszűnt céhes rendszerben szocializálódott iparosok elavult tudása jelentette. Az ipar gyors alakulása a modernizációval lépést tartani igyekvő kormányzati döntéseket is hamar korszerűtlenné tette. Az 1884-es, második ipartörvény megváltoztatásának szükségessége az 1890-es évek közepére nyilvánvalóvá vált. A századfordulóra kialakult ipari rendszer társadalmi és gazdasági környezetével, a kereskedelem fejlődésével, valamint a beruházási, építkezési konjunktúra hatására lezajlott gyors változással összhangba kellett hozni a jogszabályokat.⁷²

Az 1904–1905 körüli években zajló ipari szakoktatási reform kapcsán a hasonló külföldi intézményrendszert szabályozó jogi és szervezeti háttér bemutatása került előtérbe.⁷³ A magyar viszonyok megreformálása szempontjából jelentős, példaértékű külföldi gyakorlat körébe Ausztria, Franciaország, Nagy-Britannia, Németország és Belgium iparoktatása tartozott. Ezek az országok az 1890-es évekre múzeumi és oktatási rendszerük modernizálásában már akár egy évszázados tapasztalattal is rendelkeztek. Sztérényi József a magyarországi ipariskolai rendszer kiépülésének legintenzívebb időszakában indította el a külföldi oktatási intézmények és módszerek minden részletre kiterjedő bemutatását is; és az átvételre javasolt eredmények átvételét. A sorozat első eleme Ausztria iparoktatási gyakorlatát tárgyalta.⁷⁴

71 Sztérényi, 1897.

72 Ipartörvény 1904. Az ipartörvény módosításának tíz kötetbe szerkesztett előkészítése ennek a folyamatnak hű tükkrét nyújtja. A hazai jogi helyzet háromkötetnyi (I–III.) áttekintése mellett a külföldi helyzet aprólékos tárgyalása – hat kötet terjedelemben (IV–IX.) – a minél korszerűbb megoldások átvételét szolgálta. Az utolsó (X.) kötet a törvénymódosítással kapcsolatos statisztikai adatokat tartalmazta. A törvénnyel kapcsolatos társadalmi egyeztetést az egyes területekre vonatkozó módosító javaslatok külön közleményei segítették. Szabó, 1908.

73 Iparoktatás, 1904.

74 Sztérényi, 1895.

Az iparoktatási intézetek eredményeit – a korábbi *Magyar Iparoktatási Évkönyv* utódadéknént – 1899-től kezdve háromévente jelentette meg önálló kötetekben a Kereskedelmi Minisztérium. A kiadvány elindítása Hegedüs Sándor miniszterségéhez kapcsolódott (1899–1902). A kezdeti számokban tantervek és iparoktatási iskolatípusok szerint, a későbbiekben, a rendszer specializálódásával párhuzamosan megjelenő új oktatási formákkal, a civil mozgalmak szerepével és a társadalmi kérdésekkel együtt tárgyalták. Az inasoktatás, a szakoktatás, az ipari tanfolyamok, az iparművészeti oktatás és a legfontosabb szabályzatok mellett fontos szempontot jelentett a gyakorlati életben elhelyezkedett, végzett iparosok bemutatása is.⁷⁵ A minisztériumi tankönyvek kiadását és elosztását koordináló ipariskolai könyvtár az oktatás háttérét biztosította. A számtalan oktatási segédlet mellett elindult a *Mintalapok iparosok és ipariskolák számára* (1895), illetve a Szerényi József szerkesztésében megjelenő *Magyar Iparoktatás* (1896) című havilap is.⁷⁶

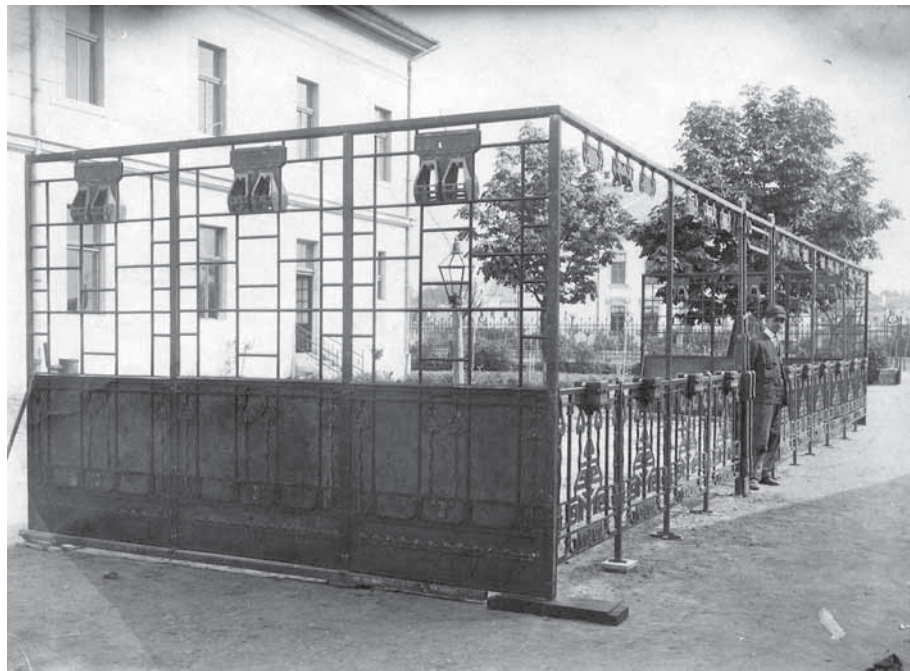
Az ipari szakoktatás háromszintű képzési rendszere az országos oktatási intézménystruktúrába illeszkedett, a szakképzést specializációnak tekintő szemlélet révén az alapfokú közoktatásra épült. A közoktatás részeként kezelt, egyben az iparoktatás alapfokának megfelelő iparostanonc iskolák keretét az első ipartörvény alkotta meg, a második rendelet pedig kötelezővé tette megalapításukat az ötven tanoncnál többel rendelkező községekben. Az eredetileg községi fenntartású intézményekben hároméves képzést biztosítottak a legalább népiskolai végzettségű, tizenkettedik életévüket betöltött iparostanoncoknak. A millennium évében országszerte 366 ilyen iskola működött 72 676 diákkal. Az iparossegéd-képzés mellett továbbképző tanfolyamokat is szerveztek számukra az új technikai eredmények elterjesztése érdekében.

Az iparoktatás második szintjét, egyúttal pedig az ipari szakoktatás első fokát az ipari tanműhelyek jelentették, amelyek kettős célkitűzésükben a megfelelően képzett, az ipar számára jól hasznosítható szakmunkások képzése mellett a háziipari ismeretek átadását is lehetővé tették. A hároméves képzés megkezdéséhez elemi iskolai végzettség és betöltött tizenkettedik életév volt szükséges, az oktatás fő jellegzetessége a rajzoktatás iparágak szerinti specializációja volt. A millennium évében összesen hat ilyen intézmény működött országszerte: szövő tanműhely Pozsonyban (1891), kosárfonó Békésben és Belluson (1893), kőfaragó műhely Brassóban, gyerekjáték-készítő Hegybánya-Szélaknán (1887) és csipkeverő Körmöcbánya-Óhegyen (1884–1888).

A következő szintet, a szakoktatás gerincét az ipari szakiskolák jelentették. Idetartoztak a képzési rendszer legjelentősebb intézményei, amelyekben a leendő, önálló engedéllyel bíró iparosokat képezték. 1896-ban összesen tizenhat ilyen iskola működött 616 tanulóval. A későbbi évtizedek struktúraváltoztatásainak, például az összeolvadásnak fő kérdése az ide történő felmérés vagy a körből való kikerülés volt. Ez az iskolatípus az iparosmesterek

75 Iparoktatás, I–V.

76 *Magyar Iparoktatás*. 1896–1918. 1–22. évf.

11. kép. A Royal Kávéház teraszának rácsozata, készült IV. éves növendékek munkájaként a marosvásárhelyi Állami Fém- és Faipari Szakiskola műhelyében, 1915

és ipari segéd munkások képzése által egyszerre szolgálta a kézmű- és a gyáripár érdekeit. A négyéves oktatás előfeltétele volt a betöltött tizenkettedik életév mellett a középiskola második vagy az elemi iskola hatodik osztályának elvégzése. Ez az iskolatípus felelt az építőipari tanfolyamokért is. A kiállított bizonyítvány sokat ért: birtokában két év segédkezést követően önálló – ács, kőműves, kőfaragómester – iparosként folytathatta tevékenységét a hajdani növendék. A faipar területén bútór- és épületasztaloság mellett esztergályosságot és fafaragást a homonnai (1877) iskolában tanítottak. A fa- és fémmegmunkálást oktató intézmények száma lényegesen nagyobb volt. Idetartozott az aradi (1892), a kolozsvári (1884), a marosvásárhelyi (1892) és a szegedi (1893) intézmény, amelyekben a homonnaihoz hasonló rendszerű faipari oktatás mellett gép-, mű- és épületlakatosokat képeztek (11. kép). A kolozsvári fa- és fémműves szakiskola saját tanítási modellt dolgozott ki, délelőttönként ipari üzemekben és gyárakban folyt a gyakorlati, délutánonként az iskolában pedig az elméleti oktatás. Az intézményekhez esetenként speciális szakképzéseket is biztosítottak (építőipari, műlakatoság, agyagipari, gőzgépkezelő stb.), melyekhez bizonyos esetben technológiai múzeum is kapcsolódott, ilyen volt a kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum is (1887). Ebbe a rendszerbe tartozott a magániskolaként indult, finommechanikai képzést nyújtó budapesti Mechanikai Tanműhely (1884) is. Kőfaragó és agyagipari iskola működ-

12. kép. A zalatnai Kőfaragó és Kőcsiszoló Iskola kőcsiszoló osztályának műhelymunkái, 1914 körül

dött Székelyudvarhelyen (1892), ahol a kőfaragó és díszítő szobrászati képzés mellett fazekasságot és kályhakészítést is oktattak. Kőfaragó és – Magyarországon meghonosítandó, új iparágként – kőcsiszoló iskola működött Zalattán (1894), míg Ungváron (1863) az iparművészeti iskola profilját fazekas és kályhakészítő képzés egészítette ki, de az agyag állt a mágocsi (1887) iskola képzésének középpontjában is⁷⁷ (12. kép). Ehhez az oktatási szinthez tartozott a budapesti óraiipari (1892) és a nagyszebeni bőr- és cipésziskola (1895) is. Fontos hangsúlyozni, hogy az erdélyi országrész a tervezett iparmúzeumi hálózatnál nagyobb szerepet kapott: a nem gyáripari jellegű iparos tevékenység modernizálását célzó ipariskolák fele végül Erdélyben nyílt meg, noha a jelentős iparos hagyományokkal bíró városokba tervezett modern iparmúzeumi struktúrának csak a harmada került volna az erdélyi országrészbe.

Az ipari szakképzés felsőfokát a főgimnáziumokkal és főreáliskolákkal egy szinten álló, állami ipariskolák jelentették, amelyek egyszerre nyújtottak technikai és elméleti képzést: feladatuk a gyáripar számára művezetők képzése, az államigazgatás számára pedig műszaki hivatalnokok felkészítése volt.⁷⁸ Az eltérő tantervek szerint, de hasonló szervezetben működő intézmények négyéves képzésébe polgári vagy középiskolai végzettséggel lehetett bekerülni. Egyik legfontosabb és legrégebbi ilyen intézmény a gépészetet oktató kassai ipariskola (1870) volt, az eredetileg asztalosokat képző brassói testvérintézmény.

77 Székely, 2016/a. 170–171.

78 Sztéryi, 1897. 357.

ménye 1896-tól fa- és kőipari szakiskolaként működött tovább. A budapesti (1877) állami ipariskola az építészet, gépészet, vegyészet, fém/vasművesség, faipar területén képzett szakembereket. E szinten is az erdélyi országrészben működött az iskolák harmada.

A háziipar mellett a női munkaerő képzésének fontos helyszínei voltak az ország minden részén létesült nőipariskolák, amelyek ipari munkára való képesítést igen, de erről szóló végbizonyítványt nem biztosítottak. A millenium évében működő tizenkét ilyen intézmény negyede Erdélyben épült (Kolozsvár, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy). Ehhez a képzési szinthez tartozott a kezdetben sajátos, a népiskola és az inaskodás közötti, átmeneti helyzetben lévőknek oktatást nyújtó, osztrák mintájú kézműves iskolaként (Handwerkerschule) működő temesvári alsó fokú ipariskola is (1879), amelyet 1896-ban ipari szakiskolává alakítottak: a tizedik életévüket betöltött és az alapfokú iskolát végzett fiúk részére hároméves elméleti képzést biztosítottak, amelyet szakmai műhelyben letöltendő gyakorlat követett. Nem ritkán a helyi munkaerőpiacra és alapanyagokra épülve speciális szakiskolák is létrejöttek: Homonnán és Zayugrócon faragó, Késmárkon szövő, Kassán paszománykészítő, Nagybecskereken szőnyegkészítő, Hodrusbányán pedig csipkeverő szakiskola szolgálta a háziipari oktatást. Kézügyességi iskola működött Sopronban (1877), Budapesten (1895), Debrecenben (1899) és a képzés e típusának első rendszeres intézményeként Brassóban (1886) is. Az ipariskolák a későbbiekben továbbiakkal egészültek ki, egyes esetekben változtattak – bővítettek – oktatási profiljukon.

Az iparossegédek rajzoktatásának fellegvára a budapesti Iparrajziskola volt, amely a szakképzés mellett nyilvános rajztanfolyamokat is szervezett.⁷⁹ Az 1904-ben bevezetett, nappali osztályokat érintő reformok lényege a műhelyoktatás volt, amelynek során a technikai és anyagismeret megtanítására került a hangsúly. 1906 körül Ágotai Lajos igazgató az iparművészeti képzés irányába fejlesztette tovább a műhelyoktatást olyan műiparosok képzésével, akik egy személyben tervezői és kivitelezői készséggel bírtak. A reformoknak köszönhetően az iskola teljes elméleti, gyakorlati és rajzképzést nyújtott a növendékeknek; ennek keretében szervezték meg a könyv- és könyomdászok számára a gyakorlati műhelyt is. 1903-tól kezdődtek a rendszeres művészettörténeti előadásorozatok, amelyek első előadója Lyka Károly volt.⁸⁰ 1914-ben fotólaboratórium és fotóművészeti oktatás indult be Pécsi József vezetésével.⁸¹

Az ipariskolák mindeközben kitűnő eszközül szolgálhattak a magyar állam iránti lojalitás erősítésére a magyarul, vagyis az államnyelven folyó okta-

79 Zombory-Moldován, 1938. 6–8.

80 M. Kiss, 1978. 15.

81 M. Kiss, 1978. 27–28.

képező magyaros formakincs átadásában is. Az oktatási rendszer megkülönböztette az ipari, technikai igények fokozottabb kiszolgálását, illetve az oktatás tartalmát, vagyis azokat a „nevelés és általában kulturális szempontból elért eredményeket és irányító eszméket”,⁸³ amelyek az 1896–1918 közötti időszakban a magyar iparoktatás formaalakítását és a magyaros formakincs következetes átadását meghatározták. Ennek egyik jeleként az 1900-as párizsi magyar iparoktatási bemutató szervezésekor a hangsúly már nem az oktatási struktúrára, hanem a módszertan szemléltetésére esett.⁸⁴

A nagyszámú ipariskola mellett megvalósuló néhány iparmúzeum eloszlása szempontjából figyelemre méltó Erdély városainak kitüntetett szerepe: Marosvásárhely (1886)⁸⁵ és Kolozsvár (1887)⁸⁶ iparfejlesztést elősegítő új intézményei a székelység és az erdélyi magyarság körében betöltött központi jellegüket erősítették. Az ország iparmúzeumainak könyvtárai és gyűjteményei egymással összefüggtek, az iparoktatás elméleti és gyakorlati hátterét biztosították. Az iparágak műveléséhez szükséges technológiai fejlesztések és új nyersanyagok bemutatása mellett céljuk a legújabb belsőépítészeti, iparművészeti, háziipari termékek és kereskedelmi lehetőségek megismertetése volt az ipariskolai növendékek, gyakorló iparosok és az érdeklődő nagyközönség számára egyaránt. A kolozsvári sétatér szomszédságában, a Nyári Színkör épületétől pár lépésre, a Malom utcában felépült kolozsvári ipariskolai és iparmúzeumi épületek jól jelzik, hogy a múzeumok a polgári nyilvánosság színtereiként alapvető szerepet játszottak a 19. század végi városi szövet kialakulásában. Az 1886-ban Andrássy útnak átnevezett budapesti Sugárút kulturális és művészeti intézményei szintén a belváros és a városi park közötti reprezentatívnak szánt útvonal mentén álltak egy tömbben. Pákei Lajos tervek sorozatát készítette egy olyan kolozsvári helyszínre, amelynél végül egy minden szempontból alkalmasabb színtérre épülhetett fel az ipariskola és iparmúzeum első épülete. A múzeum városképformáló szerepe kapcsán érdemes a szomszédos Marosvásárhely iparmúzeumi épületének sorsát is alaposabban megvizsgálni.

83 Víg, 1900. 63.

84 Uo.

85 Ráth, 1886; Bónis, 2003.

86 Ferenczi, 1888/b.

A MAROSVÁSÁRHELYI SZÉKELYFÖLDI IPARMÚZEUM

A Székelyföldi Iparmúzeum a Székelyföldön hagyományosan művelt kézmű- és háziipari ágazatokra fókuszált, alapításakor az iparmúzeumok korábban elemzett hármass feladatát egy intézménybe sűrítve kívánt a technológiai újításokra, művészeti szempontokra és kereskedelmi feladatokra koncentrálni.⁸⁷ Az 1870–1880-as évek hazai múzeumalapításai közül kitűnik önálló épületével, amely a Nemzeti Múzeumot követő második múzeumépületként az alapítás után rövid időn belül elkészült, timpanonját pedig a pesti múzeumhoz hasonlóan sokalakos szoborcsoport díszítette.⁸⁸ A budapesti Technológiai Iparmúzeum modellje alapján rendeltetésétől elválaszthatatlanná váltak a szakmai és ismeretterjesztő előadások, szaktanfolyamok, ideiglenes kiállítások szervezése. A marosvásárhelyi iparmúzeum első állandó kiállítása 1886-ban nyílt meg, az intézmény szükségességét először Hegedüs Lajos miniszteri tanácsos tervezete fogalmazta meg öt évvel korábban.⁸⁹ Az ebben a tervezetben még „székely főváros”-ként emlegetett Marosvásárhely iparfejlesztése mellett nem történelmi szerepe, hanem vasúti összeköttetései, működő ipara és iparkamarai székhelyé válása szólt. A város és a budapesti székhelyű egyet, valamint helyi magánszemélyek hatékony szervezőtevékenysége révén már 1886 nyarára lehetségessé vált az intézmény megnyitása ideiglenes helyszínen, a marosvásárhelyi nyári színpör csarnokában.⁹⁰ Az önálló múzeum-épület átadását megelőző (1893) években az iparmúzeum ideiglenes helyiségei nem tölthették be funkciójukat, iskolai oktatásra alkalmas termek nem

---

87 Bónis, 2003. 27.

88 A leghosszabb, 25 éves ideiglenes működéssel az 1872-ben alapított budapesti Mű- és Iparmúzeumnak kellett megbirkóznia, amelynek épületét 1896-ban adták át, de valódi múzeumi feladatok betöltésére csak 1897-től vált alkalmassá. Ennek ellenpéldája a budapesti Technológiai Iparmúzeum, amelyet 1883-ban alapítottak és önálló épületét már 1889-ben megnyitották. A kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum tevékenysége 1887-ben kezdődött, de első épületét csak 14 évvel később vehették birtokba, saját önálló múzeumépületére pedig 1904-ig vární kellett.

89 Hegedüs, 1881/b. 41. A megnyitó egybeesett a román–magyar vámháború kezdetével, amely elsősorban a kisipari, háziipari termékek értékesítését vetette vissza az akkoriban a magyarországi export második legfontosabb célországának számító Romániában. Balaton, 2016. 140–143.

90 Bónis, 2003. 29–34.

álltak rendelkezésre, a 19. század végére kialakult módszerek szerint pedig a gyűjteményfejlesztés és megőrzés sem volt megvalósítható.⁹¹

A budapesti Technológiai Iparmúzeum országos gyűjtő- és képzőhelyé válását alapvetően meghatározta fővárosi elhelyezkedése, megalakulásában aktív szerepet játszottak országos társadalmi szervezetek. Ahogy majd látni fogjuk, a kolozsvári iparmúzeum esetében magánszemélyek, iparos szervezetek és városi hivatalnokok kezdeményezték az alapítást. A Székelyföldi Iparmúzeum létrejöttében azonban alapvető szerep jutott a régiófejlesztést fővárosból irányító Kereskedelemügyi Minisztériumnak, magánszemélyeknek és társadalmi szervezeteknek. A Székely Művelődési és Közgazdasági Egylet vállalt feladata a székelység gazdasági és társadalmi modernizációja volt, e programjukba illeszkedett az iparmúzeum megalapítása.⁹² Baross Gábor még közlekedési államtitkárként nemcsak szorgalmazóként, hanem anyagi támogatóként is az iparmúzeum megalapításának ügye mögé állt. A vasminiszter halálát követően a róla elnevezett utcában álló iparmúzeum mellett a helyi Fa- és Fémipari Szakipariskola létrejöttében, illetve a kereskedelmi és iparkamara marosvásárhelyi szervezetének létrehozásában is nagy szerepe volt.

A múzeum megnyitását fél évtizeddel később követte az állami Fa- és Fémipari Szakiskola megalapítása 1892-ben. Az iskola létrehozását 1886-ban, az iparmúzeum megnyitását megelőző közgyűlésen kezdeményezte az Egylet, átadása egybeesett az iparmúzeum felépítésének idejével, amelyet működésének második évétől már látogathattak is az ipariskola tanulói. Az oktatási intézmény kezdetben szintén ideiglenes helyszínen, a tágas termei révén oktatási feladatra alkalmas Jenei-házban kapott otthont.⁹³ Az új múzeumépület átadását követő egy évtizedben gyáripari termékek gyűjteményezésével, időszakos kiállításokkal, tanfolyamokkal segítette a város és a régió iparának fejlődését. A marosvásárhelyi és székelyföldi építőmesterek, asztalosok, fémmegmunkálók tevékenységének modernizálása vált az iskola és a múzeum feladatává. Az új múzeumi terek már alkalmassá tették az intézményt a város és környéke iparosságának tájékoztatására, az ipariskola növendékeinek képzésére. Az 1886-ban megnyílt kiállítást a múzeumépület indulásának idején kiegészítették, ekkor jött létre a székelyföldi házi- és kézműipar hazai és külföldi terjesztését szolgáló székely háziipari osztály.

A marosvásárhelyi iparmúzeum gyűjteménye az ipar modernizálódásának dinamikus változását tükrözte, a válogatás a Székelyföldön hagyományosan művelt iparágak (agyag-, fém-, fa-, bőr-, szövő-, fonó- és háziipari) termékei közül került ki. Az alapgyűjtemény és az első kiállítás sajátos egyvelegét alkotta a legegyszerűbb szerszámoknak, budapesti, bécsi és ausztriai cégek mintadarabjainak, gyáripari berendezéseknek, szobroknak, dombor-

91 Az első kiállítás enteriőrképeit forrásmegjelölés nélkül lásd: Bónis, 2003. 166.

92 Bónis, 2003. 25.

93 Bónis, 2003. 55–57.

műveknek, galvanoplasztikai másolatoknak.⁹⁴ Az 1885-ös Országos Általános Kiállítás tárgyait a bányászati és vegyészeti iparhoz, a kő-, agyag- és üvegiparhoz, a vas- és fémiparhoz, a fa- és bútorigarhoz kapcsolódó anyagminták, szerszámok és késztermékek alkották, melyeket vessző-, hánacs-, sás- és szalmafonó ipar, a gyermekjátékipar, a szövő- és fonóipar, a cipőkészítés és egyes iparcikkek, továbbá munkagépek, szerszámok, mérlegek, gazdasági eszközök egészítették ki. Jelentős részt képviseltek a székelyföldi fazekasság tárgyai.⁹⁵ Az ideiglenes múzeumi kiállító helyiségekből adódó problémákat, a gyűjtemények végleges elhelyezését az önálló múzeumépület oldotta meg, ahol hat földszinti és egy emeleti díszterem állt rendelkezésre. Az új épület lehetőségeit kihasználva, a néprajzi szemléletű kolozsvári gyűjtéssel párhuzamosan Marosvásárhelyen megkezdődött a székely háziipari osztály tárgyainak beszerzése.⁹⁶ A múzeum gyűjteményeiben már 1886 után elkezdett markánsan különválni az a két profil, melyeket majd az 1897-ben megfogalmazott szervezeti szabályzat fektetett le hivatalosan. Az ipar fejlesztését a technológiai osztályba sorolt tárgyak, a hagyományos székely iparágak legmodernebb szerszámjai, gépei és mintagyűjteményei alkották. A székely ipari mintatárat piacképes székelyföldi termékei alkották, ebbe sorolták be a háziipari osztály tárgyait. Az új múzeumépület kiállításai Gottfried Semper anyagi-technikai fejlődést tükröző szemlélete alapján – és a korszak iparmúzeumi, iparművészeti múzeumi gyakorlatával összhangban – anyag típusok szerint rendezték be.⁹⁷ A marosvásárhelyi kiállítás ugyanakkor egyezést mutat az 1862-ben létrehozott Torinói Olasz Királyi Iparmúzeum (Regio Museo Industriale di Torino) alapító igazgatója, Giuseppe Devincenzi által kidolgozott beosztással is, amely a korszak világkiállításainak gyakorlatát követve két fő csoportra osztotta a gyűjteményt. Az elsődleges nyersanyagokból készített termékekre alapuló csoport (fa, bőr, növényi textíliák, fémek) mellé a másodikba a gépi úton előállított nyersanyagokból (papír, vas, cement, aszfalt, kerámia, üveg stb.) készült tárgyak kerültek⁹⁸ (14. kép).

A marosvásárhelyi múzeum nyitókiállításán a jobb oldali első kiállítóteremben kő-, agyag- és üvegipari termékek mintadarabjai kerültek, ezekkel egy térben mutatták be a helyi fazekasságtól a mives külföldi majolikáig terjedő

94 Bónis, 2003. 69.

95 Ezek bemutatására a múzeum első ideiglenes helyszínén az 1885-ös kiállításon használt és kedvezményes áron beszerzett tárlókat és kiállítási szekrényeket használtak. Bónis, 2003. 70–72.

96 Bónis, 2003. 72–73. A régi és újabb székely varrottások, hímzések, faragványok és fazekas munkák gyűjtése mögött meghúzódó szemlélet hasonló volt a kolozsvári iparmúzeum magyarországi és különösen kalotaszegi háziipari gyűjtéséhez.

97 Prügel, 2015. 70.

98 A politikus, mezőgazdász, közmunkaügyi miniszter, vasútvonal-fejlesztő Giuseppe Devincenzi múzeumalapítási gesztusának motivációja is a marosvásárhelyi események előképeként értelmezhető. Az egy intézményen belül ipariskolát és iparmúzeumot létrehozó igazgató modern ipari társadalommá kívánta alakítani az esősorban mezőgazdasági alapú Olaszországot, ennek fontos eszközét látta az iparmúzeumban. Pagella, 2009. 116., 120.

14. kép. A torinói Regio Museo Industriale gipsz- és cementtárgyainak kiállítása, 1871

múzeumi kerámiagyűjteményt. A második teremben fémtárgyak és eszközök kaptak teret, a tárlókban és a polcokon a fémmegmunkálással készült kéziszerszámok mellett különböző fémeszközök és díszítmények sorakoztak: kávéfőzők, lakatok, lámpák, bádogos munkák, öntvényminták és a budapesti Schlick-féle vasöntöde öntött és préselt fémdíszítményei. A harmadik helyiségben vasárúk kiállítása zárta a teremsort. A bejáratától balra eső, első kiállítóteremben fa- és bútorigipari mintakollekció, ács-, bognár-, kádár- és esztergályos szerszámok, termékek, a bécsi Burkart-féle haszonfa-mintagyűjtemény szerepelt. Az ötödik teremben játékokat, míg a hatodik, vegyes teremben kosárfonás, csipkeverés, szőttesek és paszományminták mellett egy Jacquard szövőszékmodellt is kiállítottak.⁹⁹

A Székelyföldi Iparmúzeum 1897-es új szervezeti szabályzata értelmében a székely háziipari mintatár bővítésére, és kézműipari termékek beszerzésére is lehetőség nyílt, amelyek az épület megnyitásakor még csak a gyűjtemény kisebb részét tették ki. A kereskedelmi funkció, azaz a piacra jutás támogatása a későbbiekben is fő küldetésként határozta meg a gyűjteményezést. Ez különösen az 1906–1907 körüli időszakban vált érzékelhetővé, amikor a székelyudvarhelyi Kő- és Agyagipari Szakiskola mintagyűjteményével gyarapodott az iparmúzeum, hasonlóan a székelyföldi fazekasság modernizálásának tár-

⁹⁹ Bónis, 2003. 75–77; Karácsony, 2011. 367.

gyakban megragadható eredményeihez. A múzeumba a 20. század első évtizedében bekerült háromszéki fazekas tárgyak a helyi fazekasság hagyományos elemeinek átdolgozásáról és továbbfejlesztéséről tanúskodnak: látható rajtuk a modern piaci igények követése, az egyre tőkeerősebb paraszt-polgári réteg modernizálódó ízlése.¹⁰⁰ A székelyudvarhelyi iskolától ezzel egy időben megkapott agyagipari mintagyűjtemény elhelyezése az iskola képzésének eredményeit mutatja: ilyen például az antikvitas ideálját tükröző, kifinomult antikizáló edénycsoport, a balkáni piacra, elsősorban Romániába és Szerbiába szánt áruk és a hazai piacra szánt népi ihletettséggű edények csoportja.¹⁰¹ Az országosan a Budapesti Kereskedelmi Múzeum feladatához hasonló kereskedelemfejlesztési profil, a külföldi piacra termelés támogatása két hullámban jelent meg a Székelyföldi Iparmúzeumban: 1893-ban a múzeumépület átadásakor, majd 1906–1907-ben, a szakipari oktatási intézmények általános megerősödésének idején.

Mindkét időszak egybeesett a magyar népi ornamentika, a népi tárgykultúra emlékeinek gyűjtésével, Huszka József tanár, ornamentika- és néprajzkutató és Malonyay Dezső író, művészettörténész motívumgyűjtő tevékenységével. A nemzeti ornamentika kutatása, egyidejűleg a néprajzi tárgyak gyűjtésének elterjedésével a népi tárgykultúra művészi értékére irányította a figyelmet.¹⁰² A 20. század elején a művészeti formakincs és hagyományok gyűjtése nem kizárólag a tudományos élet képviselőit inspirálta. Építészek, művészek, tanárok, írók keltek útra, hogy sajátos szempontjaik szerint merítsenek a kimeríthetetlen ősforrásnak tekintett paraszti műveltségéből, tradíciókból. Huszka 1892-es *Ornamentikai adatok a magyarok őstörténetéhez* vagy a pár évvel később megjelent *Székely ház* című kötetében a magyar díszítőművészet önállósága mellett szállt síkra, annak évezredes formáit hangsúlyozta, mintáit pedig az építészet és a ruházatkodás területéről származtatta.¹⁰³ A sepsiszentgyörgyi tanár és néprajzkutató, a magyar ornamentika gyűjtője és publikálója, Huszka József tevékenysége határozta meg a továbbiakban Malonyay Dezső művészettörténész, művészeti író művésztársaival 1904 után végzett gyűjtésének szemléletét is. Malonyaynak Huszkatól kölcsönzött gondolatai és szem-

100 Emellett fennmaradt a korábbi gyűjtési profil is, utalnak források a csángó–székely kézműipari gyűjtemény megvásárlására is. Az 1893 körül bekerült fazekas termékek a megújulás, a modern formakeresés különböző útjait képviselték. Modern formaujtításai és „történeti”, azaz a hódoltság korának formakincsét felelevenítő megoldásai révén országhatárokon túl is hírnevet szereztek mezőtúri Badár Balázs vagy Molnár Sándor szentesi műfazekas fekete kerámiái. Meg kell továbbá említeni a marosvásárhelyi fa- és fémipari iskola első növendékei közé tartozó Bereczki Imrét, aki korongolt, barna és kékmázás, plasztikus, rátétes díszű tárgyaival egészítette ki a magyar fazekasság jelenére koncentráló múzeumi gyűjteményt. Bónis, 2003. 76–81.

101 Bónis, 2003. 81–82. A kolozsvári Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum gyűjteményében is megtalálhatóak a székelyudvarhelyi iskolában készült, a kolozsvári iparmúzeumból átvett antikizáló tárgyak. VII. Leltárkönyv, 106-os tételszám alatt.

102 Prékopa, 2013/b. 582.

103 Sinkó, 2012. 258.

létele nemcsak erdélyi gyűjtőútjai során maradt meg, hanem ezt juttatta érvényre az 1907-től kiadott *A magyar nép művészete* című sorozatában is. Az 1893-ban létrejött székely háziipari osztály, valamint a régió egy másik oktatási intézménye, a székelyudvarhelyi Kő- és Agyagipari Szakiskola 1907-ben az iparmúzeumba került mintagyűjteménye – s így az ipariskola népi ipari gyűjteményének fejlesztése – Alois Riegl elméletét tükrözte. Riegl 1894-ben Berlinben jelentette meg *Volkskunst, Hausfleiß und Hausindustrie* (*Népművészet, háziszorgalom és háziipar*) című kötetét, amelyben elkülönítette a piacra termelő háziipart – vagyis a Székelyföldi Iparmúzeumba kerülő anyagot – a saját használatra készült tárgyaktól, vagyis a Huszkát és Malonyayt érdeklő vernakuláris tárgykultúrától. A lelkes, a magyar tárgykultúrát és formakincset gyűjtő, többségében nem hivatásos kutatók, illetve múzeumi szakemberek tevékenysége mellett a népi formakincsek muzealizációja és a népi mesterségek oktatáson keresztüli modernizálása a kolozsvári és a marosvásárhelyi iparmúzeumok tevékenységében hivatalos formában jelent meg.

Az ipariskolák államnyelven folyó általános jellegű és szaktárgyi oktatása mellett az iparmúzeumok a néprajzi gyűjtés és a helyi hagyományos iparágak modernizálásán keresztül játszott fontos szerepet a vidék modern nemzeti iparának megteremtésében. Erdély két iparmúzeuma, a regionális, székelyföldi küldetéssel működő marosvásárhelyi, illetve az erdélyi országrész ipariskolai felügyeletét is ellátó kolozsvári az 1880-as évektől megerősödő néprajzi, etnográfiai és művészeti kutatások számára nagy forrásértékkel bíró két erdélyi térség, Székelyföld és Kalotaszeg iparosaival állt kapcsolatban. Ez összefüggött az intézmények küldetésével. Míg Kolozsváron ez elsősorban a kalotaszegi fafaragás emlékeinek gyűjtésében és a fafaragók továbbképzésében jelentkezett, addig a marosvásárhelyi intézmény a székelyföldi fazekasság modernizálásában játszott jelentős szerepet. Az ipariskolák a modern technológia terjesztésével – az iparmúzeum pedig az eredeti technológiai eszköz- és mintagyűjteménye révén maga is – a piacon versenyképes, állami támogatás nélkül is helytálló iparosok képzését vállalta, amelyben a falusi mesterek továbbképzése nagy szerepet játszott. Az iskola-múzeumok és a két régió magyar etnikumának formakincset ápoló mesterek szimbiotikus, oda-vissza ható kapcsolatban álltak egymással. A Kalotaszeg falvaiból érkező fafaragók munkái mintaadó szereppel bírtak a növendékek és – tágabb értelemben a múzeum gyűjteményeit megtekintő látogatókon keresztül – a helyi iparos társadalom egésze számára. Az oktatás részeként az iparmúzeum fafaragó tanfolyamain a falusi mesterek részesültek modern faipari-technológiai oktatásban. A népi formakincs, a székely kultúra ősiségének gondolata a gyűjteményezés mellett a múzeumépület külső díszítésében vizuális megjelenést is kapott.

A Székelyföldi Iparmúzeum épülete és szobrászati dísze

Az iparmúzeum gyűjteményét feldolgozatlan vagy gépileg feldolgozott nyersanyagok szerint osztották fel, ez magyarázhatja talán a homlokzati szoborfülkébe helyezett alakokat is. Az 1893-as épületavató nyitókiállítás főleg elsődleges alapanyagokból készült tárgyakat bemutató bal oldali teremsora előtt a szövés allegóriája állt, a feldolgozott nyersanyagok felhasználási lehetőségeit illusztráló termékek oldalán kialakított fülkében pedig a fonást ábrázoló női alak került. A homlokzati fülkeszobor és a mögötte rejlő kiállítási anyag közötti összefüggés Leo von Klenze müncheni múzeumépülete, a Glyptothek kapcsán vált ismertté, és talán akkor sem járunk messze az építész eredeti, 1890-es koncepciójától, ha ebben az esetben a fülkeszobrok végző elhelyezése által sugallt logika végül épp ellentétes a mögöttük lévő termek 1893-ban kiállított tárgyaival. Ez a napi gyakorlat szempontjából normálisnak tekinthető, különösen ha figyelembe vesszük, hogy az iparmúzeumok működésének jellemzője volt a technológiai változásokat követő dinamikus kiállítási és gyűjteményezési stratégia, a klasszikus múzeumi funkciótól alapvetően eltérő gyakorlat, a szelektált megőrzés.

Kiss István építész 1893-as összefoglaló írása a *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közönyében* megemlékezik Baross Gábor, Wekerle Sándor miniszterek és Lukács Béla államtitkár 1889. júliusi marosvásárhelyi látogatásáról.¹⁰⁴ Ennek során Kovács Ferenc prépost az iparmúzeum ideiglenes helyiségeiben az alábbi szavakkal kért adományokat az állandó iparmúzeum felállítására: „mert a székely nép, habár áttörhetetlen bástyája a magyar érdekeknek Magyarország keleti részében, habár iparra hivatott nép, a magyar kormány vajmi keveset tett ezen jóra való népért; Maros-Vásárhely városért pedig semmit sem tett”. Nem tudni, hogy végül a fenti szavak hatására, vagy sem, de a Baross Gábor által vezetett Kereskedelemügyi Minisztérium hamarosan a marosvásárhelyi iparfejlesztés és a múzeumépítés ügyének fő támogatójává vált.¹⁰⁵

A székelyföldi iparfejlesztés szükségességét már maga az épület kivitelezése is alátámasztja, Marosvásárhelyen – a korabeli vidéki magyar városok közül nem egyedülként – kevés olyan mesterember tevékenykedett, aki a modern építőipar igényeinek és technológiai ismereteinek birtokában volt. A kolozsvári iparmúzeum első, közös múzeum-iskola épületének kivitelezésében (1896–1898) oroszlánrészt vállaltak a város iparosai, az iparmúzeum épülete (1903–1904) pedig részben az ipariskola növendékeinek munkáját dicsérte. Ezzel szemben Kiss István marosvásárhelyi épületének tölgyfa ajtaját Bartolffy János budapesti asztalosmester készítette, az ajtó vasalása és a két földszinti ablak rácozata Risch Antal budapesti lakatosmester munkái voltak, a pilaszterek oszlopfeji szintén a fővárosból, Szabó Antal műhelyéből

104 Kiss, 1893. 234.

105 Az építkezés 32 000 forintos költségeihez a Baross, majd Lukács által vezetett Kereskedelemügyi Minisztérium 16 000 forinttal járult hozzá. Bónis, 2003. 47–48.

származnak, a lépcsőház festett üveglablakai a budapesti Forgó és Tsa üvegfestő műhelyében készültek.¹⁰⁶ Az épület első emeleti – kiállítási célokra is használt – dísztermének ajtaját a Thék gyárban készítették, a terem pompeji vörös alapszínbe komponált, görög mitológiából ihletett alakos kompozíciói Götz Adolf fővárosi szobafestő munkáját dicsérik. Források hiányában nem lehet ismerni a tervező-építész szempontjait a kivitelezők kiválasztásában, de feltételezhetően aggályai lehettek a helyi mesterekkel kapcsolatban. További kutatások adhatnak majd választ arra a kérdésre, hogy az 1890-es évek elejétől aktív marosvásárhelyi iparmúzeum és ipariskola pontosan milyen szerepet töltött be a városi iparosság modernizálásában, és abban, hogy Bernády György polgármester egy-két évtizeddel későbbi nagyarányú és kimagasló minőségű építkezései megvalósulhattak.

Az állandó épület a múzeum küldetésének betöltése szempontjából nélkülözhetetlen volt. Baross szerepe nem elhanyagolható az iparmúzeum fejlesztésében, az ő, illetve az általa vezetett minisztérium utasította el az iparmúzeum épületéhez készített első, a reprezentativitás és funkcionalitás igényeinek valószínűleg kevésbé megfelelő épületervet, melyet Losonczy Dénes, a Maros-Torda Megyei Építészeti Hivatal vezetője készített el 1890 márciusára. Az elutasítást követően a megvalósult ingatlan terveit az Egylet tervpályázatára Kiss István építész rajzolta meg ugyanazon év június 12-ére. Az építkezés a város számos korabeli, historizáló épületén dolgozó Soós Pál és Sófalvi József helyi építőmesterek kivitelezésével 1890–1893 között zajlott a Hajós (később Baross, ma Horea) utca úgynevezett városmajori telkén.¹⁰⁷ Kiss István a tervezés idején a budapesti műegyetem magántanára volt, pályáját Hauszmann Alajos irodájában kezdte, 1878-ban németországi, franciaországi és angliai tanulmányúton volt, 1882–1885 között külföldi ösztöndíjjal Bécsben Theophil Hansen mesteriskolájában képezte magát tovább, majd Friedrich Schmidt irodájában dolgozott.¹⁰⁸ Stílusa tehát jórészt a bécsi klasszicizáló-neoreneszánsz nagymesterek irodáiban formálódott, a császárvárosban töltött éveit során láthatta a Gottfried Semper és Karl Freiherr von Hasenauer által tervezett bécsi Kunsthistorisches és Naturhistorisches Museum épületepárjának építkezését (1872–1891), valamint a Ring és környékének nagyszabású polgári és császári építkezéseit (15. kép).

A marosvásárhelyi múzeumépület földszinten előcsarnokot, az emeleten nagytermet rejtő, központi traktusa kétszintes volt, amelyhez kétoldalt három-három kiállítótervből álló, csak a földszintre kiterjedő, egyszintes traktusok kapcsolódtak. A főhomlokzat középrizalitja enyhén kiugratott, a földszinten a középső tengelybe helyezett bejárati kapu két oldalán egy-egy félköríves

106 Karácsony, 2011. 365.

107 Karácsony, 2011. 364.

108 Kiss István külföldi tanulmányai számos párhuzamot mutatnak a kolozsvári iparmúzeumot és ipariskolát építő Pákei Lajoséval, aki 1872-ben a budapesti József Politechnikumban elvégzett egy év után, 1873-tól a müncheni Polytechnikumban folytatta tanulmányait, majd 1876–1879 között Theophil Hansen óráira járt a bécsi akadémián. Sisa, 1996. 172.

15. kép. A marosvásárhelyi Székelyföldi Iparmúzeum Kiss István által tervezett épülete, 1890–1893

lezárású ablakkal. Ezt a nyílásrendszert követi az emeleti díszterem megvilágítását biztosító három, főhomlokzaton elhelyezett ablaknyílás is. Az épület középizalajtját kősoros koronázópárkány zárja, felette a homlokzati szoborcsoportot keretező timpanonnal.¹⁰⁹ A neoreneszánsz épület kétszintes főtraktusához kétoldalt csak a földszintre kiterjedő kiállítóterek csatlakoztak. A marosvásárhelyi épület főhomlokzatának kialakítása, a hangsúlyos timpanonos záródású főtraktus, de különösen az ablakok helyett oszlopfülkébe állított szobrokkal tagolt homlokzati megoldás, mint láttuk, Leo von Klenze müncheni Glyptothekje (1816–1830) révén ismert a múzeumépítészetben. Az alacsony lépcsős pódiumon nyugvó oszlopos timpanon helyett a földszinten kváderkőmintás vakolatarchitektúra, az emeleti szinten báboskorlással szegélyezett nagyméretű ablakok és falpilaszterek tagolják a homlokzatot, a fejezetek közötti teret sgraffitós reneszánsz ornamentika tölti ki. Az erőteljes párkánnyal felosztott főhomlokzat főtraktusát három-három nyílás bontja meg a földszinten és az emeleten. A főhomlokzati főbejárat két oldalán egy-egy fülkeszobor-

¹⁰⁹ Az épület részletes leírását és elemzését lásd: Karácsony, 2011. 365–371. Bónis Johanna az épület egyik nagy erényét a földszint kétszer hármas kiállítószármányainak későbbi bővíthetőségében látja, ez a lehetőség eltért a korszak múzeumi építkezéseitől. Bónis, 2003. 48.

ban álló figurák, a szövés és fonás allegorikus nőalakjai a háziiparra és kézművességre utaltak. Ezek a hagyományos székelyföldi háziiparra utaló alakok az eredeti, 1890. júniusi terveken is megjelentek, a timpanonba helyezett szoborcsoport helyén ekkor még csak egy sematikus címer ábrázolása látszik.¹¹⁰ Az épület főbejáratának két oldalán elhelyezett figurális szobrok főhomlokzati elhelyezése mindazonáltal talányos, hiszen a tervezés időszakára már kikristályosodott az iparmúzeum gyűjtőköre, és ennek csak egy részét képviselte a kézmű- és háziipar. Az asztalosság, esztergályosság, kovácsmesterség vagy a Székelyföldön évszázadok óta hagyományosnak számító fazekasság férfi allegóriákkal is ábrázolható tevékenységeinek a hiánya szembeötlő. A háziipari tevékenységre utaló nőalakok a múzeum tervezésének engedélyezési fázisához köthetőek, a timpanon szoborcsoportban megjelenő politikai program feltételezhetően már a Baross halálát követő időszak eredménye.

A város által kijelölt telekre tervezett múzeumépület rámutat Kiss István Marosvásárhely urbanisztikai modernizálásával kapcsolatos elképzelésére az 1890-es évek elejéről. A székely fővárost a 20. század első évtizedében nagy léptékben kiépítő polgármester, Bernády György¹¹¹ infrastrukturális fejlesztései (csatornázás, közvilágítás, aszfaltozás, városrendezés) és jórészt kulturális-adminisztratív funkciójú építkezései (Kultúrpalota, városháza) előtt Kiss István bő egy évtizeddel ipari-oktatási alapokra helyezte volna a város modernizálását, oktatási-iparfejlesztési intézmények köré szervezve annak új, modern közterét. A kisvárosias jellegű, egyszintes házakból álló, egykori Hajsós utca egyik telkén felépített iparmúzeum azonban csak az előtte lévő utca „kiteresedésével” tölthette volna be azt a reprezentatív szerepet, amelyet a tervező – és feltételezhetően a város – szánt neki. Kiss szavai szerint: „*muzeum előtt, azzal szemben, a következő párvonalas utcáig szélesebb térszerű utcát nyitni és a legközelebb emelni szándékolt és a muzeummal amúgy is szerves kapcsolatba jövő középületeket (állami ipariskola, városi iskola stb.) ennek az új utcának két oldalára helyezni; ezzel megadnák a székely főváros modern fejlődésére és továbbépülésére a legalkalmasabb alapföltételeket*”.¹¹² A múzeum mint a városok új szervező eleme ismert volt már a 19. század elejétől. A berlini dómmal, az Arsenállal és a Hohenzollerek palotájával együtt az új porosz fővárosi köztérnek, a polgárság új önreprezentációs fórumának kulcsfontosságú eleme volt a Königlichches Múzeum Karl Friedrich Schinkel által tervezett épülete. A Karl von Fischer által I. Lajos bajor király számára, az athéni Akropolisz mintájára megálmodott müncheni Königsplatz, vagy a már említett, a marosvásárhelyi építkezések kezdetével egy időben átadott, léptékében összehasonlíthatatlanul monu-

110 Kiss, 1893. 236. Illetve: A Székelyföldi Iparmúzeum. *Vasárnapi Ujság*, 40. (1893. július 9.) 28: 1–2.

111 Bernády György polgármesterként 1902–1912, majd 1926–1929 között vezette a várost.

112 Kiss, 1893. 235.

mentálisabbra tervezett bécsi Kaiserforum két múzeumépülete, a Kunst- és a Naturhistorisches Museum szintén ezt példázzák.¹¹³

Marosvásárhelyen a környezetéhez képest monumentális megjelenésű épületnek az akkori, döntően egyszintes házakkal szegélyezett utcába való elhelyezését is ez a távlati elképzelés, az új, múzeumi és oktatási intézményekkel szegélyezett köztér létrehozása indokolhatta. Az épület timpanonjába elhelyezett szoborcsoport érvényesülését a végül változatlanul hagyott, szűk, kisvárosias utca nem biztosítja, de ez nem is lehetett célja a tervezőnek. A Kiss-féle koncepció alapvető újdonsága éppen ebben, a múzeum által meghatározott új, egységes funkciójú és stílusában egymáshoz illeszkedő épületekkel határolt modern városi térben keresendő.¹¹⁴ Kissnek ez a szó szerint és átvitt értelemben is távlati koncepciója magyarázza az épület homlokzatára csak a tervezés egy későbbi időpontjában elképzelt szoborcsoportot is.

A Losonczi-féle tervváltozat elutasítása mögött is egy nagyvárosias, a „székely fővároshoz” illő megoldás körvonalazódhatott Baross és munkatársai körében. Erre Kiss István személyében megtalálták az alkalmas építész is, aki tanultsága és műveltsége alapján végül egy új, modern, nagyszabású urbanisztikai egység elemeként képzelte el az iparmúzeumot. Ez a korabeli marosvásárhelyi építészeti közgondolkodáshoz képest grandiózus és újszerű elképzelés Kiss István addigi külföldi tapasztalataiban gyökerezhetett. A bécsi Ringstrasse 1882–1885 között átadott új épületei, a polgári és a császári fórum építkezései, különösen a kettős múzeumépület befejezéshez közelítő állapota, a Lechner Ödön franciaországi, műemlék-restaurálási munkájával és angliai utazásaival egyidejű tanulmányútjai, tapasztalatai mind hatással lehetettek Kiss nagyszabású városépítészeti elképzeléseire. Ezek magyarázzák a marosvásárhelyi épület főhomlokzatának nyugati tájolását, kinyitását a város későbbi fejlődésének lehetséges, Bernády építkezéseivel meg is valósult irányába, és az addigi városi szövetet nagyszabású gesztussal átalakítani kívánó épületkomplexum terveit is indokolják. Ugyanez a reprezentatív, a korábbi marosvásárhelyi építkezések léptéket meghaladó elképzelés világítja meg a környezetéből kiemelkedő, az utcasíkról hátraugratott épület telken belüli elhelyezését, valamint a monumentális szoborcsoport elhelyezését a főhomlokzat timpanonjába.¹¹⁵ Elsősorban ez, a korabeli magyarországi múzeumépítkezések között is egyedülálló épületdísz igényelt egy olyan nagyobb, rálátást biztosító teret az épület előtt, amely végül nem valósult meg. A szomszédos, külváros felé eső telken a későbbiekben laktanya épült, ez a döntően külvárosokra jellemző épületkomplexum is jelzi, hogy Kiss István múzeumépülete

113 Bischoff, 2010. 59–75.

114 Ugyan az iskolaépületekről az építész soraiból nem tudunk meg közelebbit, de Kiss életművének ismeretében feltételezhetjük, hogy azok illeszkedtek volna az 1880–1890-es évek hazai iskolaépítkezéseihöz, amelyre szinte kivétel nélkül neoreneszánsz épületek voltak jellemzőek. Sisa, 2013/a. 367–370.

115 Az építési engedélyben az utcafrontról 5,7 méterrel hátrébb engedélyezték az épület főhomlokzatának határát. MvÁLvt, Városi tanács iratai (Consiliul Oraşului) 1890/8826.

16. kép. Róna József szoborcsoportja az épület főhomlokzatának timpanonjában. Trónoló Attila alakja, mellette Erdély és Magyarország perszonifikációja, a timpanon jobb szélén a modern iparra utaló ifjú alakja, 1893

tehát egy nagyobb urbanisztikai-iparfejlesztési koncepció részeként maradt az utókorra. Ennek egyik ma is látható eleme az épület főhomlokzati szobordíszje.

Az iparfejlesztés mellett a székelyföldi iparmúzeum a nemzetépítés sajátos emléke, a Magyar Nemzeti Múzeum után az első egész alakos timpanonba helyezett szoborcsoporttal díszített épület. Az egész alakos szobrok és emlékművek mellett épületplasztikai díszeket is alkotó Róna József e korai szoborcsoportjának közepén négyágú koronával jelenítette meg a székelyek mítikus őst, Attilát. Az ideológiailag tisztázatlannak tűnő ikonográfiában – Árpád vezér korabeli emlékműveken és a populáris sajtóban elterjedt ábrázolásától eltérően – az etnikai szupremáciát a székelység fővárosában Attila alakja foglalta el: a honfoglalás államalapításban kicsúcsosodott eseménye helyett a népvándorlásra került a hangsúly¹¹⁶ (16–17. kép). A marosvásárhelyi szoborcsoport Attila alakján, illetve a körülötte elhelyezett Magyarország és Erdély perszonifikációkon keresztül két fontos elemet egyesít. Egyszerre utal a honfoglalás előzményének tekintett Attila vezette hun birodalomra mint az államalapításban kicsúcsosodott folyamat előzményére, valamint az 1867-es kiegyezéssel megvalósult állam újraalapítására.

116 Kiss, 1893. 234.

17. kép. A timpanon bal szélén a háziiparra utaló ifjú leány alakja, 1893

A nyugodt erőt sugárzó, antik ruházatú, lábán a hüvelyében nyugvó kardját lazán tartó hun fejedelem jobbján az Erdélyt megszemélyesítő, fiatal, karjában fáklyát tartó nőalakot láthatunk, mögötte lévő pajzsán Erdély történelmi címere, a hét torony látszik. A központi alak balján a Magyarországot megszemélyesítő, győzelmet jelképező palmaágakat tartó fiatal nőalak tűnik fel. A mellékalakok a két országrésznek a kiegyezésben megvalósult, újabb kori uniójára utalnak. Az államalapítás megünneplésére készülő országban emelt köztéri szobrokon és emlékműveken megjelenő, államalapítást hangsúlyozó, békítő szerepű Szent István személyéhez képest itt hangsúlyosabb az Árpád alakján keresztül sugallt magyar elsőbbség, így az etnikai szupremácia és az ebből eredő magyar nemzeti állam gondolata kaphatott vizuális megfogalmazást. A székelyek ősi honát megvívó Attila a szoborkompozícióban valójában tehát államalapítóként jelent meg, az általa elért eredmények folytatásának folyamatát jelezték a politikai függetlenség és a nemzeti művelődés alakjai az előtérben, akik mellett vezetett az út a jövő zálogát rejtő modern ipar eszközeinek és tárgyainak kiállításáig.¹¹⁷ Az előcsarnokban a magyar királyokat ábrázoló kisméretű szobrok előtt jobbra az állam és jogtörténet képviselői, Werbőczy István, Deák Ferenc, Eötvös József, balra a magyar irodalom közelmúltbeli nagyjai, Vörösmarty Mihály, Arany János, Petőfi Sándor

¹¹⁷ A marosvásárhelyi múzeumépület és elhelyezésének analógiáiról és a szobrászati dísz ikonográfiájáról részletesen lásd: Székely, 2016/b.

fogadták a látogatót.¹¹⁸ A múzeum gyűjtőköréhez, a város történelméhez közvetlenül nem kapcsolódó történelmi alakokat ábrázoló büsztsor vezette fel a látogatót az építkezés közben, 1892-ben elhunyt Baross Gábornak a Zsolnay-gyárban készült majolikatalapzaton álló, Geibinger János ipariskolai tanár által készített szobráig.¹¹⁹

Az eredeti terveken még nem szerepelt a timpanonba helyezett szoborcsoport, az utólagosan koncipiált ábrázolás jól tükrözte a prépost szavaiban is keveredő hun–székely–magyar eredetmítoszt, a magyar etnikum szupremáciájának századvégen megerősödő gondolatának kivetülését, valamint a székely határvidék iparosodásának és modernizálásának szándékát.¹²⁰ A timpanonban elhelyezett szoborcsoport kapcsán Kiss István sorai világítják meg alaposabban a kompozíció történelemszemléletét:

„Az oromzati alakcsoportozat az Attila személyében ábrázolt népvándorlást, a székelyek megtelepedését és az ezen népvándorlásból idővel fejlődött államalakulást, Magyarország és Erdély unióját – mindegyike egy-egy allegorikus női alak által ábrázolva – és ezen egységes államnak egyik fő kulturális misszióját, az ipar fejlesztését – egy-egy gyermekalakban – tünteti elő; . . . a szobrász művészi koncepciója történetirői hűséggel hirdeti az épület belső lényegét és rendeltetését és alkotó nemzetének másfél évezrednyi ősiségét.”

A Kézai Simon krónikájában elbeszélt történetre, Attila pannóniai hódításaira ekkoriban a honfoglalás jogosságának bizonyítékaként hivatkoztak, amelyre a hun–magyar rokonság folytán, Attila hódításai nyomán a magyar törzsek jogot formálhattak. A székelység a hunok leszármazottaiként, magyar nyelvű népességként a magyar államhatalom alapját testesítették meg a keleti végeken. A marosvásárhelyi iparmúzeum etnikai elsőbbség elvét közvetítő szoborcsoportja, az alakok klasszikus szobrászati megformálása mellett is alapvetően eltér a Pákei Lajos által a két kolozsvári iparmúzeumi épület látványtervére felvázolt klasszikus ikonográfiájú szobrászati díszről.

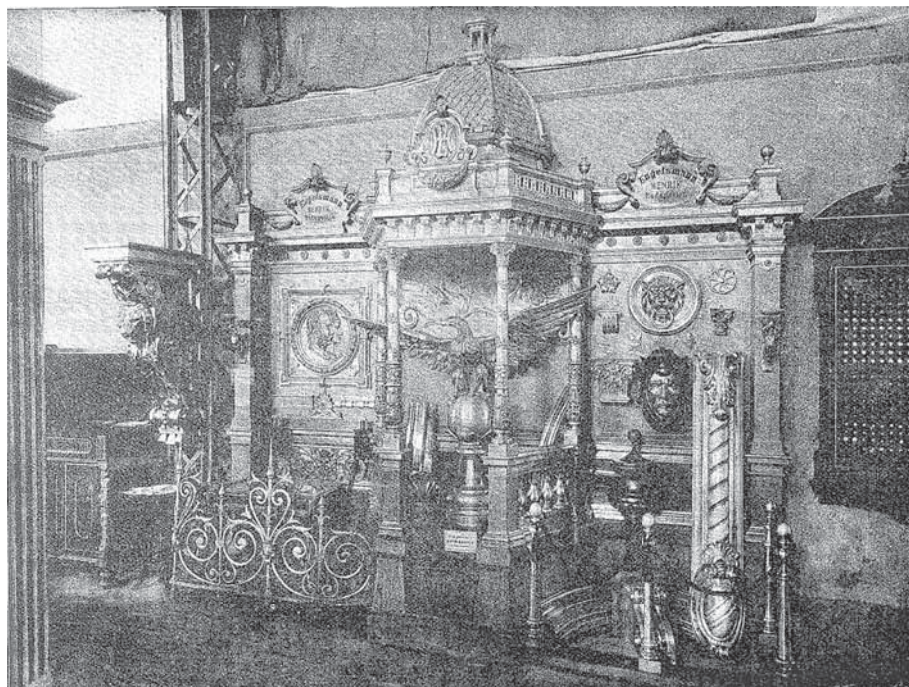
Az ipariskola elindulását követő évben, 1893-ban megnyílt iparmúzeum előcsarnokának közepén Engelsmann Henrik budapesti cégének termékeit

118 A magyar királyok sorozatának ábrázolása ekkor még ritka jelenség Székelyföldön, ez is alátámasztja az iparmúzeum koncepciójának, épületének és díszítési rendszerének magyarországi, fővárosi eredetét. A magyar királyok – teljes vagy szelektált – sorozatának ábrázolása gyakori volt a nemzeti jelentőségűnek tartott fővárosi építkezéseken. Ilyen sorozatot találunk, a teljesség igénye nélkül, az Országházban, a Budavári Palota Szent István Termében, a milleniumi emlékművön is. A magyar történelem jeleseit érintő, akár privát használatra is alkalmas kisméretű mellszobrok listáját az Iparművészeti Társulat javaslatára 1898-ban állították össze. Budapest Főváros Levéltára, IV. 1403 m. 3. sz. doboz, 94/1898–99 sz. csomó. Köszönöm Nagy Ildikónak, hogy erre az anyagra felhívta a figyelmemet.

119 Bónis 2003. 74.

120 Kiss, 1893. 234.

mutatták be. Az iparmúzeum ideiglenes csarnokában is már kitüntetett helyen lévő tárgycsoport az épületbádogosság körébe tartozó, elsősorban horganyzott acéllemezek építészeti felhasználását mutatta be. A különálló építészeti elemek egy nagy, kupolás központi elem köré szervezett installációban kerültek a látogatók elé. Az Engelsmann-féle tárgyak révén a marosvásárhelyi iparmúzeum épületavató kiállításában jelentek meg a historizmus modernizálódó városainak elengedhetetlen díszítőelemei, amelyek a korábbi kő díszítőelemek olcsóbb és könnyebben előállítható változatai voltak (18. kép). A kiállítás tárgyai, különféle horganyzott díszítmények, épületbádogos és fémdíszítési minták – az ipariskola révén – a városban meghonosítandó fém-

18. kép. Engelsmann Henrik termékei az iparmúzeum ideiglenes helyszínén lévő nyitókiállításában 1886-ban

ipar legfontosabb példatárává is váltak. A modern fémipar marosvásárhelyi megjelenésének és közvetve az építőiparra gyakorolt hatásának jelentőségét alátámasztja, hogy az iparmúzeum első ideiglenes kiállításának 1886-ban megjelent, Ráth Károly által szerkesztett katalógusának egyetlen enteriőrképe ezt a Novák Ferenc, budapesti építész installálásában megvalósuló, Engelsmann-féle tárgycsoportot mutatja be.¹²¹

121 Ráth, 1886. 7., 53.

A marosvásárhelyi ipariskola és az iparmúzeum egymástól eltérő időpontban, különböző kezdeményezésre történő megalapítása problematikussá tette a két intézmény kapcsolatát, a gyűjtemények fejlődését. A Fa- és Fémipari Szakiskola megalapításával létrejövő új oktatási helyzet, az Egylet anyagi lehetőségeinek végessége és a folyamatosan elavuló kiállítási anyag 1896-ra új helyzetet teremtett. A Székelyföldi Technológiai Iparmúzeum néven újjászerveződött intézmény két fő gyűjteményi egysége az iparosok támogatását célzó technológiai anyag és a székelyföldi háziipari termékek értékesítését segítő kereskedelmi osztály, a székely ipari mintatár lett.¹²² Az iskola mintatáraként is működő technológiai osztály, a könyvtár, a rajzgyűjtemény és a hozzá kapcsolódó tanfolyamok, előadások a budapesti modell szerint működtek, a gyűjteményeket múzeumi őr felügyelte, a képzést az iskola tanárai biztosították. Az államosítási folyamat 1904-ben zárult le, amikor az egész múzeumot, az épületet és a gyűjteményeket az államkincstár ajándékozás jogcímén bekebelezte, és közös költségvetési keretbe került a hozzá kapcsolódó iskolával. A múzeum kiállítási profilja ezzel párhuzamosan megváltozott, a technológiai osztály feladata továbbra is az iparosok szakmai támogatása, a legújabb gépek és eszközök használatának megismertetése volt, amely funkciókat egy központosított rendszer részeként, stabilizált finanszírozás mellett a korábbiaknál valószínűleg jóval hatékonyabban tudott ellátni.¹²³

Az iparmúzeum és ipariskola együttműködésén, a részint vagy teljesen közös irányításon alapuló oktatásmódszertanon alapuló elképzelés, amelyet Kiss István a budapesti Technológiai Iparmúzeum és a kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum mintái alapján képzelhetett el, végül nem valósult meg. E példák mellett a korszak iparmúzeumi tervezete alapján is indokolt lett volna Marosvásárhelyen iparmúzeum-iskola-komplexum megvalósításában gondolkodni. A marosvásárhelyi Fa- és Fémipari Szakiskola végül a város nyugati végében épülhetett fel, és bár az ipariskola oktatásmódszertana számos ponton alapult az iparmúzeum anyagára, mégsem vált a Kiss István által megálmodott, egységes funkciójú épületekkel körülölelt új oktatási-múzeumi tér részévé. A marosvásárhelyi Székelyföldi Iparmúzeum és a szintén itt működő Fa- és Fémipari Iskola együttműködése, eltérő alapításuk, fenntartói viszonyaik és fejlődésük különbségei miatt nem tudtak a budapesti Technológiai Iparmúzeum kettős épületéhez, illetve a részint Pákei Lajos igazgatása alatt működő és általa tervezett kolozsvári iparmúzeumi és iparoktatási intézményekhez hasonlóan modellértékűvé válni.

122 Bónis, 2003. 63.

123 Bónis, 2003. 65; Karácsony, 2011. 368.

A KOLOZSVÁRI I. FERENC JÓZSEF IPARMÚZEUM

Az iparmúzeum megalapítása és működésének kezdete

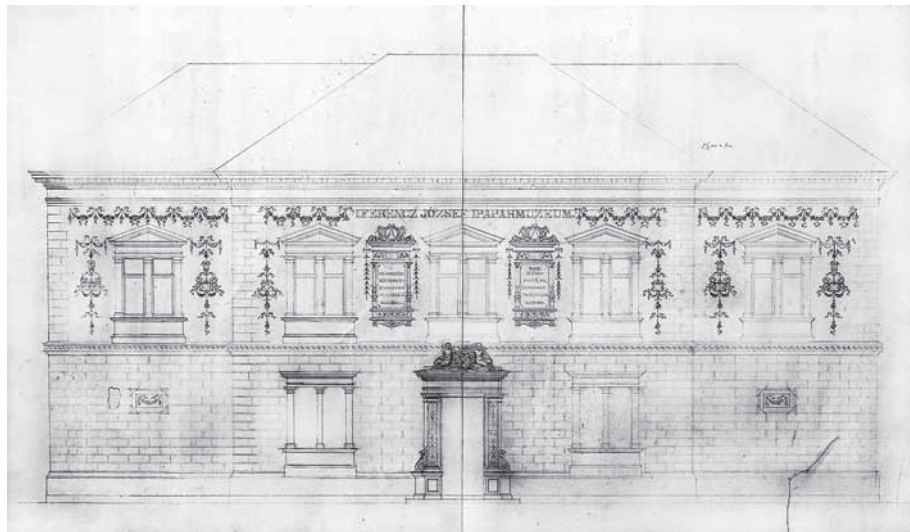
A kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum létrejöttéhez és gyűjteményének kialakulásához alapvetően hozzájárult az ipari tanműhelyek felállítása, amelyekre alapozva a későbbiekben létrejött az Építő-, Fa- és Fémipari Iskola. A kolozsvári iparosképzés helyzetének megszervezése 1878-tól foglalkoztatta a Kereskedelmi és Iparkamarát. A később szintén az ipariskolába olvasztott iparrajziskola felállítására Pákei Lajos már 1881-ben javaslatot tett,¹²⁴ míg 1882-ben az iparmúzeum céljáról gróf Schweinitz Gyula, az ipariskola és iparmúzeum létrehozása mellett érvelő könyvében ezt írta:¹²⁵ „*Iskola nélkül, [a múzeum] czélja kevés s mihamarább az a hivatása, hogy modern régiség-gyűjteménnyé változzék át a közelmúlt éveiből, melyek szemléletre sem kiváló érdekűek. De a hozzá kapcsolt iskola, ipari tanintézet életet visz bele, a holt gyűjtemény a tanítás szemléltető alakjaivá s így a holtnak látszó tőke az élet és haladás forgalmi, ható eszközévé alakul át.*”¹²⁶ A kolozsvári iparmúzeum céljaként már ekkor megfogalmazódott a későbbi gyűjtőkör, a kül- és belföldön piacképes tárgyak és minták, az ezek előállításához szükséges nyersanyagok, iparcikkek, gépek, műszerek, szakipari rajzok és művek bemutatása. Az iparművészeti múzeumokhoz hasonlóan ez az intézmény egyszerre működött egy iskola, esetünkben az ipariskola „szertáraként”, valamint a nagyközönség ismeretszerzésének, esztétikai, művészeti művelődésének helyszíneként. Az ezekben az években a Kereskedelemügyi Minisztériumban megfogalmazott iparmúzeumi koncepcióknak megfelelően a kolozsvári iparmúzeum működésének is része volt a kereskedelmi profil, feladataként jelölték meg „*elősegíteni a kivittelt kelet felé s megismertetni iparosainkkal a keleti ízlést*”.¹²⁷ Az ekkoriban az Építő-, Fa és Vasipari Tan-

124 Gaal, 2013. 160.

125 Schweinitz, 1882. 8r. 30.

126 Értesítő, 1893. 10.

127 Az eredeti tervek szerint az iparmúzeum öt osztálya magába foglalta volna az alábbiakat: I. nyersanyagok; II. a jelenkor és a múlt iparkészítményeinek mintái, kivált olyaké, melyek a bel- s külföldön, főleg keleten elárúsíthatók; III. az iparhoz és a földműveléshez szükséges műszerek, eszközök, gépek; IV. állandó ipar- és terménykiállítás; V. idegen készítési módok rajzai és leírásai, ipari folyóiratok, könyvek. A technológiai fejlesztés érdekében a javaslatnak részét képezte egy vegyelemző állomás felállítása is. Értesítő, 1890. 8.

19. kép. A kolozsvári Építő-, Fa- és Vasipari Iskola, a Központi Szakipari Rajziskola és az I. Ferenc József Iparmúzeum egyik első ismert terve, 1887 után

műhelyek néven formálódó modern iparosképzéshez kapcsolt iparmúzeum számára már az oktatás elindulásától, 1884-től gyűjtöttek tárgyakat, de gyűjtő- és kiállítóhelyként majd csak 1887-től működött.¹²⁸ Az iparmúzeum felállítását az iparkamara 1887. évi közgyűlése mondta ki, a múzeum a főtéri plébániaépület négy bérelt helyiségében nyílt meg, szervezetileg a tanműhelyek és a szakipari rajziskola mellé társítva. Az 1884 és 1887 közötti időszakban formálódott hármas intézmény leendő otthonául szolgáló épületről tanúskodik a Pákei Lajos által készített első ismert homlokzati rajz is (19. kép).

A kettős, oktatási-múzeumi intézmény megalapítása után a tanmenet kidolgozásával párhuzamosan zajlott a gyűjtemények kialakítása. Ferenczi Zoltán, egyetemi magántanár, polgári iskolai igazgató 1884-től 1896-ig vezette az ipariskolát, Pákei Lajost 1884-től bízták meg az építészeti anyagismeret, építészeti szakrajz, a szabadkézi rajz és a fatechnológia oktatásával. Tanerőhiány miatt maga Pákei is több kurzust vitt egyszerre, amelyek tananyagát, köztük az építészeti oktatásban nélkülözhetetlen alaplívét, az *Építéstan*, *Építési alak-*

128 Az iparmúzeum mint intézmény alapításának kérdése összetett probléma, az intézmény megalapításának kérdése nehezen köthető egy konkrét dátumhoz. A tárgygyűjtés és a gyűjtőkör letisztulása, a kiállítási feladatok, a múzeumépület és az önálló igazgatás kérdése mind olyan szempontok, amelyek egy hagyományos múzeumi intézmény kialakulása után belátható időn belül letisztulnak. A kolozsvári iparmúzeum létrehozásának aktuusa egybeesett a későbbi névadó Ferenc József király kolozsvári látogatásával 1887-ben. Az intézmény idővel átvette a már három évvel korábban elindult, akkor még iskolai szemléltető céllal gyűjtött tárgyakat. Az ipariskola (valamint elődei) és az iparmúzeum igazgatása is sokáig összefüggött egymással.

tan és *Építési anyagismeret* című jegyzetet ő maga állította össze.¹²⁹ Ő és kolégái először az 1885-ös Országos Általános Kiállításon, később Ausztriában és Németországban jártak iparoktatási célú tanulmányúton.¹³⁰

A kezdeti időszak iparoktatás-fejlesztési koncepciója a tanműhelyek létesítése kapcsán, Maetz Frigyes, jelentős helyi vállalkozó építészeti és faipari telepének bevonásával, valamint a Senn Ede által vezetett, Dietrich-féle vasipari gyár nyújtotta gyakorlati lehetőségekkel számolt. A később, Pákei Lajos igazgatása alatt erdélyi jelentőségűvé vált kolozsvári iparmúzeum alapvetően helyi iparosvállalkozó-körök saját kezdeményezésére és utánpótlásuk biztosítására jött létre. Ezt a majd meghaladott zárt kezdeményezés jelleget tükrözi a tanácskozások összetétele is, amelyeken a kolozsvári iparosvállalkozó-réteg, az iparkamara és a városi adminisztráció képviselői vettek részt (Sigmond Dezső kamarai elnök, Gámán Zsigmond kamarai titkár, Binder Lajos királyi ipari felügyelő, Kiss Sándor, a kolozsvári ipariskolák igazgatója, Maetz Frigyes építészeti vállalkozó és dr. Nagy Mór városi tanácsos).

A három évrre tervezett tanfolyamokon folyó oktatást Maetz és Senn Ede műhelyeiben szervezték meg, összesen 27 tanuló felvételével, akik közül hat építőiparost és négy asztalost Maetz műhelyeiben, 17 gépészt és géplakatost Senn gyárában helyeztek el. Az általános tárgyakat (magyar nyelv, számtan, ábrázoló mértan és rajz) helyi, már gyakorló tanárok bevonásával oldották meg. Az asztalosok szakrajzát Maetz Frigyes tanította. Az oktatás 1884. szeptember 15-én Maetz Külmagyar utcai házának bérelt és felszerelt tantermében indult meg. Maetz elfoglaltságai egy idő után nem tették lehetővé számára az oktatást, így ezt Pákei Lajos vette át tőle, és ezzel párhuzamosan, 1885. március elsejével az oktatás átkerült a Fő tér 24. szám alá, az Iparos Egylet új székházába. A szakemberigényt jól jelzi, hogy az első évfolyam növendékeit rögtön bevonták a városban folyó vállalkozásokba, így az építőipari növendékek az egyetem bonc- és kórbonctani épületének munkálataiba és (az asztalos növendékekkel együtt) kisebb magánépítkezésekben vettek részt.

A 19. század utolsó évtizede a magyarországi ipariskolai fejlesztések új korszakát jelentette.¹³¹ A kolozsvári rendszerben megvalósított, gyakorlatorientált képzés elterjedése a vidéki városok építkezéseinek jellegzetes problémájára, az építészeti és építőmesteri kompetenciák, feladatok szétválasztására is megoldást nyújthatott: *„A fővárosban már rendezettebb építő-ipari viszonyok vannak, míg a vidéki városokban kevés kivétellel a fentemlített képesítési rendelet daczára: a kőművespallér, a kőművesmester, az építőmester és az építész hatásköre telje-*

129 Pákei Önéletrajz, 1921. 5. Pákei Lajos vázlatos önéletrajzát a KvÁLvt őrzi (1144-es fond 30. csomó. 1921. január 12.).

130 Ehhez, a nemzeti ipar első, kiegyezés utáni országos kiállításához kapcsolódott több fontos tárgy az iparmúzeum legkorábbi beszerzései közül. Pákei Önéletrajz, 4.

131 Értésítő, 1890. 11. *„olyan tudományt kell adni, mely az életből merítve az élettel köti össze. Mely a haladásból veszi fegyvereit és a haladás számára képesíti az ipart. Mely emeli az ipar színvonalát, de nem szakítja el anyaföldtől. Mely európai haladásban nem törli el annak specifikus nemzeti jellegét [...] Mely az intézet növendékeit az életből átveszi és annak visszaadja.”*

sen összezavart fogalmak.”¹³² A helyi iparos-vállalkozói réteg összefonódásait már az 1884-ben átadott Iparos Egylet Székház is bizonyítja, amelyet az a Maetz Frigyes tervezett, aki kivitelezőként és mint láttuk, az ipariskola kezdeti időszakában tanárként is részese volt a korabeli kolozsvári építőipar minden mozzanatának. Az építészet és a kivitelezéshez kapcsolódó szakismerek közgazdasági jelentőségének felismerése, a konjunktúra állami eszközökkel történő támogatásának szándéka tükröződik az iparoktatás központosításának gondolatában, a gyakorlatorientált iparoktatási modellek előtérbe kerülésében.¹³³ Az 1896-os államosítás részeként a helyi kezdeményezéseket, az államilag segélyezett helyi iskolákat országszerte új, központosított rendszerbe szervezték, amelyek létrejöttében, szervezetük, működésük és oktatásmódszertanuk kialakításában a kolozsvári ipariskola gyakorlatára alapoztak. A kolozsvári intézmény neve 1892-ben *Kolozsvári Államilag Segélyezett Építő-, Fa- és Fémipari Szakiskolára* változott, és további osztályokkal bővült.¹³⁴ Az ezekben az években alapított aradi, marosvásárhelyi és székelyudvarhelyi iskolák ezt a módszertant vették át.¹³⁵ A kolozsvári iskola vezető szerepet vállalt más intézmények gyakorlati képzésének kialakításában is, az 1890–1891-es tanév értesítőjében a kassai építőipari tanfolyam létesítésével kapcsolatos szakvélemény jelent meg.¹³⁶

A kezdetben elsősorban az iparosképzés támogatására létrehozott kolozsvári iparmúzeummal kapcsolatos koncepciók formálódásának idején, 1882-ben jelent meg gróf Schweinitz Gyula, a kolozsvári kamara levelező tagjának már idézett tervezete. Eszerint az iparmúzeum első osztályban nyersanyagokat, második osztályban történeti és modern iparkészítményeket, (különösen a bel- és külföldön, de főleg a balkáni országokban piacképes példákat), harmadik osztályban technológiai jellegű gyűjteményt, valamint az iparhoz és a földműveléshez szükséges műszereket, eszközöket, gépeket, negyedik osztályban egy állandó ipar- és terménykiállítás, ötödik osztályban pedig külföldi gyártási mintákat, modelleket mutatott volna be. Az intézmény részét képezte volna egy szakkönyvtár is.¹³⁷

A sziléziai nemesi család sarjaként született, az 1848-as olasz nemzeti felkelésben Radetzky tábornagy oldalán érdemeket szerzett honvéd-alezredes ötvenkilenc éves korában vetette papírra az iparmúzeummal kapcsolatos fenti elképzeléseit. Ekkor már számottevő közírói tevékenység állt mögötte, az 1870-es években a budavári Szent György téri Hentzi-emlékmű eltávolítása érdekében publikált, Erdély és Székelyföld gazdasági jövőjéről írt esszéjét

132 Értesítő, 1891. 5.

133 Értesítő, 1892. 3.

134 Értesítő, 1892. 44–45., 78.

135 Értesítő, 1893. 23.

136 Értesítő, 1898. 7.

137 Schweinitz, 1882. „Kolozsvárt iparmúzeum felállítására van teroben, főleg gr. Schweinitz Gyula buzgókodik mellette.” *Fővárosi Lapok*, 19. (1882. június 20.) 139: 881.

1876-ban Münchenben adták ki.¹³⁸ A kolozsvári iparmúzeum létrehozásának első konkrét teendőivel Schweinitz mellett Békésy Károly újságíró, közgazdasági szakíró, Concha Győző jogászt, a kolozsvári egyetem tanárát és Fabinyi Rudolf vegyészt, a kolozsvári egyetem Vegytani Intézetének vezetőjét bízták meg, akik az iparmúzeum felállítását, amelyet „összekötve a hazai nyers anyagok és a jobb szerszámok kiállításával, valamint állandó árúcsarnokkal az itteni készítményes számára: szükségesnek és sürgetőnek” találták.¹³⁹ Az árúcsarnok ambíciózus, önerőből történő felállítása mellett – feltehetően Fabinyi javaslatára – felmerült az iparmúzeumhoz kapcsolódó vegytani állomás létrehozása is. Az intézmény elhelyezésének kidolgozására Farkasházi Fischer Vilmos porcelángyáros, az iparmúzeum porcelángyűjteményének későbbi, jelentős gyarapítója kapott megbízást. Az első lendület azonban sikertelen volt, két év szünet után, 1884. október 30-án folytatódta az alapítással kapcsolatos egyeztetések.

A Schweinitz-féle tervzetben megfogalmazottaktól helyenként eltérő struktúrában, végül 1884-ben jött létre a kolozsvári fa-, vas- és építőipari tanműhelyekhez kapcsolódó iparmúzeum, amely ekkori formájában még inkább az iparosképzés háttérintézménye, az ipariskola szertára, mintsem önálló gyűjtőkörrel bíró múzeum volt. Az iparmúzeum létrejöttét iparmű-kiállítással ünnepelték meg, amelynek anyagát nem ismerjük.¹⁴⁰ Az intézmény elnevezése Ferenc József császár és király 1887-es kolozsvári látogatásának emlékére módosult *I. Ferenc József Iparmúzeumra*, melynek hivatalos használatára majd csak 1897-től találunk példát az összevont iskolai-múzeumi *Értesítő* címében.¹⁴¹ Az intézményt 1887–1896 között Kolozsvári Erdélyrészi Technológiai Iparmúzeum néven említették, fenntartása kezdetben tehát az Államilag Segélyezett Építő-, Fa- és Vas-Ipari Tanműhelyekkel és a Központi Felsőbb Szakipar-Rajziskolával együtt valósult meg. Az iparmúzeum megfelelő működéséhez alapvetően szükség volt az iskolára, mely „*nélkül, célja kevés s mihamarább az a hivatása, hogy modern régiség-gyűjteménnyé változzék át a közelmúlt éveiből, melyek szemléletre sem kiváló érdekűek. De a hozzá kapcsolt iskola, ipari tanintézet életet visz bele, a holt gyűjtemény a tanítás szemléltető alakjaivá s így a holtnak látszó tőke az élet és haladás forgalmi, ható eszközévé alakul át.*”¹⁴² Az iskolai szertár és a múzeumi gyűjtemény egymásba fonódása Erdélyben ekkor már másfél évszázados múltra tekintett vissza. Az 1730–1740-es években a Nagyenyedi Kollégium szertára a kortársak számára Erdély első modern múzeumaként tűnt fel. A kollégium 18. század eleji felújítására és gyűjteményeinek bővítésére, leltárainak és tékáinak elkészítésére, amelyek kapcsán először tú-

138 Schweinitz, 1876.

139 *Értesítő*, 1890. 10.

140 *Fővárosi Lapok*, 21. (1884. augusztus 27.) 200: 1299.

141 Az iskolai *Értesítő* címében 1890–1896 között a Kolozsvári Erdélyrészi Technológiai Iparmúzeum elnevezést használták.

142 *Értesítő*, 1893. 10.

nik fel magyar szövegkörnyezetben a *múzeum* kifejezés többféle változata.¹⁴³ Iskola és gyűjtemény kapcsolatának eredete, maga a modern magyar múzeumi gondolat is Erdélyben gyökerezik.

Az iparmúzeum alapgyűjteménye

A gyűjteményezés elindulása után pár évvel immár a száz tételt is meghaladta az iparmúzeum tárgyanaga, amelyek között szép számban akadtak több darabból álló, jelentős teret elfoglaló tételek is. Az 1880-as években még adományozásokon alapuló gyűjteményezés elsősorban mintadarabokra fókuszált.¹⁴⁴ Az ipariskola és az iparmúzeum ekkor még közös tárgyanaga szorosan összefüggött az oktatási célokkal. A gyarapítás fellendülései és megtorpanásai jól dokumentálják a saját önálló épületet nélkülöző múzeum megszervezésének nehézségeit. Az alapgyűjtemény, cégek és iparosok adományai mellett Békésy Károly 1878-as párizsi világkiállításon szerzett tárgyaiból, valamint Finály Henrik 1880-as al-dunai tanulmányútjának anyagából és a kolozsvári iparos egyesület gyűjteményéből állt. Az időközben létrejött budapesti Technológiai Iparmúzeum Kolozsváron bemutatott kollektívja mellett az 1885-ös Országos Általános Kiállítás kínált lehetőséget a technológiai gyűjtemény korszerű fejlesztésére. Az ekkor még Erdélyrészi Technológiai Iparmúzeumnak nevezett intézmény gyűjteményét elsősorban szerény anyagi lehetőségei és a képzésben ekkor még domináns helyi vállalkozók elképzelései alapján kezdetben „*csak a Kolozsvár kebelében úzótt jelentékenyebb iparágakra való tekintettel*” tervezték összeállítani. Az alapítás körül tevékenykedők személyéhez hasonlóan egy helyi gyűjtőkörű és érdekeltségű intézmény profilja körvonalazódott.¹⁴⁵ Az 1885-ös budapesti Országos Általános Kiállítást hivatalos kiküldöttként megtekintő Pákei Lajost áruminták beszerzésével bízták meg, ezzel jórészt a kiállítás országos modernizációs küldetését is beteljesítve: „*a kiállítás ne legyen csak szép, de elmúló emlék vagy csak az ország egy részének haszna; hanem legyen hasznára hazarészünknek is és ez csak az által lesz elérhető, ha a legfontosabb tárgyak múzeumokban lesznek állandó mintatárgyakká*”.¹⁴⁶

1887-re letisztulni látszottak az iskolai-múzeumi együttműködés keretei, és elkezdődhetett a beszerzett tárgyak leltározása, a múzeum berendezése, a bútortér megtervezése. A Pákei Lajos által készített bútortervek kivitelezésével Bak Lajos műasztalost, a felügyelőbizottság tagját bízták meg, a leltározás a budapesti Technológiai Iparmúzeum módszere alapján történt. Az iparmúzeum megnyitására 1888. december 26-án 11 órakor került sor, ehhez kapcsol-

143 Vita, 1983. 36–43.

144 Az iparmúzeum felépítéséhez a város 30 000, a központi költségvetés 20 000 forinttal járult hozzá. *Budapesti Hírlap*, 13. (1893. január 19.) 19: 12. *Budapesti Hírlap* 13. (1893. november 11.) 312: 12.

145 *Értesítő*, 1890. 10.

146 *Értesítő*, 1890. 11.

lódóan megjelent a múzeum addigi történetének összefoglalása.¹⁴⁷ A múzeum a városi közönség igényeihez alkalmazkodva heti két napon, csütörtökön és vasárnap 9–12 óráig tartott nyitva. A nyitókiallításról töredékes adatok maradtak csak fenn, az ország fontosabb közgyűjteményeiből kölcsönként darabok mellett (az Iparművészeti Múzeumtól például galvanoplasztikai másolatokat kölcsönöztek) a kolozsvári iparosság múltjából válogattak tárgyakat.¹⁴⁸

Békésy Károly, a kolozsvári Iparos Egylet 1881–1884 közötti igazgatójaként 250 forint értékben vásárolt külföldön ipari tárgymintákat.¹⁴⁹ Az 1885–1886. évi gyűjtés mintegy hetven tételes anyaga képezte az ekkor még inkább iskolai szertárként értelmezhető múzeumi alapgyűjteményt. Az építőipari, faipari és fémipari oktatás közvetlen támogatásán túl a gyarapításban azonban már ekkor megjelent az intézményi kereteken túlmutató, az iparosság teljességét felölelő szemlélet. Az 1885–1886 körüli, korai években a kolozsvári gyűjtemény alapvetően még a budapesti Technológiai és a marosvásárhelyi Székelyföldi Iparmúzeumával rokonítható, jórészt technológiai jellegű volt.¹⁵⁰ díszteгла minták, márvány és fa mintázatú festőminták; parkettaminták, gördülő redőnyminták; szegminták; kályhák, vasúti kerekek, kovácsoltvas tárgyak, ólomcsövek és lemezek, sárgaréz vasaló, szerszámok, márványminták, cserépminták, gyékényfonatok, posztóminták alkották¹⁵¹ (20. kép). Szép számmal sorakoztak a tárgyak között a lakatossághoz, fémiparhoz köthető minták is, mely az iparmúzeumhoz kapcsolódó iskola építő-, fa- és fémipari profiljának felelt meg: szegminták, zárminták, vasúti kerekek, rézbográcsok, vízcsapminták, a helyi iparosság tevékenységének tárgyai, például a kolozsvári Demjén Ágoston kovácsoltvas gyertyatartói tartoztak ide. A faipar oktatását a gyűjteményen keresztül ácszerkezetek, bécsi és magyarországi gyárakból származó fafaragványminták, csehországi zsendelyminták, parkettaminták segítették (21. kép).

A gyarapítási stratégiában később dominánssá váló iparművészeti gyűjtés alapjai már e korai években is megjelent: az Erdélyrészi Háziiparfejlesztő Egylettől cserép-, porcelán- és üvegtárgyak, a Zayugrócon is gyárat működtető bécsi J. Schreiber & Neffen cégtől üvegpoharak és díszminták, a Kolozsváron áruraktárát üzemeltető Farkasházi Fischer Vilmostól pedig porcelánminta-gyűjtemény került a múzeum tulajdonába. A formálódó, új gyűjteménynek iparoktatási intézetek is eljuttatták oktatási eredményeket illusztráló mintáikat: a faipar korabeli, országos gazdasági jelentőségének megfelelően a faipari iskolák anyaga távoli vidékekről is eljutott Kolozsvárra. A budapesti Technológiai Iparmúzeum faipari tárgyai mellett az ekkor még Hosszúfaluban

147 Ferenczi, 1888/a. Beszámoló ugyanerről: *Fővárosi Lapok*, 25. (1888. december 21.) 351: 2587.

148 Iparművészeti Múzeum Adattára, 1888-197. számú irat. idézi: Kerny, 1993. 31-es jegyzet.

149 *Fővárosi Lapok*, 21. (1884. november 26.) 278: 1795.

150 A kolozsvári iskola e valószerűleg megsemmisült alapgyűjteményét éppen ezért a marosvásárhelyi múzeumban fennmaradt tárgyakkal és a budapesti Technológiai Iparmúzeum kiállítótereit bemutató fotográfiákkal illusztráljuk.

151 *Értesítő*, 1890. 13–14.

20. kép. A kolozsvári iparmúzeum technológiai jellegű alapgyűjteményéhez hasonló fémpari minták a marosvásárhelyi, egykori Székelyföldi Iparmúzeum gyűjteményéből

21. kép. A kolozsvári iparmúzeum technológiai jellegű alapgyűjteményéhez hasonló faipari minták a marosvásárhelyi, egykori Székelyföldi Iparmúzeum gyűjteményéből

(később Brassóba áthelyezett), valamint Rimaszombaton működő fafaragó-iskolákból került be egy-egy oktatási mintagyűjtemény, az utóbbi fafaragványokról gyűjtött ornamentális díszítményeket tartalmazott¹⁵² (9. kép). A népi tárgykultúra elemei – például bánffyhungyadi gyerekjátékok – mellett a faiparhoz tartozó újabb munkák mintadarabjai is megjelentek a gyűjteményben, ilyenek voltak Seemann István kolozsvári gépgyáros vajdahunyadi vár restaurálása során készített ajtó és ablak elemei. Pákei Lajos tanári tevékenysége is egyértelműen kapcsolódott az iskola profiljához és a faipari tárgyakkal gyarapodó gyűjteményhez, 1891 december 2-án „*A fa az építészet történetében*” címmel tartott nyilvános előadást.¹⁵³ Működő gyárak, üzemek, iparosok tárgyai mellett az intézmény befogadta az iskola növendékei által készített, például értékű darabokat is, elsőként egy fődélszerkezeti mintát. Az Osztrák–Magyar Monarchia egészéből érkeztek tárgyak Kolozsvárra: Bécsből több ipari mintagyűjteményt, a Budweisből (ma České Budějovice, Csehország) kályhamintákat szállítottak a Kincses Városba. A múzeum emellett az iparosághoz tágabban kapcsolódó területekről is gyűjtött: a kezdetekkor redőnyminták, vaslemezminták, téglaminták, zárminták, kőfaragó minták, cementminták, posztóminták, fonalminták, szövőszékek, festőminták, zsindelek is helyet kaptak a gyűjteményben. A felhíváson, adományozáson alapuló gyűjteményfejlesztés gyakorlata a későbbiekben is fennmaradt.¹⁵⁴ Az iparmúzeum az 1890-es évek közepére több ezer tárgyat őrzött, mely nagyjából 140 adományozótól származott.

Az iparmúzeum folyamatosan gyarapodó gyűjteménye jól illusztrálja az intézmény helyi érdektől folyamatosan elmozduló országos, azaz Erdély szintűvé váló jelentőségét. Az 1890–1891-es évben az iskola oktatási profiljába illő tétélekkel gyarapodott, ezek többnyire egy-egy gyáros vagy üzem által készített késztermékminták voltak: mütéglák, cserepek, kőszínminták, gipszminták, ásvány-festékgyűjtemény, fonott edények, különféle vesszőminták és -fonások, kötélminták, aszfalt- és lemezgyűjtemény, üvegedzési minták.¹⁵⁵ E tanévben a korábbiakhoz képest újdonságot jelentettek a gipszminták és a bécsi Eckstein és a schlöglmühli papírgyárak mintagyűjteményei.¹⁵⁶ Ebben az évben a termékek nagy része Bécsből (10 tétel), Ausztria egyéb részeiből (2 tétel), illetve kolozsvári (2 tétel) és magyarországi gyárakból (4 tétel) érkezett. 1892-ben a gyarapodás üteme lassult, egy teljes lószerszám, valamint Mayer József ácsmester fedélzeti- és gyaloghíd mintája mellett Losonczi János ácsmester toronyfedélszék-makettje került a gyűjteménybe adományként.¹⁵⁷ Az 1892–1893-as tanév szerény gyarapodása jól jelzi az iparmúzeumi gyűjtés két ellentétes pólusát, a modernizálódó gépipar és a művészi ipar párhuzamos

152 Értesítő, 1890. 13–15.

153 Értesítő, 1892. 17.

154 Értesítő, 1890. 13–15.

155 Értesítő, 1891. 51–52.

156 Értesítő, 1891. 51–52.

157 Értesítő, 1892. 17.

jelenlétét. Ebben az évben Simonffy István egy kazánvízállási üvege mellett a hosszúfalusi fafaragó iskola kilencdarabos, teljes fafaragászati tanmenete is beérkezett a gyűjteménybe. Az iparmúzeum – a város egyetlen muzeális intézményeként – Kolozsvár múltjával és jelenével kapcsolatos ipari és művészeti emlékeket is gyűjtötte. Ennek részeként kerültek a múzeumba Fadrusz János, Bezeredy Gyula és Köllő Miklós kolozsvári Mátyás-szobor pályázatára beküldött, díjnyertes makettjei, valamint négy további megvásárolt pályamű Róna Józseftől, ifj. Vastagh Györgytől, Sovánka Istvántól és Tóth Andrásztól. A döntően modern tárgyak mellett az iparmúzeum a kolozsvári iparosság emlékeit is befogadta, Kolozsvár városától régi bútorokat és fegyvereket kapott adományként.¹⁵⁸

A városhoz kötődő iparosok és a múzeum szerves együttéléséről híven tanúskodnak az első időszak ideiglenes kiállításai, az országosan, szinte mozgalommá váló gyűjteménygyarapítás mellett. A szinte kizárólag helyi kötődésű iparosok, gyárosok és gyűjtők anyagából rendezett kiállítások (a gyűjtés jellegéhez hasonlóan) nem pusztán az iskola profiljához, hanem az ipar minden ágához kapcsolódtak. Az első években Fischer Vilmos kerámiatárgyai, az ipariskola kezdeteinél tevékenykedő helyi vállalkozó, Maetz Frigyes történelmi ón és cink kancsógyűjteménye, az ipariskola szabadkézi rajztanárának, Molnár József (feltételezhetően kalotaszegi) festett bútorokból álló gyűjteménye, Binder Lajos iparfelügyelő tálakból, kancsókból, székely szöveteiből álló gyűjteménye, a neves kolozsvári harangöntő, Andráschofszy Efraim harangjai, Seemann József lakatosmester kapurácsozata, a törökbecsei (Újbecse, ma: Novi Bečej, Szerbia) Bizek Paula szerb vásznai és Demjén Ágost lakatosmester kovácsoltvas tárgyai érdemeltek önálló kiállítást.¹⁵⁹

Az adományozott tárgyak kézműipari, háziipari és technológiai jellege alapvetően nem változott meg, annál inkább az adományozóké. Az államosítás következtében, az első évekre jellemző magányos, iparoktatási és vállalkozói adományok mellett a tárgyak egyre inkább állami cégek és iparfelügyeleti hivataloktól kerültek Kolozsvárra: mások mellett a besztercebányai Állami Rézpöröly Hivataltól, a MÁV diósgyőri gyárától, a selmecebányai bányaigazgatóságtól. Mindemellett a háziipari jellegű tárgyak gyűjtése is végigkísérte az iparmúzeum történetét, az országszerte több helyen működő háziipari műhelyek már az 1880-as évek közepén küldtek vonatkozó tárgyakat, így a bártfai kosárfonó műhely objektumai mellett az Erdélyrészi Háziiparfejlesztő Egylet harminchét darabos cserép-, porcelán- és üvegyűjteménye is a múzeumot gyarapította.

Az iparmúzeum első, 1884–1895 közötti időszakát a többszöri költözés, az ipariskolával és műhelyekkel kapcsolatos változó viszonyok, illetve a gyűjteményezési profil letisztulása jellemezte. A kolozsvári iparmúzeum alapgyűjteményében változatosan keveredtek egymással az ipari eszközök, min-

158 Értesítő, 1890. 59.

159 Értesítő, 1890. 57–62.

tagyűjtemények, iskolai tanmenetek, iskolai növendékek által készített, kiemelkedő kvalitású darabok, hazai és külföldi gyárak mintakollekciói, iparos, gépipari, háziipari és kisebb részben iparművészeti tárgyak. A gyűjtemény két főbb egységből állt össze. Az elsőbe az iparosság gépei, berendezései, áru- és termékmintái kerültek, ezek az ipariskola oktatási feladatát támogatták. A másodikba a múzeum szélesebb gazdasági feladatát, az erdélyi háziipar modernizálást támogató háziipari minták tartoztak. E háziipari egységet a korszak iparmúzeumai között egy távol-keleti gyűjtemény tette igazán egyedivé.

Vadona János japán és kínai tárgyai

A kolozsvári ipariskola oktatási profilja az iparmúzeum gyűjteményeivel párhuzamosan formálódott a kezdetektől fogva. Az iparosság eszközeivel, tárgyaival, szerszámaival és mintáival egy időben, a múzeum alapgyűjteményének formálódásakor került a múzeumba az a jelentős japán és kínai tárgyakból álló gyűjtemény, amely egybeesett a távol-kelettel kapcsolatos magyar nyelvű útirajz-irodalom, útleírások, beszámolók, tudósítások nagyszámú elterjedésével. Az ekkoriban Kolozsváron élő gyógyszerész, amatőr földrajztudós Vadona János gyűjtő egy évvel kortársa, a jelentős magyar keleti műgyűjtő, Hopp Ferenc 1883-as első útja után indult el.¹⁶⁰ A kolozsvári iparmúzeum japán és kínai tárgyainak története a keleti tárgykultúra magyarországi recepciójának eddig ismeretlen területe.¹⁶¹

A 19. század második felében az európai közvélemény keletről kialakult képét négy alapvető forrás táplálta. A 18. század végi jelentős *chinoiserie*, azaz a kínai és távol-keleti művészeti hagyományok európai interpretációjával és utánzásával létrehozott tárgygyűjtemények; a technikai fejlődés révén a korábbinál szélesebb rétegek számára elérhetővé vált, világkörüli utakról készült beszámolók; a világkiállítások keleti (indiai, japán, kínai és egyéb) áru; valamint a jelentős keleti-ázsiai múzeumok megnyitása. A Vadona-féle távol-keleti gyűjteményt kortárs karaktere, illetve az összeállítását meghatározó modernizációs célkitűzés múzeumi környezetben páratlan jellege emeli ki a korszak hazai keleti műgyűjteményei közül.

A japán termékek olcsósága, valamint az egykorú nyugati iparművészet és kézműipar megújulásának reményét hozó technikai megoldásaik óriási keresletet eredményeztek.¹⁶² Londonban az 1851-es, első világkiállításán a japán tárgyakat még a kínai termékek között mutatták be, egy évtizeddel később pedig már erre specializált boltokban árulták: a London és Párizs belvárosában megnyílt boltok, közülük is a legjelentősebb, az Oriental Warehouse

160 Fajcsák, 2008.

161 Vadona János gyűjtésének nemzetközi és hazai kontextusáról bővebben: Székely 2017.

162 Bincsik, 2009. 38.

a kortárs japán kézművesség és tárgyalkotás legjavát hozta el az európai fogyasztókhoz.¹⁶³ Ezzel párhuzamosan megújult a múzeumi-oktatási célt szolgáló gyűjtés is, amely azonban gyakran nem a különlegességeket, hanem a mintadarabokat, sorozatokat kereste. A dinamikusnak, nyitottnak tűnő japán művészet mellett visszaesett a Kínával foglalkozó kereskedelem, a legtöbb európai utazó leginkább csak a Kína kapujaként számon tartott Hongkongot kereste fel. A kereskedelmet támogató áruházak mellett művészeti galériák sora kínált japán fametszeteket eladásra, a keleti esztétikát és értékrendet tanulmányok, tárcák és művészeti albumok sora igyekezett közelebb hozni a vásárlóképes nyugati közönséghez.¹⁶⁴

A Japánt bemutató szerzők első generációja, Isaac Titsingh, Hendrik Doeff, Jan Cock Blomhoff vagy Philipp Franz von Siebold tevékenysége a helyben szerzett tapasztalatok és ismeretek megosztására összpontosított, az alapvetően etnográfiai jellegű, a hétköznapi élet leírását előtérbe helyező művek összekapcsolódtak a néprajzi, a házi és kézműipari tárgyak, bútorok beszerzésével.¹⁶⁵ Siebold holland–japán kereskedelemfejlesztési szempontokat érvényesítő gyűjtése általánossá vált, ez tekinthető a kolozsvári iparmúzeum keleti gyűjteményét megalapozó Vadona János-féle stratégia előképének. Az 1850-es évektől Európa-szerte megjelent leírások a tárgykultúra ismertetésén túl Japán lakosainak udvariasságát, kedvességét, tisztaságát, az ország gazdagságát, természeti szépségeit és festőiségét emelték ki, és különleges figyelem övezte a kertművészetet, az aprólékosan megmunkált, iparművészeti jellegű tárgyakat. Az 1860–1870-es években előtérbe került a kereskedelmi és ipari szempontból jelentősnek tartott áruk, termékek leírása.¹⁶⁶

A keleti tárgyalkotásnak nyugati iparra gyakorolt pozitív hatásai kapcsán Matthew D. Wyatt írása volt meghatározó, aki 1870-ben a *Macmillan's Magazine*-ban megjelent írásában első ízben fejtette ki, hogy e megújuláshoz a japán tárgyak európai megismertetésén át vezet az út, ehhez pedig kiállítások szervezését, múzeumok és iskolák alapítását tartotta szükségesnek.¹⁶⁷ Múzeum és iskola iparfejlesztési célú működtetése bevett gyakorlatnak számított a londoni South Kensington Museum megalapítása óta, Wyatt írásának hatása a kontinens ipari és iparművészeti (minta)gyűjteményeinek létrejöttében is kimutatható.¹⁶⁸ A keleti utazások és gyűjtések szükségszerűségét az a közhiedelem is táplálta, hogy az importra készült japán tárgyak távolról sem képviselik a japán kézműipar teljesítményének csúcását. A dekorativitás, a termé-

163 Bincsik, 2009. 37.

164 Ehhez kapcsolódóan 1872-ben bukkant fel először a *japonizmus* szakkifejezés Philippe Burty tollából, aki cikksorozatot szentelt a jelenségnek a *La Renaissance Littéraire et Artistique* című folyóiratban. Bincsik, 2009. 38.

165 Bincsik, 2009. 30, 65.

166 Bincsik, 2009. 36.

167 Wyatt, 1870. Idézi: Bincsik, 2009. 42.

168 Sinkó, 2012. 242–275.

szet változatosságának követése,¹⁶⁹ valamint a magas szintű kézműves hagyományok megismerése és átvétele csak a legjobb japán kézműves termékek műhelyeit érintő gyűjtőutak révén tűnt lehetségesnek.

Az infrastrukturális fejlődés, a hajóutak és a vasútvonalak kiépülése, illetve ezek költségének relatív csökkenése egyre szélesebb polgári-nemesi származású kutató, műkedvelő, kalandvágyó számára teremtette meg a Kelet felfedezésének lehetőségét. A 19. századi magyar vonatkozású, keleti útleírás irodalmát Andrassy Manó 1849-es útja nyitotta meg, melynek során Srí Lankát, Jáva szigetét, Kínát és Bengáliát kereste fel. A londoni világkiállítási élményein átszűrte visszaemlékezését négy évvel később jelentette meg.¹⁷⁰ A jogász végzettségű Zichy Ágost és bátyja, a volt kereskedelmi miniszter, Zichy József 1875–1876 között járták be Délkelet-Ázsiát (Thaiföldet, Kínát, Japánt). Japánban eltöltött idejük egyik fontos eredménye Ágost japán művészetről szóló, 1879-ben megjelent, első magyar nyelvű beszámolója.¹⁷¹ A thaiföldi, kínai, japán útról írt tudósításban a jogász végzettségű földrajztudós-utazó a „szegény sorsú [japán] ember”-t bemutatva kiemelte, hogy „díszítménnyel ellátott csészéből eszi a rizst és iszsa a theáját és legyezőjén művészi festés vagy legalább néhány mestervonás látható”.¹⁷² A távol-keleti díszítőművészet szociológiailag érzékeny bemutatása nem véletlen, összecseng a korszak hazai közgondolkodásában ekkor egyre inkább teret öltő háziipari mozgalommal, ennek tárgyai számára már az 1873-as bécsi világkiállítás után önálló múzeumot terveztek alapítani.¹⁷³ E világkiállítást követően a háziipar fejlesztésének társadalmi és gazdasági jelentősége nyilvánvalóvá vált mind az ipar-, mind a kereskedelemfejlesztés szempontjából. Ezzel párhuzamosan a közgazdasági, politikai és tudományos érdeklődés, az egységes politikai nemzet kialakításában betöltött szerepük és remélt közgazdasági hasznuk révén gombamód szaporodtak a háziipari egyletek Magyarországon.¹⁷⁴ De Gerandóné gróf Teleki Emma, a világkiállítások lelkes magyar tudósítójának Japánnal kapcsolatos soraiban érzékelhető a korszak hazai iparfejlesztési diskurzusának hatása is: „Japán valóban fényesen jelent meg a világkiállításon, mint olyan nép, mely haladni igyekszik, ízlésében megtartja eredeti jellegét, de azért sohasem idegenkedik az okszerű javítás-tól.”¹⁷⁵ Az 1878-as párizsi világkiállításon Zichy Edmund vásárolt japán tárgyakat részint a szigetország saját kiállításából, részint a párizsi Societé Japonaise-től az akkor már egy éve állami fenntartású Iparművészeti Múzeum

169 Bincsik, 2009. 43.

170 Andrassy, 1853.

171 1877–1880 között Széchényi Béla vezetett Kelet-Ázsiába tudományos expedíciót, de megjelentek a Keletet bemutató tárca jellegű útleírások is. Zichy, 1879/a.; Zichy, 1879/b. 89–109. Széchényi, 1897.

172 Zichy, 1879/b. 63. Idézi Gellér, 1989. 179.

173 Keserü, 2010. 234.

174 Kresz, 1968.

175 Fajcsák, 2008. 32.

számára.¹⁷⁶ Az osztrák–magyar expedíción nem csak Xantus vásárolt tárgyakat, a bécsi Mú- és Iparmúzeum beszerzései konkrét előképeket jelenthettek Vadonának. A bécsi múzeum megbízásából vásárolt tárgyakat egy japán kereskedőtől ajándékba kapott kard és dohánytartó egészítette ki.¹⁷⁷ A jelentős tengeren túli gyarmatokat, ezáltal kiterjedt kereskedelmi kapcsolatokat, fővárosaiban központi elhelyezkedésű keleti nagyáruházakat nélkülöző, ráadásul világhiállítást csak egy alkalommal, 1873-ban rendező Osztrák–Magyar Monarchia ipari és iparművészeti gyűjteményei számára a Xantus János és Vadona János által is képviselt gyűjtési stratégia megfelelőnek bizonyult autentikus, múzeumi elhelyezésre szolgáló mintagyűjtemény beszerzésére.

A keleti tárgykultúra gyűjtése és a magyarországi háziipar fejlesztése Xantus János személyén keresztül is összekapcsolódott. Az osztrák–magyar expedíció megszervezésekor elsőbbséget élvezett a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztése, és céljai között szerepelt a magyarországi termékek külföldi értékesítési lehetőségeinek feltárása is. A felfedezőútban egy magyar diplomata és három kereskedelmi megbízott mellett helyet kaptak a tudományos élet képviselői is.¹⁷⁸ Az expedíció hivatalos küldetésének lezárásaként, 1869. október 18-án aláírták a kereskedelmi, illetve barátsági szerződést Japán és az Osztrák–Magyar Monarchia között.

A Nemzeti Múzeum és a Tudományos Akadémia képviselői konkrét célkitűzésekkel vágtak neki a Thaiföld, Kína és Japán felkeresését célzó expedíciónak. Xantus János személye múzeumi, gyűjteményezési célokat is garantált.¹⁷⁹ Az expedíció küldetésében szervesen összekapcsolódtak művészeti, ipari, múzeumi szempontok, a munka részeként az „ipari művészetek”, ezen belül is a selyem felhasználásának lehetőségei érdekelték a magyar utazókat.¹⁸⁰ Az expedíció által érintett japán városok közül több mutat egyezést Vadona későbbi útja során érintett helyszínekkel. A vásárlások pontos színtereivel kapcsolatban nem maradt fent feljegyzés, de Xantus János zoológiai gyűjtése közben szerezte be a japán néprajzi tárgyakat. Először Hiogó és Oszaka következett, ahonnan Jokohama, majd pedig Ósima, Kanazava, Kamakura, Akunora, Nisitomari, Fukahori, Tocuka, Hirado-sima, Kóbe (Hjógo), Inazatake, Kavara-jama, Nagaszaki.¹⁸¹ Xantus János 1869–1870-es gyűjtése a 18. század végén kibontakozó tudományos, leíró, enciklopédikus megközelítéshez sorolható. Két év alatt 165 444 tételt vásárolt össze, mindössze 20 000 forintért, amelyből 2690 néprajzi tárgy, 300 kézirat, könyv és 976 numizmatikai vonatkozású volt. Az arányok jól jellemzik az utazók leírásában is gyakran feltűnő megállapítást a japán áruk elképesztő olcsóságáról.¹⁸² A tudós kiemel-

176 Bincsik, 2009. 96–97.

177 *Fővárosi Lapok*, 7. (1870. szeptember 22.) 208: 902.

178 Xantus, 1874. 163–164; 178–179; 194–196.

179 Bincsik, 2009. 70.

180 Bincsik, 2009. 71.

181 Kanitz, 1878. 37–52. és 154–164. Idézi: Bincsik, 2009. 73.

182 Bincsik, 2009. 67.

ten kezelte a néprajzi anyag gyűjtését, de az expedícióban nagy szerepet kapott a keleti ipar technológiai és dekoratív lehetőségeinek megismerése, illetve piaci lehetőségeinek feltárása. A gyűjtés eredményét 1871-ben állították ki Budapesten.

Xantus attitűdjének prioritásai Vadona másfél évtizeddel későbbi útja során is érvényesek maradtak: *„A gyűjtés célja lévén: mérsékelt költségen, lehetőleg legnagyobb méroben beszerezni a kelet-ázsiai népek összes iparát, nem annyira költséges és nagyszerű egyes darabok, mint olcsóbb, de sokféle példányok szereztek be mindenből, és sok esetben csak mustrák, hogy tájékozást nyújthassanak a szemlélőnek átalan, különösen pedig hazai iparosainknak a keletázsiai kézműipar mindenféle változékenységéről, s egész fokozat- és sorozatszerű fejlődésről. Ily szempontból kérjük a gyűjteményt megbirálni.”*¹⁸³ Az előbb a Magyar Nemzeti Múzeum Ethnographiai Osztályán, majd a Néprajzi Tárbán elhelyezett, később részint az újonnan alakult Mű- és Iparmúzeumba költöztetett, az 1873-as bécsi világkiállításra összeállított magyarországi Reguly- és Xantus-féle, külföldi népismereti és iparművészeti jellegű tárgyanyagot a későbbiekben szétválasztották.

A Szuezi-csatorna 1869-es megnyitását követően a Monarchia és a Távol-Kelet országai között kötött államközi szerződésekkel megalapozott gazdasági kapcsolatok kiépítésében Magyarország is aktívan részt vett. Az 1870-es évek elejére, a Kína és az Osztrák–Magyar Monarchia közt született kereskedelmi megállapodás új perspektívákat nyitott a gyarmatokkal nem rendelkező birodalom számára. A megélenkülő kapcsolatok jeleként a Monarchia két tengerészeti vámhivatalnokot küldhetett Kínába.¹⁸⁴ A magyar hivatalnok, Faragó Ödön évtizedeken keresztül töltötte be hivatalát, a hatalmas országban tett utazásairól szóló tárcáit rendszeresen publikálták különböző hazai lapok, 1882-ben Budapesten tartott előadásának anyaga szintén megjelent nyomtatásban, valamint közreműködött Vadona János tárgyainak elvámoltatásában is.¹⁸⁵

A keleti, szűkebb értelemben vett kínai és japán tárgyak iránti érdeklődés, a Távol-Kelet felfedezése elsősorban útleírásokban és iparművészeti jellegű tárgyak gyűjtésében jelentkezett, motivációja alapvetően eltért a magyarság eredetével kapcsolatos keleti expedícióktól, Vámbéry Ármin, Zichy Jenő és társaik kaukázusi és közel-keleti utazásaitól. A Kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum és a hozzá kapcsolódó Építő-, Fém- és Faipari Iskola szervezésének időszakában alakult ki több jelentős japán és kínai tárgyból álló gyűjtemény, ekkoriban jelentek meg az első útleírások, beszámolók, tudósítások,

183 Xantus, 1871. Idézi: Bincsik, 2009. 77–78.

184 Vadona János utazás közbeni gyűjtéseinek eredményét rendszeresen a Monarchia nagykövetségein keresztül küldte haza, amerikai és ausztráliai gyűjtését például New Yorkból. *Fővárosi Lapok*, 23. (1886. augusztus 18.) 228: 1663.

185 Fajcsák, 2008. 42. *„A kínai kormány egyik vámhivatalnokát, az 1873 óta Chinában lakó, újabban felügyelővé kinevezett hazánkfíát, Faragó Ödönt, küldé Macaóba, a vámügy rendezése végett.”* Vadona, 1893. 640. Faragó Ödönnek 1925-ben megszűnt tagsága a Földrajzi Társaságban, ahol ennek kapcsán mint *„kínai utazóink támogatójától”* emlékeztek meg róla. *Kéz*, 1925. 147.

1883-ban indult első útjára a legjelentősebb magyar keleti műgyűjtő, Hopp Ferenc.

A kolozsvári Iparmúzeum 1887-es a megnyitását követő egyik első szakkiállítása 1889. júniusában tíz napig állt nyitva. A tárlaton Vadona János világtárlása részeként, a Japánban és Kínában gyűjtött, a korabeli sajtó szerint „*leginkább modern ipari tárgyakból*” álló anyagát mutatták be. Tudományos szempontból a kiállított tárgyak valójában döntően japán, kisebb részben kínai iparművészeti és kézműipari (háziipari) tárgyakból álltak, melyek később az iparmúzeum gyűjteményébe kerültek.¹⁸⁶ Ezek között találunk háziipari jellegűt: kosarakat, fakanalakat, fadobozokat, orsót, fatányért, favázát, kisebb és nagyobb fonott tárgyakat (különböző színű és formájú virágtartó kosarakat); (22. kép) kézműipari típusúakat: porceláncsészéket, tálakat, papírmásé tányérkát, valamint iparművészeti jellegűt: zsírkozó szobrokat, faragott elefántcsont vázákat, kall dobozokat, festett fatáblát, festett selyemszalagot.

22. kép. Színes fonott edény Vadona János gyűjtéséből, 1885–1889

A gyűjtőről, Vadona Jánosról kevés életrajzi adat áll rendelkezésünkre, azok is leginkább a több mint három és fél évig tartó, föld körüli útjához kapcsolódnak. Vadona először Keszthelyen, majd Kolozsváron dolgozott gyógy-

¹⁸⁶ Értésítő, 1890. 25. A Vadona-gyűjtésről jelenleg csak az 1942-es magyar nyelvű átleltározás kapcsán alkothatunk képet, az ott felsoroltak közül napjainkra hatvanhárom, Vadona János gyűjtéséhez köthető japán és kínai tárgy maradt fent.

szerésként, feltételezhetően nőtlen és gyermektelen volt.¹⁸⁷ A Földrajzi Társaság régi tagjaként, a Föld legkülönbözőbb vidékeit bemutató leírás olvasójaként, a bécsi világiállítás látogatójaként hosszan érlelhette és tervezhette saját világ körüli útját. Lelkes honpolgárként kulturális és művészeti ügyek rendszeres támogatója volt, 1872-ben Eötvös, Petőfi és Széchenyi szobraira kisebb összeget adományozott, de patronálta a budapesti Népszínház építését is.¹⁸⁸ Az 1885. szeptember utolsó napján kezdődő föld körüli útja előtt – útközben esetleg bekövetkező halála esetén – az éppen akkor megalakult Erdélyi Magyar Közművelődési Egyletre hagyta végrendeletében vagyonát; a négy évvel később megnyílt kiállítását is az EMKE javára ajánlotta fel.¹⁸⁹ A saját forrásaiból finanszírozott, három év és hét és fél hónapos útja 1889. április közepén ért véget. Ezt követően, június 23-án nyitott meg az általa a Kolozsvári Iparmúzeum ekkor ideiglenesen a főtéri plébánia épületben otthonra talált helyiségeiben rendezett kiállítás.¹⁹⁰

Az újságokban megjelent beszámolók tárgyakkal zsúfolásig megpakolt kiállítótermek képét vetítik elénk: az egyes korabeli beszámolókból *műipari és népismereti* tárgyakként említett látnivalók Afrika, Ausztrália, Új-Zéland, Brazília, Kína, Srí Lanka, Indonézia, Kokin-Kína, Japán, Jáva, India, Kambodzsa területéről, valamint más vidékekről. A legnagyobb szenzációnak számító, dél-amerikai madarak tollából készült virágok mellett „*a falakon szétszort japáni képek szintén feltűnést keltenek*”.¹⁹¹ Vadona János a kolozsvári iparmúzeumon kívül más hazai gyűjteményeket is gyarapított: a Magyar Nemzeti Múzeum éremtára számára például amerikai és mexikói pénzerméket, állattárának különféle fajok példányait.¹⁹²

187 1873-ban még Keszthelyen élt, ekkor már a Magyar Földrajzi Társulat tagja volt, 1881-ig keszthelyi, ezt követően pedig kolozsvári lakosként említi a névsor. Első említés: Társulati ügyek. Tagok névsora. *Földrajzi Közlemények*, 1873. 75. 1883-ban már Kolozsváron a Sétatér u. 16. szám alatt lakott. Forrás: Vegyesek. *Földrajzi Közlemények*, 1883. 20. 1897-ben már Fiumében él. *Földrajzi Közlemények* 1893. 27. 1913-ban megválasztották a társulat alapító tagjának, ugyanebben az évben kétszáz koronát adományozott a szervezet javára. A társulattól 1925-ben, feltételezhetően idős kora miatt kilépett. Kéz, 1925. 147.

188 *Fővárosi Lapok*, 1. (1872) 4: 16; *Fővárosi Lapok*, 1. (1872) 198: 863. További felajánlásairól a *Fővárosi Lapok* rendszeresen beszámolt.

189 „Egy vállalkozó szellemű kolozsvári utazó: Vadona János föld körüli útjában szerzett gyűjteményei láthatók ott, az E. M. K. E. javára. [...] Vadona János 1885 évi szeptember utolsó napján indult Kolozsvárról földkörüli útjára, a mely három évig s hét és fél hónapig tartott.” *Fővárosi Lapok*, 26. (1889. június 24.) 171: 1270.

190 Ritkaságok a föld minden pontjáról. *Ellenzék*, 10. (1889. június 24.) 588.

191 Vadona János Kiállítása. *Erdélyi Híradó*, (1889. június 25.) 4.

192 „Intézetünkrol egy amerikai magyarbarát Davis József a kaliforniai magyar egylet elnöke is megemlékezett, ki Vadona János utazó hazánkfa közvetítésével 6 db. apró kaliforniai aranyérmet s egy mexicói ólom szükségpénzt küldött éremtárunknak.” *Archaeológiai Értesítő*, 8. (1888) 3: 281. „Vadona János a föld körül való utazásából 86 faj ausztráliai rovar 106 példányban, és 20 faj tengeri csigát 30 példányban ajándékoztak.” *Budapesti Közlöny*, 20. (1886. szeptember) 206: 2. További közlemények a Magyar Nemzeti Múzeum állattani tárának gyarapításáról a későbbi években: *Budapesti Közlöny*, 21. (1887. március 9.) 55: 3. *Budapesti Közlöny*, 21. (1887. november 15.) 260: 3.

A Vadona által összegyűjtött tárgyakkal a Kolozsvári Iparmúzeum mintagyűjteményébe szánt, útja során szerzett, döntően japán és kisebb részben kínai részéről van ma tudomásunk.¹⁹³ A fényképről egyelőre nem ismert időszak kiállításban nemcsak a majdani mintagyűjtemény darabjai, hanem japán festmények, valamint több száz japán és kínai, néprajzi vonatkozású, életképet ábrázoló fotográfia sorakozott. A kolozsvári *Ellenzék* kritikusa kollégáihoz képest részletesebben számolt be az eseményről: „Az ezerekre menő tárgyak csoportja ritka egy muzeum. Mindegyik tárgy oktat, nagyon sok meglepi, bámulatba ejti a szemlélőt nem csak eredetiségével, de a forma, anyag és a készítésre fordított gond, ízlés, és ügyességnél fogva is.”¹⁹⁴ Vagy máshol: „A föld különböző művelt vagy félig művelt népeinek más ipar tárgyai, házi eszközei a seprőtől a finom készítésű gyűrűkig; kámforfa házi eszközök, cserép és porcellán edények, szövetek, vásznak, fűvek, fényűzési tárgyak, élvezeti cikkek olyan gazdagon, annyi változatban és olyan nagy számban vannak képviselve, hogy azok szemlélete nemcsak mint érdekességek nyújtanak élvezetet, de művész, iparos, laikus egyaránt tanulhat belőlük ízlést és formát.”¹⁹⁵

A japán és a kínai iparművészeti és kézműipari anyag minőségre és mennyiségre is kiemelkedett a kiállított tárgyak közül, ahogy ezt a beszámolókból is kiolvashatjuk. Ennek oka a megrendelés körülményeiben is keresendő: Vadona János máshol szerzett tárgyaitól eltérően Japánban és Kínában kifejezetten a kolozsvári iparmúzeum megbízásából vásárolt. Az iparmúzeum 1884-es megalapítása után közvetlenül megrendelt tárgye gyűjteményének részét képezte. A vásárlás célja olcsó, minőségi, piacképes és a magyarországi termelési hagyományokhoz, lehetőségekhez alkalmazható termékek bemutatása volt. A japán tárgyak sokszor idézett alacsony ára és kiváló minősége követendő mintaként szolgált a korszak iparfejlesztése számára. A tárgyak beszerzési értékéről közvetlen adataink nincsenek, értékmegjelölést az 1942-ben az Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeumban újraeltárolt, egykori iparmúzeumi tárgyak mellett találunk csupán, azonban ezek is beszédesek. Viszonyításként a 20. század 40-es éveire már történeti becslés darabnak számít, egykori tárgyak áráiról: egy Fischer Vilmos-féle háromkarú porcelán gyertyatartó 30, vagy egy talpas, áttört Herendi porcelán gyümölcsöstál 50 pengős értékével szemben egy japán fakanál egy, egy japán

Budapesti Közlöny, 22. (1888. július 15.) 164: 3. *Budapesti Közlöny*, 22. (1888. november 8.) 259: 3. *Budapesti Közlöny*, 23. (1889. június 9.) 135: 3. A kifejezetten Kolozsvárra szánt gyűjtésén kívül Vadona a múzeum Néprajzi Osztálya számára egy-egy kínai és japán tárgyat adományozott, amely azonban eltörpül Xantus 384 darabos gyűjtése mellett. Jankó, 1894. 106, illetve *Akadémiai Értesítő*, 4. (1893) 11: 625.

193 „Vadona János kolozsvári lakos – mint már jeleztük, – a föld körül tett utjából hazahozott etnográfiai gyűjteményeiből kiállítást rendezett Kolozsváron. A kiállítás, melyet Vadona az E. M. K. E. javára rendezett, mintegy 1500 darab népismei és műipari tárgyat foglal magában, a legnagyobb rész Kína és Japánból való.” Vadona János kiállítása. *Budapesti Hírlap*, 9. (1889. június 27.) 175: 6.

194 Ritkaságok a föld minden pontjáról. *Ellenzék*, 10. (1889. június 24.) 588.

195 Uo.

23. kép. „Japáni áttört faragású díszes henger” Vadona János gyűjtéséből, 1885–1889

nádsíp kettő, japán virágtartó kosár nyolc, egy kerek fonott lapos kosár öt pengő értékkel volt nyilvántartva. A drágább japán tárgyak közé a legnagyobb értékkel beletárolt két „fómű” tartozott, az 1942-es leltárkönyvben megnevezett „japáni áttört faragású díszes henger” 70, „elefántcsontból faragott tehénszekér (japáni) kazettában” 100 pengős értékkel bírt¹⁹⁶ (23. kép).

Hosszú útja során Vadona Japánt alaposan bejárta, azonban Kínában csak Hongkongba és Makaóba jutott el, ez utóbbi városból küldte Kolozsvárra a távol-keleti tárgyakat. Majd kilencszáz oldalas beszámolójában az egyik leghosszabb, a teljes terjedelem hetedét kitevő rész a Japánt leíró 106 oldal, a Kínáról szóló 26 oldallal együtt ez útjának tárgyakban is megőrződött része.¹⁹⁷ Vadona útvonala leírásából jól rekonstruálható, és jelentős egyezést mutat Xantus János 1869–70-es útjával. A Vadona által bejárt színterek összevetése a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeumban fennmaradt tárgyakkal, egy kivételtől eltekintve, egyelőre nem lehetséges. Ez az egy helyszín éppen egy kis falu, Arrima volt, amelyről így ír Vadona: „Régi tervem közé tartozott: ha egykor Japánba kerülök, felkeresem a bambusz-kosárfonók falvát, Arrimát is. [...] Az arrimai kosárfonók nem hiába híresek; munkáik igen szépek. Egykori alacsony áruk a yenek kibocsátása óta emelkedett.”¹⁹⁸ (24. kép.) Vadona 1873 óta a Földrajzi Társaság tagja, helyismerete, előzetes tájékozottsága visszaemlékezéseinek más passzusaiából is kiderül, vásárlásait alapvetően szakmai felkészültsége és jártassága határozta meg, melyet a távol-keleti iparcikkokkal kapcsolatban az európai világkiállításokon szerzett: „E városban [Nagaszakiban] és környékén készül a legtöbbje az európai s egyéb piacokra szánt kisipari műveknek, igazában vásári munkáknak. De a ki jobbat nem ismer, az ezeken is két kézzel kap. Az itteni bazárok folyton tömveik ily művekkel; minden pillanatban készek elárasztani a külföldi üzleteket.” Ezek kapcsán említést tett békateknő díszről, egyéb használati tárgyakról, a legújabb satsuma és banko porcelánokról, amely tárgycsoport „a[z 1873-as] bécsi világkiállításon még nem volt képviselve”.¹⁹⁹ A mintagyűjte-

196 ENTM, Leltárkönyv, VII. kötet. V. 395 – VI. 3902. (Lezárva: 1944. május 2.)

197 Vadona, 1893. 528–634. és 634–660.

198 Vadona, 1893. 598.

199 Vadona, 1893. 603.

24. kép. Japán fonott virágtartó (?) Vadona János gyűjtéséből, 1885–1889

mény koncepciózus összeválogatása tükröződik a hiánypótló darabok beszerzése kapcsán tett megjegyzéseiből. „Elvégezvén Tokióban száznemű és ezerféle tárgy összevásárlását, melyeket Miyanoshita, Kiotó, Oszaka, Kobe, Arrima és Nagaszakiban kezdék gyűjteni, visszatérek Yokohámába, hogy a hiányzókat onnét pótoljam. Drága cabinet-darabok vásárlására tőlem nem telik; de igyekeztem ugyanazon ízlést és művészetet feltűntető kisebb tárgyakat mutatóba küldeni. [...] Az idő rövid; nappal az áruhelyeket járom, este csomagolok; néha késő éjfélig. Iparkodnom kell, hogy készen legyek vele az első hajó megérkeztéig. Ha azt elszalasztom, nem lehetek tanuja azon ünnepélyességeknek, melyek Chinában csak egyszer, újévkor tartanak.”²⁰⁰ Oszakában megtekintette az akkor nyíló iparkiállítást: „Időszakos iparkiállítás nyílt meg Oszakában, melyet megtekintendő, átrándulék egy-két napra. Az általános benyomás szerzése végett, hamarjában átfutám a Haku-ran-kait, így nevezik a kiállítást; mely kilencz épületben a kisipart öleli fel. [...] A nipponok értik, hogyan kell takarékosan kiállítást rendezni; mely nem szül deficitet. A kiállítási terület közepén szilárd épületet emelnek az állandó bazár számára. Az épületet körülvevő kertben, Japán honos vadállatai láthatók. A záróra eljöttével, azon elhatározással távozom, hogy a következő nap tüzetesebb szemle alá veendek mindent s az apró érdekes tárgyakból vásárolok”²⁰¹ (25. kép).

200 Vadona, 1893. 628.

201 Vadona, 1893. 599.

25. kép. „Elefántcsontból faragott tehénszekér (japáni) kazettában” Vadona János gyűjtéséből, 1885–1889

A Kolozsvárra került távol-keleti mintadarabok múzeumi elhelyezése, bemutatásának módja, rendszere, időbelisége szintén kevéssé tűnik rekonstruálhatónak a Kolozsvári Iparmúzeum rendkívüli mértékben elpusztult anyaga mellett. Mindazonáltal támpontul szolgálhat Xantus János gyűjtésének sorsa, akinek kelet-ázsiai beszerző körútját a kortárs, oktató szemlélet határozta meg. Xantus így fogalmazta meg célját: „*mérsékelt költségen lehető legnagyobb méroben beszerezni a keletázsiai népek összes iparát, nem annyira költséges és nagyszerű darabok, mint olcsóbb, de sokféle példányok szereztek be mindenből, és sok esetben csak mustrák.*”²⁰² Ennek eredményeként áruminták, háziipari, iparművészeti és kézműipari termékek kerültek a hazai közönség elé.²⁰³ A modernizációs és szociális szempontok együttes megjelenése Vadona számára is fontos volt, így írt erről a tokiói iparkiállítás kapcsán: „*Még a szegényebb sorsú is megengedheti magának azt a költséget, hogy némi csecse-becsét, reá nézve fény-*

202 Xantus, 1871. 2; Fajcsák, 2008. 50.

203 Fajcsák, 2008. 41.

26. kép. Egymásba helyezhető fonott tányérok Vadona János gyűjtéséből, 1885–1889

űzési tárgyat vigyen magával a szent városból. Jórészt a faiparba tartozó tárgyak és egytől-egyig gyakorlatiak s ezt a célt, a japáni műipar ritka esetben téveszti szeme elől.”²⁰⁴ Így nyilatkozott kínai tárgyakról: „A chinaiak, a férfiak által űzött selyemhímzés, műfaragás, festés és selyemiparban tűnnek ki. Jelentékeny mennyiségű elefánt-csont és békateknőt, valamint nagy tömegét az ében-, szantál és kámforfának dolgozzák fel; műfaragás és szépipari czélokra. Porcellán, cloisonné és lakk műveik is kiváló helyet foglalnak el. Említésre méltó legyezőiparuk, szövészetük. Türelmök, kitartásuk volna, de izlésök messze elmarad a japánok finom érzékű leleményessége, alkotó szelleme mögött. [...] Hongkongban, egy európai és japáni üzleten kívül, számos chinai bolt van tömve Japánból került műipari tárgyakkal és daczára, hogy magas áron kínálgatják: a Japánból jött utazó, chinai tárgyakat venni szándékozáán, azon veszi magát észre, hogy japáni műveket vásárol.”²⁰⁵

A kolozsvári iparmúzeumnak adományozott japán és kínai tárgyak oktatásban betöltött, mintaadó szerepét idővel a piacra termelés logikája vette át: „Magyarországnak iparával kelet felé kell törekednie. Iparcikkeink ez irányban mindig piacot fognak találni, versenytársaknak kevésbé leszünk kitéve, mint egyebütt. Iparunk már is hódít kelet fel. S ha a közlekedési és szállítási viszonyok javulnak, s kellő gond fordítatik arra, hogy a kelet tartományai megismerjék, megkedveljék iparcikkeinket, ez irányban a kivitelünknek szép jövője leend.”²⁰⁶ Már Mudrony Soma és Keleti Gusztáv iparmúzeum-koncepcióiban is megjelent a háziipar elsőleges közgazdasági jelentőségének hangsúlyozása: a gyáripari termelés elterjedésé-

204 Vadona, 1893. 553.

205 Vadona, 1893. 650.

206 Ki a földet körül utazta. *Ellenzék*, 10. (1889. június 25.) 592.

vel párhuzamosan az iparmúzeumok feladatai közé tartozott a háziipar és vidéki iparosság tárgyainak technológiai és funkcionális szemléletű modernizálása²⁰⁷ (26. kép). Az iskola – illetve eszköz- és mintagyűjteménye révén maga a múzeum is – technológiai modernizáció révén a piacon is versenyképes, állami támogatás nélkül is prosperáló iparosok képzését tűzte ki célul. Vadona János iparfejlesztést, szociális szempontokat és esztétikumot egyaránt szem előtt tartó távol-keleti gyűjtése a korszak gyűjtési gyakorlatától éppen kifejezett modernizációs szándéka révén tér el. Ez pedig összhangban volt a kolozsvári iparmúzeum küldetésével, amely a technológiai modernizáció és a háziipar fejlesztésével a nemzetépítés évszázados és igen szerteágazó programjába kapcsolódott.

Az ipariskola és iparmúzeum közös épülete (1896–1898)

Mint láttuk, az 1880-as évek elején a kettős intézmény megalapítása, a tanmenet, a gyűjtemények kialakítása során elsősorban a helyi igények és tapasztalatok közös rendszerbe szervezése kínált megoldást a kolozsvári ipar fejlesztésére. Később hazai és nemzetközi példák alakították az oktatásmódszertant és a gyűjteményeket. A helyi hagyományok rendszerbe foglalása Pákei Lajos nevéhez fűződik, aki nemcsak a korszak jelentős kolozsvári építész, az ipariskola és az iparmúzeum két épületének tervezője és a múzeum igazgatója volt, hanem a később modellértékűvé vált oktatásmódszertan megalapozója is.²⁰⁸ Az iskolaszervezés során a megfelelő tanerők hiányára panaszkodik, az általa vitt kurzusok tananyagát is neki kellett összeállítania. Így ír erről önéletrajzában:

„A Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara hathatós támogatásba részesítvén, a Szakiskolai intézmény régi keletű kiadványai között reáakadván Gróf Schweinitz Gyula egy javaslatára, melyben javaslatot tett egy Technológia iparmúzeum létesítése iránt a mely azonban akkoriban kivitelre nem került, de 1887 évben magamévá tevén ennek létesítési célját kidolgoztam a szervezési szabályzatát s ezt követőleg ugyanezen évben a budapesti orsz.[ágos] kiállítás alkalmával felhatalmazást nyervén muzeális tárgyak beszerzésére, ez intézménynek alapja ezzel meg lett vetve. De mert ez intézményt a Szakiskolával bizonyos kapcsolatban szervezendőnek mutatkozott helyesnek, de mert mind két intézmény eddigelé csak bérházakban elhelyezhető, most az a nehéz feladat várt megoldásra, hogy egy e célra épült állandó intézetben nyerjen mindkettő elhelyezést. – A szerencsés véletlen erre is megadta az alkalmat. I. Ferencz József király kolozsvári látogatásából kifolyólag – a város törvény hatósági bi-

207 Mudrony–Keleti, 1881. 8–9.

208 Pákei Önéletrajz, 1921. 4.

zottságának egyik közgyűlése alkalmával arról tanácskozáán miképpen lehetne a látogatás emlékét megörökíteni?”²⁰⁹

Az iskola és a múzeum együttműködését nemcsak a nyilvános múzeumként működő technológiai gyűjtemény jelzi, hanem az iskola növendékei által, nem ritkán Pákei tervei szerint készített épületdíszítő és berendezési tárgyak. Ezek közé tartoztak a közös iskola- és múzeumépület, majd az önálló iparmúzeum kiállítási tárlói és az új múzeumépület vaskapuja.²¹⁰ Ez az együttműködés élő maradt az iparmúzeum önálló épületének átadását követően is, a technológiai tárgyanyag oktatási célokra már nem használható része a kiállítóterem helyett Pákei Lajos új épületben kialakított igazgatói szobájában kaptak helyet (27. kép).

A kolozsvári iparmúzeum és ipariskola közös, Pákei Lajos által jegyzett épületére vonatkozó, tucatnál is több épületterv egyikében sem találunk raktárt, az állandó tárolási igények kielégítésére törekvés hiányát éppen a múzeum tervezett gyűjtőköre indokolta. A kiállított tárgyak relevanciáját és értékét a technikai fejlődés határozta meg, a raktározási funkció hiányát éppen az iparmúzeumok már bemutatott speciális feladata és gyűjtőköre, a legújabb technológiai megoldások, berendezések, szerszámok, mintadarabok bemutatása magyarázta, amelyek az újabb fejlesztések miatt hamar elavultak. A legújabb technológiai megoldások, berendezések, szerszámok, mintadarabok a fejlődést követő, folyamatosan megújuló gyűjteményre engednek következtetni, a múzeum működése valójában nem a megőrzés, hanem az ipariskolában tanított tárgyak – építő-, fa- és fémipar – gyors technikai innovációját követő, rendre felfrissülő kiállítás köré épült fel. A rendszeresen cserélődő kiállítási anyagon keresztül a kettős intézmény a modernizációt, az iparoktatást, az új technológiák elterjesztését és a kereskedelem támogatását szolgálta.

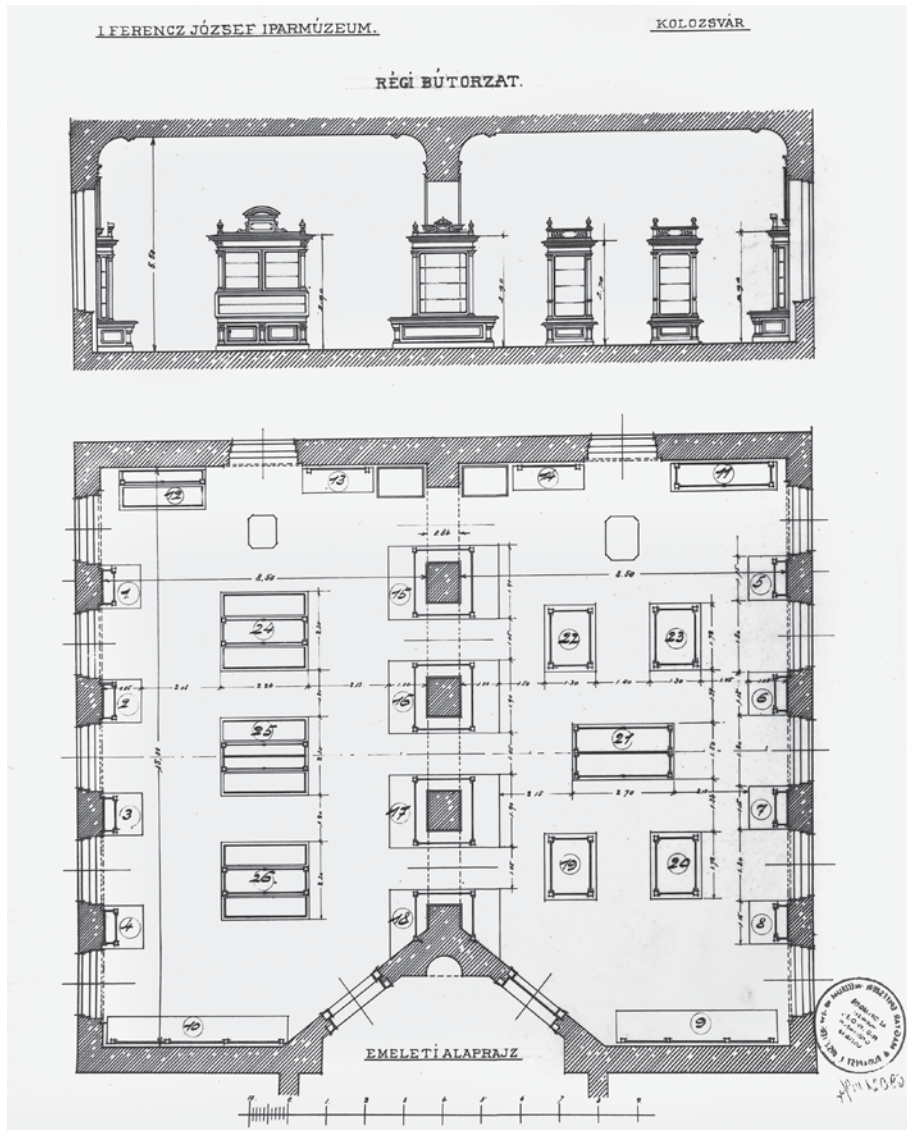
A 19. század második felében az egymással együttműködő múzeumok és iskolák egy épületen belüli elhelyezése mintatárként és közművelődési intézményként való üzemeltetésüket szolgálta. A gyűjtemények oktatásban betöltött szerepe, gyarapodásuk iránya és dinamikája nemcsak a technika és ízlés gyors változásával függött össze, hanem a polgári nyilvánosság iránti igény is. A hasonló, többfunkciós megoldások létrejöttében azonban a tudományos, kiállítási és muzeális intézmények elhelyezésekor jelentkező korlátozott anyagi lehetőségek is közrejátszottak. Gondolhatunk itt a Magyar Tudományos Akadémia palotájának harmadik szintjén berendezett Országos Képtár-ra vagy a Láng Adolf által tervezett Régi Múcsarnok épületére, amelynek tervpályázata a képzőművészek és rajztanárok képzése mellett az 1872-ben létrejött Mű- és Iparmúzeum kiállító- és oktatótereinek elhelyezését is szem előtt tartotta.²¹¹

209 Pákei Önéletrajz, 1921. 5.

210 Értesítő, 1905. 17.

211 Sinkó, 2012. 253–254; Varga, 2014. 21; Kemény, 2015. 113.

27. kép. Az ipariskola-iparmúzeumi épület kiállítási tereinek berendezési terve, állapotfelmérés, 1903 körül

Ebbe a sorba illeszkedett a kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum és a hozzá kapcsolódó Építő-, Fa- és Fémipari Iskola. Mint már láthattuk, Pákei Lajos életpályájának jelentős részét az iparmúzeum és az ipariskola megteremtése töltötte ki.²¹² Szülővárosába, Kolozsvárra való 1880-as visszatérését

²¹² Pákei Önéletrajz, 3-4.

követően városi főmérnökként már 1882-től foglalkoztatta egy szakipari rajzot, építőmestereket oktató iskola és az iparmúzeum létrehozása. Az iskola előzményének számító Építő-, Fa- és Fémipari Műhelyeket 1884-től vezette, önéletírása szerint „*munkásságom súlyát a nevelés és a tanügyi rendszer fejlesztésére fordítottam*”.²¹³ Az iskola 1896–1898 közötti felépítése után, már az első tanév során elégtelennek bizonyuló oktatási-múzeumi épület bővítési tervei, majd 1903–1904 között a második, önálló iparmúzeumi épület felhúzása, s végül az első világháborúig tartó iskola- és múzeumigazgatói, oktatásszervezési, gyűjteményfejlesztő és múzeumépítő tevékenysége alkotják Pákei Lajos negyvenéves, aktív életpályáját, ezért méltán tekinthetjük az intézmény létrehozását és működtetését Pákei életprogramjának. Iparmúzeumok és ipariskolák megszervezéséhez, vezetéséhez szükséges tehetség, elhivatottság, a több szakmára kiterjedő érdeklődés ilyen kitartó együttállása más építészek életművében is megfigyelhető az Osztrák–Magyar Monarchiában. A századforduló évtizedeinek korábbiaknál sokkal dinamikusabb fejlődése az újdonságok ismeretét és alkalmazását, a fejlesztések legújabb irányainak állandó követését várta el a modernizáció e fontos intézményeinek vezetőitől. A kettős intézmény az 1884–1896 közötti időszakban Ferenczi Zoltán igazgatásával és Pákei Lajos szakigazgatásával működött. A tanítással megbízott helyi iparosok korai kiválásával és a korábbi városi főmérnök megbízásával új korszak kezdődött: a céhes ipar keretei között szocializálódott és műhelyeik vezetése mellett az oktatásra kevés figyelmet szentelő iparos tanárok helyett Pákei Lajosra hárult az intézet szakmai vezetése. A szaktantervek összeállítása, a múzeumi gyűjteményezés, az időszaki kiállítások megszervezése, előadások lebonyolítása, megtartása jó lehetőség volt a fiatal, külföldön tanult szakembernek, hogy friss elképzelései mentén kezdje el alakítani az intézmény profilját.

Az 1884-ben alapított ipariskola és az ekkortól formálódó iparmúzeumi gyűjtemény gyarapodását, oktatási segédeszközként történő felhasználását a megfelelő épület hiánya sokáig nem tette lehetővé. Az iparmúzeum inkább helyi ipari emlékekre fókuszáló feladata és gyűjteményei, a hozzá kapcsolódó ipariskolában és tanfolyamokon tanító helyi iparosok alapján még nem lehetett sejteni a későbbi gyűjtemény jelentőségét, a kolozsvári iparoktatás országos mintaadó szerepét, az iparmúzeum később országos jelentőségét. „*Az iparmúzeum célja az, hogy Kolozsvár ipartermékeiből kiállításokat rendezzen s ez által úgy az iparcikkek terjedésére, mint a feldolgozás javítására hasson. Az iparmúzeum meg fogja ismertetni az iparost az anyag oly feldolgozásával, mely a tudomány új vívmányaiával összhangzatban áll s be fogja mutatni eme feldolgozáshoz legcélszerűbbnek bizonyult munkagépeket.*”²¹⁴ A gyűjtemény gyarapításának lehetőségeit azonban nagyban behatárolta a pár évenként esedékes költözés. A gyűjtemény mintadarabjai az iparrajziskola és a tanműhelyek ideiglenes helyiségeiben sokáig ládákban álltak. 1888. december 26-án megnyílt a múzeum kiállí-

213 Pákei Önéletrajz, 3r.

214 *Budapesti Hírlap*, 8. (1888. december 27.) 356: 4.

tása: ahogy láttuk, kezdetben az Iparos Egylet főtéri székházában, majd a főtéri plébániaépületben bérelt helyiségekben működött az iparmúzeum. 1890-től a kolozsvári Fő tér 7. számú házban, a Szentkereszthy-féle, az Egyesült Erdélyi Takarékpénztár birtokában lévő épület emeletének bérelt nyolc szobájában és két termében volt elhelyezve. 1894-ben a Takarékpénztár szerződést bontott, és a városon belül szerencsétlen módon kettévált az iskola és a múzeum anyaga. A Fő térről az iskola a Mátyás Király utca 1. szám alá költözött, míg az Iparmúzeum anyagát Wesselényi báró London (Arany János) utcai házának külön raktárhelyiségébe zsúfolták be ideiglenesen.²¹⁵ Önálló épületre már az 1880-as évek második felétől ismerünk terveket, de ennek átadására 1898-ig várni kellett. A fél évtizedig fennálló helyzet az 1890-es év környékén látszott megoldódni, ekkortól a korábbinál több tervváltozat maradt fent, és egy új épület kapcsán az iskolai értesítőben is egyre konkrétabb elképzelésekről olvashatunk.²¹⁶ Az iparmúzeum későbbi igazgatója így emlékezett vissza erre az időszakra:

„Miután az indítvány elfogadatot s bár különösnek tűnik fel, mint tapasztalt városi főmérnök nem kevesebb mint 10 rendbeli épület tervet készítettem a városnak különböző és – arra alkalmas és megszerezhető telkeire. – Így sikerült egy a célra alkalmas telket kijelölni; [...] – miként az rendszeresen történni szokott az épület területének dacára minden fejlesztési irányra érveimben érveimnek csak felét nyerhettem meg, melynek hátrányos következményei rövid idő alatt be is bizonyultak. – Az intézet czime »I. Ferencz József iparmúzeum« címét viselte. – 1896-ban állami kezelés alá vétetett én kineveztettem ezen intézet igazgatójának.”²¹⁷

Az 1880-as évek elején nem csak gróf Schweinitz Gyula, illetve az ő kezdeményezéséből kinőtt kolozsvári négyes bizottság foglalkozott az iparmúzeum létrehozásával. Az ipariskolát, iparmúzeumot és rajziskolát egyesítő épülettervek előzményének tekinthető az a Pákei Lajos által jegyzett terv, amely a Központi Iparrajziskola részére készült. E terv a későbbi alaprajzi és homlokzati megoldások számos elemét tartalmazza: az első két szintet átfogó kváderköves burkolatot, az attikára helyezett báboskorlátot, valamint azokat az oromzati szobrászati díszeket, amelyek ugyan végigkísérték a tervezési folyamatot, de a végleges épületen nem készültek el. Az épület alaprajzában tükröződik, hogy a nyilvános múzeumi és a zárt oktatási funkciók együttes elhelyezése megoldandó térszervezési kérdésként végig jelen volt az ipariskola tervezési-építési folyamatában.²¹⁸ Az első terveken a földszint a nagy alap-

215 Értesítő, 1895. 4–5.

216 Értesítő, 1890. 27; Értesítő, 1891. 48.

217 Pákei Lajos 1921 elején, halála előtt két hónappal, az agyér-elmeszesedés előrehaladott állapotában végzett önéletrajzának megírásával, ezért az abban leírtakat kellő óvatossággal kell kezelni. Pákei Önéletrajz, 1921. 5.

218 Forster Központ, Tervtár, Pákei anyag, K12168.

területű könyvtárral, tanári szobákkal, mintázási és gipszöntő műhellyel a nyilvánosság tere. A „középemelet” a főhomlokzatra nyíló tanári szobák mellett két, elméleti előadásokra szolgáló tanteremnek, az emelet pedig a további tanári szobákon kívül a gipszmintatárnak, a szerkezeti és a szabadkézi rajz termeinek adott otthont. Mind a visszaemlékezés, mind az évkönyvek alapján az akkori Külső és Belső Torda utcák által közrefogott, a város tulajdonában lévő, akkoriban kőfaragóműhelyként és lerakatként szolgáló telekre Pákei „emlékszerű homlokzatú” épületet tervezett. Az ipariskola és múzeum leendő épületének legkorábbi, még csak tervasztalon létező variánsai közül háromnak a főhomlokzati rajza maradt fenn.²¹⁹ Az első egy kétszintes, öttengelyes neoreneszánsz homlokzatot mutat, kiugró középrizalittal, alsó szintjén és emeleti sarkaiban kváderköves falazatot utánzó vakolatarchitektúrával. Az emelet kettős osztatú ablakai timpanonos lezárásúak, a középrizalit emeleti ablakközeiben reneszánsz jellegű építészeti keretbe foglalt feliratok utalnak a többfunkciós épületre: „Kolosvári Központi Szakiparrajziskola” és „M. Kir. Állami Építő, Fa és Vasipari Tanműhelyek, Alapítva 1887”²²⁰ (19. kép).

A tervezés 1890 körül vett új lendületet. Az ismert tervek második csoportjába azok a szignált és datált lapok tartoznak, amelyek a forrásokban többször említett, és ezért hosszabb ideig komolyan számításba vett Külső és Belső Torda utcák határán álló telekre készültek.²²¹ Az 1890. májusi datálású terveken a földszinten három, az emeleten öt nyílással elképzelt épület látszik, amelynek a homlokzati rajza, a hosszmetsete és az alaprajza is ismert. Ez utóbbi az épület elsődleges, múzeumi kiállító funkcióját támasztja alá, az elméleti oktatási termeket Pákei a földszinti bejáráthoz közel eső, két oldalsó részében, illetve az emelet jobb hátsó részében tervezte elhelyezni. A homlokzati terven Pákei a reprezentációs értéke miatt fontosabbnak tűnő, a múzeumi funkcióra utaló feliratot – *I. Ferenc József Iparmúzeum* – jelenítette meg, ideiglenesen elhagyva az utalást az épületben elhelyezett iparoktatási intézetekre. A tanári szobák és a tanácsterem a középrizalit földszinti és emeleti tereiben helyezkedtek volna el. Az épületen belül képzelte el Pákei az igazgató és a pedellus lakásait: a háromszobás igazgatói lakosztályt az emelet reprezentatív utcai traktusában, míg a sokkal szerényebb méretű gondnokit a földszinten, a hátsó traktusban. A gyakorlati műhelyek a földszint bal hátsó részében, a viszonylag kisméretű, könyv-, minta- és gyűjteménytár az emeleten, az igazgatósági iroda szomszédságában helyezkedtek volna el. A terek az elsődleges kiállítási funkciót támogatták: a kiállítási termék és a műhelyek megvilágítását belső udvarok biztosították volna, a két emeletet átfogó központi kiállítótér és az első emeleti kisebb kiállítótér az épületnek mintegy felét foglalták el. A központi kiállítótérben valójában ennél jóval kevesebb hasznos, kiállításra alkalmas tér állt volna rendelkezésre. E megoldás a múzeum oktató és

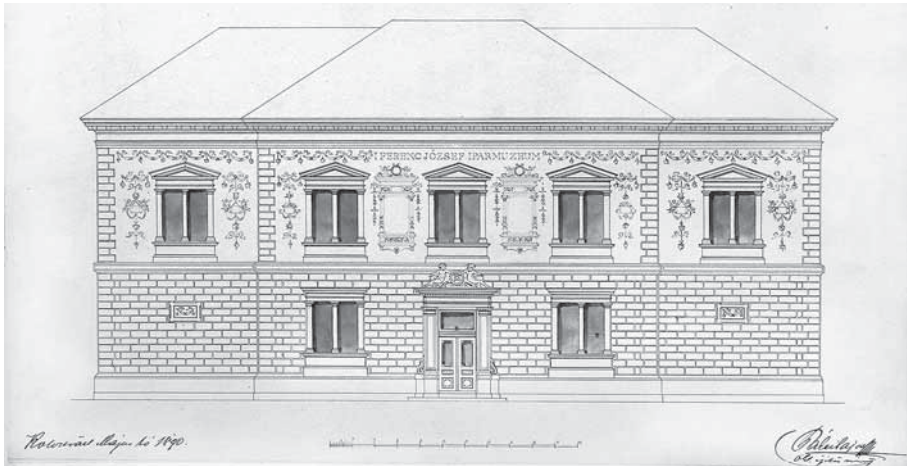
219 MUEKvGyLt, Pákei anyag, I-B-019-21.

220 MUEKvGyLt, Pákei anyag, I-B-019.

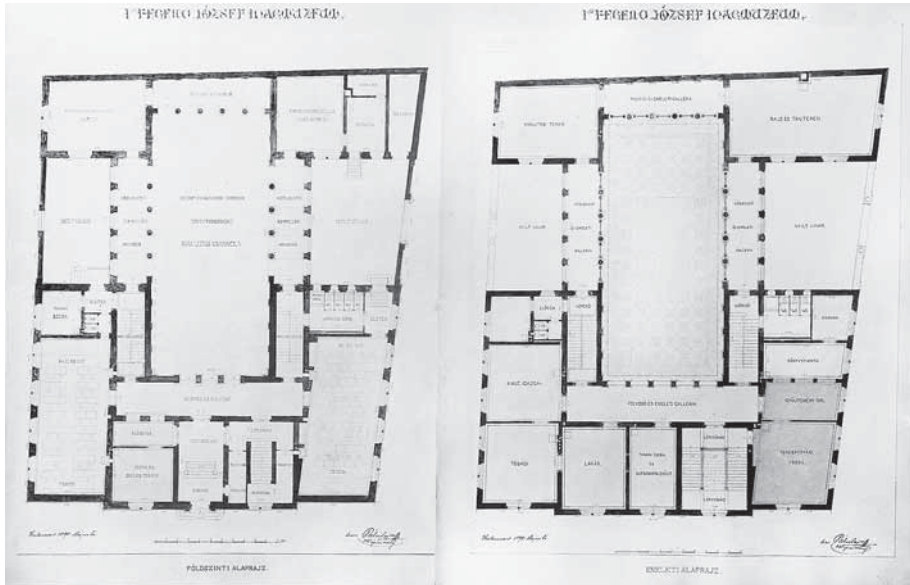
221 MUEKvGyLt, Pákei anyag, I-B-021, I-B-44.

általános, ízlésnevelő profilja mellett reprezentációs igényeket is szolgált volna, hangsúlyozva a fejlődő erdélyi ipart, a magyar nyelvű oktatást és Kolozsvár városának vezető szerepét mindebben (28–29. kép).

A harmadik ismert, 1890-es tervváltozaton a középrizalit kiképzése gazdagabbá vált, a földszinti részen a korábbi kettő helyett hat ablak jelent meg, az emeleti teremsor főhomlokzatra néző ablakai alatt balusztrádsor látható, a nyílászárókat lezáró félköríves lunetták között növényi díszek töltötték ki a

28–29. kép. A kolozsvári Építő-, Fa- és Vasipari Iskola, a Központi Szakipari Rajziskola és az I. Ferenc József Iparmúzeum második ismert terve, főhomlokzat, földszinti és emeleti alaprajz, 1890

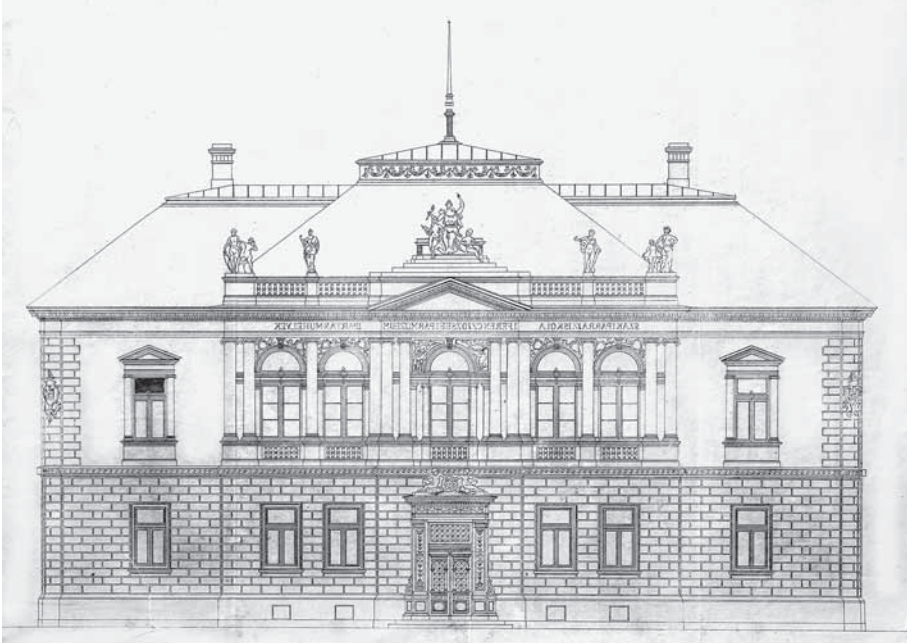
felületet.²²² Az előző tervhez képest sokkal hangsúlyosabb attikát báboskorlát koronázza. A középső, bejárati traktust koronázó párkányra tervezett szoborcsoport végül nem készült el, ábrázolására nem utalnak írásos források, és elsőként a Pákei-féle 1890-es homlokzati látványterven²²³ látható. A vázlatos terveken – megszokott módon – ábrázolásuk nehezen kivehető. Talán nem tévedünk, ha az iparmúzeumra utaló felirat fölött, a timpanon feletti attikán, a lépcsősoros pódiumon álló, jobbában fáklyát tartó nőalakban Pallasz Athénét sejtjük, akit a művészetet és ipart megszemélyesítő fiatal lány- és fiúalakok vesznek körbe. Ugyan a rajz vázlatossága nem engedi az ikonográfia pontos meghatározását, de a főalak mellett kétoldalt talán az egyes iparágak allegóriái tűnnek fel: a báboskorlátra állított, kezében orsót tartó, textilipart megtestesítő női figura ellenpárjaként egy írónő vagy ceruzát tartó ifjú férfi körvonala bontakozik ki. A homlokzat szélein egy-egy ifjú által kísért, idősebb férfi alakja látszik, a jobb oldali ifjú kezében levő, antikizáló formájú edények az iparosság egyes ágait jelenítik meg. A szoborcsoport programja megfelel a hármastestű intézmény létrejöttékor megfogalmazott küldetésnek, a tudomány és a szépség terjesztésének áldásos hatásaként fejlődő *Ipar és Művészet* programjának. Amennyiben ikonográfiai fejtegetésünk helyes, a homlokzat szobrainak programja a 19. század univerzális múzeumainak ikonográfiai toposzait adaptálja az iparfejlesztés területére. Pallasz Athéné megjelenítése a homlokzaton Pákei klasszikus műveltségéhez, építészeti képzettségéhez és a város reneszánsz hagyományaihoz egyaránt illet: a művészetek, a kézművesség és a képzés istennőjeként, a klasszikus ideák megtestesítőjeként hirdette a felemelkedéshez vezető, egyetemesnek hitt utat (30. kép).

Noha a fentiekben bemutatott tervváltozat áll a legközelebb a végül megvalósult épület homlokzatához, a többfunkciójú intézményt végül a város újonnan kiépülő villa és szabadidős negyedének szomszédságában jelölték ki. Az iparmúzeum palotái hiánypótló szerepet tölthettek be a város művelődésében, kiállító és felolvasó terei a kolozsvári közélet fontos helyszíneivé váltak: „A Magyar Védőegyesület Erdély részi osztálya és kolozsvári fiókja vasárnap délelőtt tartotta meg ez évi rendes közgyűlést a kolozsvári társadalom élénk érdeklődése mellett az iparmúzeum fölolvásó termében.”²²⁴ A városi park, a Sétatér, a tehetősebb polgárok villái és a nyári színpark környezetében, a Malom utcában elhelyezett épületet az új helyszín adottságaihoz adaptálva tervezte meg Pákei. Az ipariskola és iparmúzeum közös épületének elhelyezése a Belügyminisztérium javaslatára, a beérkezett tervzet elbírálása során került végül a Malom utcai telekre, amely a szakmai felülvizsgálat során a Külső és Belső Torda utcák sarkán lévő úgynevezett kőfaragó teleknél alkalmasabbnak tűnt e tevékenységre. Az indoklásban kiemelték, hogy a Malom utcai telek nagyobb és szabályosabb, a végében folyó Szamos pedig alkalmas lehet a műhe-

222 MUEKvGyLt, Pákei anyag, I-B-020.

223 MUEKvGyLt, Pákei anyag, I-B-043.

224 Erdélyi nők a hazai iparért. *Budapesti Hírlap*, 33. (1913. április 29.) 101: 11.

30. kép. A kolozsvári Építő-, Fa- és Vasipari Iskola, a Központi Szakipari Rajziskola és az I. Ferenc József Iparmúzeum harmadik ismert terve, főhomlokzat, 1890

lyek gépeinek meghajtására.²²⁵ A Belügyminisztérium kőfaragó telekkel kapcsolatos öt kifogásából három a kiállítási terekre vonatkozik, ez utal az iparmúzeum kiemelt, reprezentatív szerepére. „1. Nem helyeselhető, hogy a főbejárat nem esik a muzeum csarnok közép tengelyébe. 2. A muzeum helyiséget környező oszlopcsarnokok végében tervezett „közlekedők” sötétek. [...] 5. Kívánatosnak tartjuk, hogy a muzeum csarnoka tűzbiztos födémrel láttassék el.”²²⁶

A Malom utcai telek hátsó, Szamos-parttal határos részébe tervezett kétszintes épület végül valóban az oktatás gyakorlati és zajjal járó részét, a műhelyeket rejtette, távol a városi köztértől. A kétszintes épület földszintjén fémipari, emeletén faipari műhelyt rendeztek be, a hátsó sarokban, egy különálló kis épületben kovácsműhely kapott helyet. Ez a megoldás szintén a fenti belügyminisztériumi átirat hatására születhetett. E szöveg kiemeli, hogy a műhelyek a korábban tervezettel ellentétben ne a múzeum falaival párhuzamosan épüljenek meg. Az elbírálásra beadott – és jelenleg ismeretlen tervváltozat szerint – az ipariskola és a végül mellette felépült polgári iskola egy telken „ugyanis csak akkor találna elhelyezést, hogy ha a tantermek egy része a telek hátsó oldalában helyeztetnék el, mely esetben az utcai épületrész az udvari részek a csarnok két oldala mellett

225 A Belügyminisztérium átirata a Kereskedelemügyi Minisztériumba. MNL OL K 231. 1894/30755. 1894. június 28. Előirat 1894/49651. 1894. június 8.

226 Uo.

létesítendő folyosókkal lenne összeköthető. Ezen elrendezés mellett a múzeum számára csak 184 m² kiállítási terület állna rendelkezésre, mert a folyosók a tanulók közlekedésére szolgálnak s így kiállítási célokra fel nem használhatók. Ellenben a Kőfaragói telekre tervezett épületben – folyosókkal együtt mintegy 480 m² területre lehet számítani.”²²⁷ A múzeum részletmegoldásai tovább finomodtak a belügyminisztériumi felülvizsgálat során: „helyesebbnek vélném, hogy ha a múzeum bejárata földszint úgy mint az emeleten a főlépcső két oldala mentén létesítenék, mely esetben a főlépcső kétoldali karja alatti rész ruhatárnak és kapuspáholynak lenne felhasználható. Ezen tervezet szerint a múzeumban összesen mintegy 600 m² terület állna rendelkezésre kiállítási célokra.”²²⁸

Az épületnek a szomszédos polgári fiúiskolához hasonló, itáliai quattrocento neoreneszánsz homlokzata mögött az oktatási funkciókat helyezték el, a múzeumi-kiállítási rész pedig az udvarban, a főbejárattal szembeni díslépcsősor végén helyezkedett el. Az új alaprajzi megoldás és a funkciók elosztásának a rendje már látszik azon az 1894. január 31-i, Pákei aláírásával ellátott földszinti alaprajzi terven, amely a még nem megvalósult állapotot mutatja. Ez a megoldás már 1890 októbere óta foglalkoztathatta az építész, amint arra egy alaprajzzal egyelőre bizonyossággal nem összepárosítható – léptéke miatt valószínűleg a Külső és Belső Torda utcai saroktelekre készített – hosszmetset tanúskodik.²²⁹ A fennmaradt tervrajzon olvasható, töredékes megjegyzés szerint az 1890 októberében készült hosszmetset a Torda utcai telekre készült, jól érzékelhető rajta a vegyes múzeumi-kiállítási funkciójú épületen belül hangsúlyos kiállítási tér koncepciója (31. kép).

1892. körül a kolozsvári közvélemény, élén az iparfejlesztést támogató iparos, vállalkozó körökkel az építkezés megindulásától és az iskolarendszer államosításától remélte az ipar fejlődését gátló pénzügyi problémák megoldását. Az előirányzott állami támogatás ellenére lassan folyt az előkészítés, az eredeti területet többen alkalmatlannak tartották az ipariskola céljára.²³⁰ Az építészeti tervezéssel egy időben az iskola szervezeti átalakítására is több alternatív javaslat készült: az első a három intézmény és a polgári iskola egy épületen belüli elhelyezésére vonatkozott – költséghatékonyságra hivatkozva – „a polgári iskola jelenlegi telkén a Malom-útczában”, de a telek az immár négy intézményt magába foglaló épület számára kicsi volt. A másik, végül megvalósult terv szerint tehát az ipari intézmények a Malom utca egy újonnan megvásárolandó telkére kerültek. Ezt az úgynevezett Kattero-féle telket 18 500 forintért vették meg, és az „így kiegészített városi telekkel együtt” az egyesített iparintézményeknek és a fiúiskolának megfelelő elhelyezést lehetett biztosítani.²³¹

227 Uo.

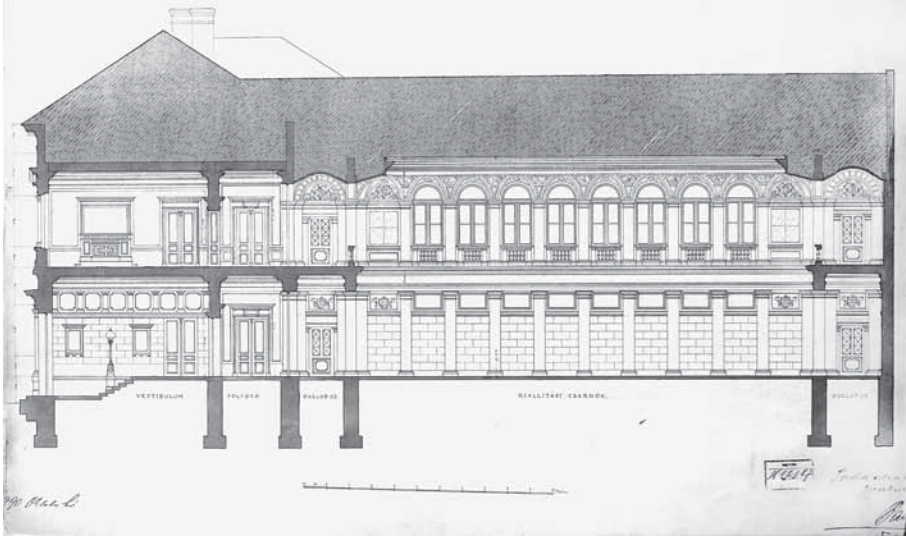
228 Uo.

229 Forster Központ, Tervtár, Pákei anyag, K 12187.

230 Értesítő, 1894. 9–10.

231 Az épület elhelyezését befolyásolhatta, hogy az iparosképzést a polgári fiúiskolák mellé felállított tanműhelyekkel kívánták megoldani, az ipariskola épületének elhelyezésében ez a végül elvetett elképzelés tükröződhetett.

31. kép. A kolozsvári Építő-, Fa- és Vasipari Iskola, a Központi Szakipari Rajziskola és az I. Ferenc József Iparmúzeum csarnokszerű kiállítóteréhez készített terv, hosszszelvény, 1890

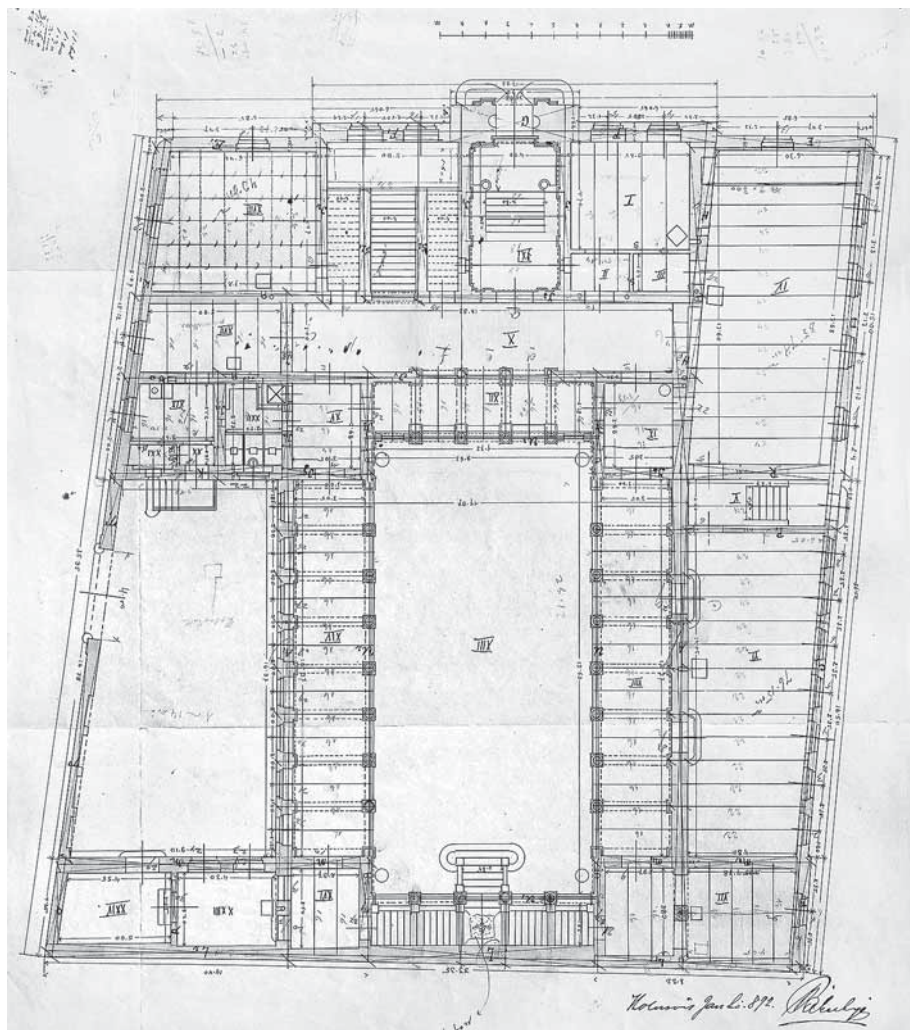
A Malom utcára készített első tervek számos elemet megőriztek a korábbi helyszínre alkalmazott megoldásokból, ilyen a földszinten, a bejárat közelében elhelyezett három tanterem, a pedellus szobája és a tanári szobákból nyíló igazgatói iroda. A négy évvel korábban még szinte elbújtatott lépcsősor épületen belüli helye megváltozott, a nagyobb méretű előcsarnokból díszes lépcsősor vezet fel az emeletre.²³² A tizenöt tengelyes, előreugró közép- és két sarokrizalitos iskolaépület elsődleges funkciójával összhangban a hasznos terület jelentős részét egy 360 m²-es, tíz méteres belmagasságú, oszlopos kialakítású kiállítási csarnok foglalta volna el.²³³ A főlépcsőn és a termekből csigalépcsőn is megközelíthető galériákon mutatták volna be az iparágak nyersanyagait, a technológiai gyűjteményt, valamint itt tekinthette volna meg a közönség a gyári, a kézműves és az iparművészeti tárgyakat, mintákat. A terem két végében kétoldalt kialakított kisebb termek a helyi iparosok által készített tárgyak időszaki bemutatására szolgáltak volna. A csarnok megvilágítását kétoldalt elhelyezett belső udvarokkal oldotta volna meg Pákei. A terv újszerűsége a nagyméretű központi kiállítócsarnok köré szerveződő oktatási funkciójú terek elrendezése volt. Ennek a megoldásnak a redukált változatát láthatjuk a Malom utcai változaton is, ahol a korábbinál nagyobb alapterületű épület tervezésére nyílt módja,²³⁴ mely a kiállítócsarnok megtartása mellett oktatási és múzeumi funkciókat egyesített magában. A telek hátsó részén, a főépülettől belső udvarral elválasztva zajlott

232 MUEKvGyLt, Pákei anyag, I-B-041.

233 MUEKvGyLt, Pákei anyag, I-B-041.

234 MUEKvGyLt, Pákei anyag, I-B-041. 1894. január 31-i datálású terv.

volna a gyakorlati műhelymunka egy géplakatos, egy mechanikai és egy asztalosműhelyben, ezt a megoldást végül tehát az elkészült épületen is alkalmazta. A műhelyek megvilágítását a belső udvar felé nyíló ablaksorral tervezte megoldani, az asztalosműhely a szintén ebben a melléképületben elhelyezett szolgálati lakás belső udvarára nyíló ablaksorról kapott volna fényt. Az 1890–1894 közötti tervezési folyamat oldalhomlokzatot érintő, egyik lehetséges megoldásáról egy 1892. áprilisi datálású tervről alkothatunk fogalmat²³⁵ (32–33. kép).

32–33. kép. Az ipariskola és az iparmúzeum közös épületének központi csarnokszerű kiállítóterrel tervezett megoldása a Külső és Belső Torda utcai telekre (1892), valamint a végleges, Malom utcai helyszínre (1894)

235 Forster Központ, Tervtár, Pákei anyag, K12072.

Az 19. század utolsó évtizede a magyarországi ipariskolai fejlesztések új korszakát jelentette. Úgy tűnik, hogy az építészet és a kivitelezéshez kapcsolódó szakismeretek közgazdasági jelentőségének felismerése, az építkezési konjunktúra képzési eszközökkel történő támogatása jótékonyan hatott az oktatási rendszerre is. Az ekkorra már országos hírnevet szerzett kolozsvári Építő-, Fa- és Fémipari Iskola felügyelő bizottságában 1891-től a miniszteri támogatást élvező Sztérenyi József személyében rövid ideig Baross Gábor, a vasminiszter is képviseltette magát közvetve. A marosvásárhelyi Székelyföldi Iparmúzeumhoz hasonlóan ez a helyi érdekek, vállalkozói igények és az országos fejlesztési szempontok összehangolását is biztosította.²³⁶

A kolozsvári iparkamara 1895-ben javasolta a három kolozsvári intézet – az I. Ferenc József Iparmúzeum, az Építő-, Fa- és Fémipari Iskola és Szakipari Rajziskola – államosítását, amire végül 1896-ban került sor.²³⁷ A kolozsvári iskola *Értesítő*iből a korábban rendszeres tanmenet leírásai, a könyvtári gyarapodások jegyzéke, a módszertani jellemzők tárgyalása elmarad, az ipari szakoktatás államosításával a tanítás országszerte egységes módszertannal, tankönyvekből, egységes gazdaság- és kereskedelemfejlesztési szempontok alapján folyt tovább. Az államosítást követően kiépülő ipariskolák az iparmúzeumi rendszer második, technológiai pilléréhez kapcsolódtak.²³⁸ A központosítással, az intézmények átalakításával, az oktatás reformjaival párhuzamosan felépülő iskola-múzeum munkálatait a századfordulós Kolozsvár számos fontos épületének kivitelezője, Hirschfeld Lajos építő-vállalkozó vezette az 1896–1898-as tanévekben, bevonva az iskola növendékeit.²³⁹ A tanulók egyébként gyakran kerültek ki gyakorlatra nagy kolozsvári építési vállalkozók folyamatban lévő építkezéseire. Nemcsak a munkálatokban játszottak fontos szerepet, hanem az ipariskola addigi eredményeinek reprezentálásában is: az új épület avatási ünnepségének részét képezte az általuk készített mesterdarabok bemutatása.

Az 1890-es években létrejött közép ipariskolai struktúrában a kolozsvári intézmény végül egyaránt képzett gépészeti, vegyészeti, fém-, vas- és faipari osztályaiban szakembereket a gyáripár, kőműveseket, kőfaragókat és ácsmestereket az építőipar részére. A Kolozsváron működő ipari szakiskola mintadó szerepét igazolja, hogy a Kereskedelmi Minisztérium országszerte népszerűsítette módszertanát. Az ország számos ipariskolája, a már említett kassai mellett a győri, temesvári, aradi intézetek kialakítása is e modell szerint kezdődött.²⁴⁰ Ennek köszönhetően megszűnt a korábbi évtizedekre jellemző, eltérő színvonalú, profilú és eredményességű ipariskolák működése, az államosított rendszerben a mérhető és összehasonlítható sztenderdek révén országszerte, hozzávetőleg azonos színvonalú képzést biztosítottak. A kolozs-

236 *Értesítő*, 1892. 3.

237 Az iparkamara 1895. február 5-én 700. számú beadványára válaszul Dániel Ernő miniszter ugyanazon év április 6-án kelt 10485/VI–1895 számú leiratával döntött az államosításról.

238 „nem igen törekszik ú. n. műmunkásokat, műiparosokat nevelni” *Értesítő*, 1891. 32.

239 *Értesítő*, 1898. 65–66.

240 *Értesítő*, 1891. 22.

vári oktatási modell elterjedésével az intézményen belül megszervezett gyakorlati képzés, a rajzoktatás hangsúlya, az iskolai oktatáshoz szervesen kapcsolódó, de országosan csak három helyen múzeumká szerveződő ipari mintagyűjtemény vált az iparosok képzésének alapjává.

A London utcába költöztetett gyűjtemény szakszerűtlen tárolásának és így kiállítási lehetőségek nélkül működő múzeumi, valamint a hozzá kapcsolódó oktatási intézmények államosítása nélkül más, helyi kezdeményezéssel létrejött intézményekhez hasonlóan sorsa talán továbbra is bizonytalan maradt volna. Az állami múzeumi és oktatási rendszerbe betagozódott kolozsvári intézmény számára – ahogy ezt a Székelyföldi Iparmúzeum esetében is láthattuk – az állami gyámkodás adta meg a végső lökést a múzeumépület munkálatainak megkezdésére, amely így mind épületét, mind gyűjteményét tekintve nemzeti jelentőségűvé vált. Az iparmúzeum Erdély fővárosának egyetlen állami fenntartású múzeuma volt. A millenniumi ünnepségekbe bekapcsolt alapkövetélnél, 1896. szeptember 30-án délben jelen volt báró Jósika Sámuel kereskedelmi miniszter, mely a Mátyás-szobor alapkövének letételével egy napon, „országos ünnep” keretében történt meg. A korabeli hírlapok beszámolóí szerint „[a] város telke fényesen föl volt díszítve lobogókkal, az udvaron sátor emelkedett”.²⁴¹ Az építkezés megkezdéséhez szükséges belügyminisztériumi engedélyt több sürgetést követően végül 1896. november 12-én adták ki, az alapozási munkálatok ezt követően indultak meg.²⁴² Az épületben 1898 őszén kezdődött meg a tanítás, a már működő iskola ünnepélyes átadására Hegedüs Sándor kereskedelemügyi miniszter kinevezésének átvétele kapcsán került sor 1899. március 26-án.²⁴³

A Malom utcai telken megvalósult épület iskolai funkciói nem változtak meg jelentős mértékben. A földszinti alaprajzokról Kolozsváron egy feliratok nélküli, Budapesten egy, már a végleges tervnek megfelelő tervváltozat maradt fenn. Pákei megtartotta az oktatási helyiségsor utcafronti elhelyezését, a földszinten az utcai homlokzatra nyíló, bal oldali termekbe helyezte el az előszobával és kapusszobával rendelkező igazgatói szobát. A jobb oldali részben, vagyis az előbbivel szemben egy tanterem és egy rajzterem kapott helyet, mindkettővel szemben pedig, a folyosó másik oldalán egy-egy rajztermet álmódott meg. Az emeleten összesen három tanterem volt, valamint az igazgatói és múzeumőri szobák, szertárak és a könyvtár, továbbá az utca szintjén található ablaksor világította meg a pincébe helyezett tereket, a pedellus lakását és a mintázóműhelyt. Az emelet helyett végül a földszinten lévő igazgatói szoba helyére egy 1895. évi novemberi tervrajzon szertár került, a terven a te-

241 Kolozsvár ünneplése. *Budapesti Hírlap*, 16. (1896. október 1.) 270: 8. A megnyitóról: Értésítő, 1896. 21.

242 A Belügyminisztérium átírata a Kereskedelemügyi Minisztériumba. MNL OL K 231. 1896/67706. Kelt: 1896. november 12.

243 Értésítő, 1896. 21. Az átadásról: Hegedüs Sándor Kolozsvárott. *Pesti Napló*, 50. (1899. március 27.) 86: 1.

34. kép. Háttérben az iparmúzeumi kiállítóterek bejárata, valamint az iskolai és a múzeumi épületrészeket összekapcsoló lépcsőház, 1896 után

rem korábbi funkcióját kikaparták.²⁴⁴ Az iparmúzeumhoz tartozó kiállítóterek az épület hátsó, az első szárnyhoz nyaktaggal kapcsolódó, lépcsőházat rejtő részébe kerültek. A reprezentatív múzeumi bejáratot a lépcsősor tetejének sarkairól 45 fokban indított bejárati falszakaszokkal érte el²⁴⁵ (34. kép). Az eredeti, kevésbé reprezentatív megoldást mutató hosszmetseten a földszint és az emelet két-két kiállítótermét két-két ajtón keresztül lehetett volna egymásból is megközelíteni.²⁴⁶ A végleges, megvalósult állapotot a bútorszati tervekől ismerjük. A második múzeumépületbe átvitt bútorzat szükséges átalakítási munkáit Pákei tervei alapján valószínűleg szintén az iskola műhelyében végezték el. Az első épület kiállítótereit végül nem fallal, hanem az emeleti kiállítóter közepén három-három pillérrel választották el egymástól, a köréjük épített tárlók révén megnövekedett a kiállítás hasznos területe²⁴⁷ (35–36. kép).

A Malom utcában végül a korábbi, csarnokszerű elképzelés helyett egy funkcionálisabb, optimálisabb helykihasználtságú, de kevésbé reprezentatív

244 Forster Központ, Tervtár, Pákei anyag, K12072.

245 Forster Központ, Tervtár, Pákei anyag, K12089.

246 Forster Központ, Tervtár, Pákei anyag, K12166.

247 MÉpM, Pákei anyag, 69001.

múzeumi tér jött létre. A kiállítóteret az épület hátsó tömbjében helyezte el Pákei, a főépülethez nyaktaggal kapcsolódó, kétszintes, a termek közepén pil-lérekkel, esetleg vasoszlopokkal tagolt belső tér megfelelő megvilágítását három udvarra néző homlokzatának ablaknyílásai biztosították. Az 1898-ban átadott új épület legelső ismertetését az 1898–1899-es iskolai és múzeumi *Értesítő*ben olvashatjuk. Az intézmény fennállásának 15 éve alatt, a folyamatos költözések miatt a korábbi adományok egy része valószínűleg már működés közben károsodott, megsemmisült, elveszett. Eközben nem tudta betölteni mintaadó szerepét. Az építkezés 1898 nyarán fejeződött be, augusztusban beköltözött az iskola és a múzeum, az új tanév már itt kezdődött.²⁴⁸ A kiállítóterek szakszerű berendezése a szakigazgatást végző építész-szakigazgató Pákei felelőssége volt. A múzeumi szabályzat értelmében a szakigazgató feladata kiterjedt az oktatáson és tantervek készítésén túl a gyűjteményekre is: „őre az intézetek összes tan- és múzeumi szerelvényeinek, mikről leltárnaplót és szakleltárt vezet”, múzeumi vásárlásokat intéz, időszakos és állandó kiállításokat rendez, ismeri a múzeum tárgyait.²⁴⁹ A milleniumi év más szempontból is változást, a két funkcióhoz kötődő intézményvezetés letisztulását hozta magával. Az 1897–1898-as tanévben, egy évtizeddel megelőlegezve a budapesti megoldást, megosztották az intézmények szakmai igazgatását: a közös vezetéssel megbízott Pákei Lajos az iparmúzeum igazgatását vitte tovább, Magyar Ede gépészmérnök lett a szakiskola igazgatója, miközben Ferenczi Zoltán távozott az ipariskola éléről, és 1897-ben az Egyetemi Könyvtár igazgatói székét foglalta el.²⁵⁰ A változást az időközben államosított intézményrendszer központosított módszertanához való igazodás is indokolta.²⁵¹ A múzeum és az iskola közös épülete befejezésének elhúzódása, a gyakorlati műhelyek ideiglenes hiánya zökkenőket okoztak az államosítás előtt kialakult oktatási rendben.

A kétszintes, tizenegy tengelyes épület neoreneszánsz homlokzatára tervezett, de nem megvalósult szobrok az intézmény küldetését közvetítették volna a város társadalma felé. A korszak magyarországi iskolaépítészetében ritka,²⁵² a 19. századi múzeumépítészetben ismert szobrászati program alkalmazását egyrészt a múzeumi funkció épületen belüli jelenléte, másrészt Pákeinek Kolozsvár reneszánsz kori virágzását minden eszközzel felidézni kívánó, historizáló szemlélete magyarázza. A homlokzatra tervezett szoborcsoport a kettős intézmény múzeumi jellegét erősítette. Az attikán elhelyezett feliratok – Állami Ipari Szakiskola, I. Ferencz József Iparmúzeum és Városi Szakipari Rajziskola – az épület funkcióira utalnak. A középő, bejárati traktust

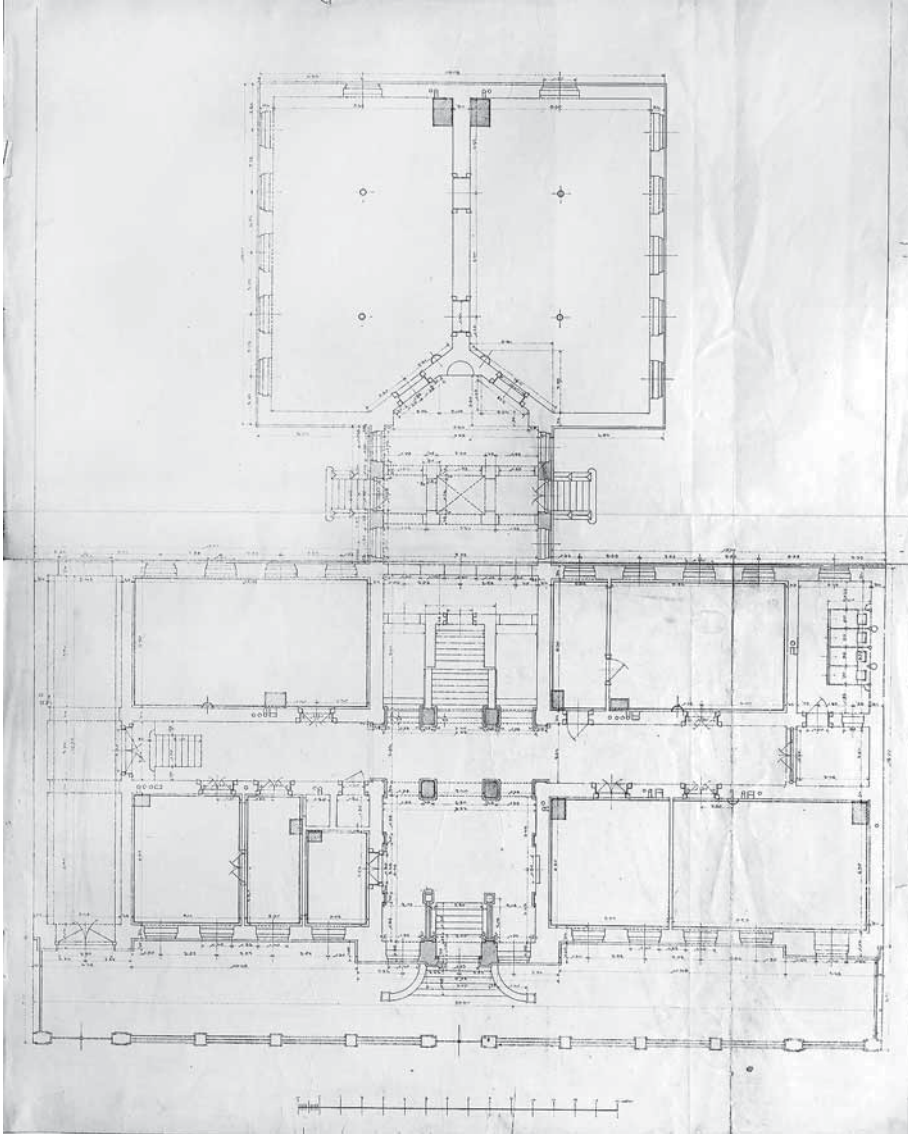
248 Az építkezés 100 000 forint körüli összegbe került, finanszírozására részint kolozsvári, részint központi állami költségvetésből került sor. *Értesítő*, 1899. 4.

249 *Értesítő*, 1890. 6–7.

250 *Értesítő*, 1897. 26. Hivatkozás a 33–1897. évi Főigazgatósági leiratra. A kinevezésről: *Értesítő*, 1898. 8.

251 *Értesítő*, 1890. 73, 76.

252 Iskolaépületbe készült képzőművészeti programra a budapesti Markó utcai gimnázium történeti allegóriái szolgálhatnak analógiaként: Ágoston, 2016.

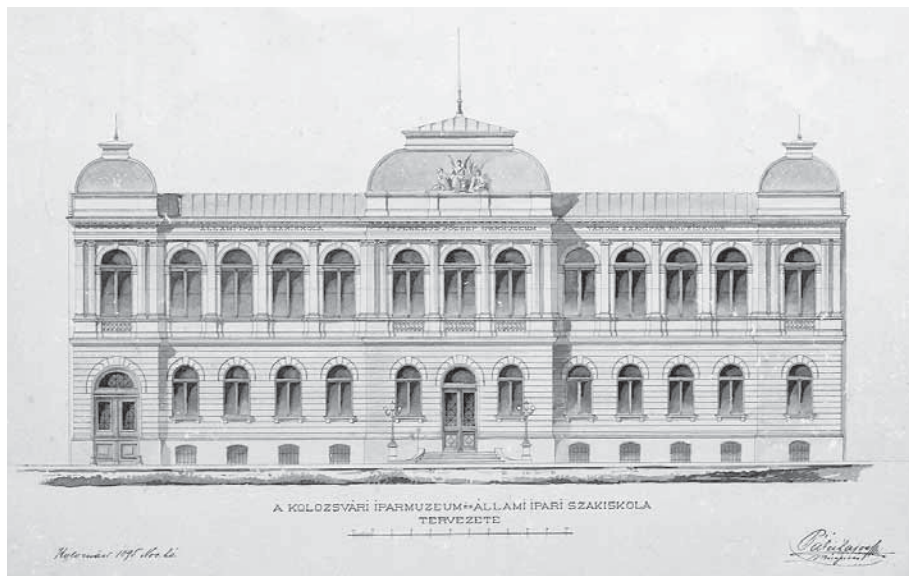

35–36. kép. Az ipariskola és az iparmúzeum végleges közös épületének földszinti és emeleti alaprajzai, 1895–1896

koronázó, párkányra tervezett szoborcsoport végül nem készült el, ábrázolására nem utalnak írásos források, csak a Pákei-féle, 1895. novemberi homlokzati látványterven látható. A trónoló, bal kezében valószínűleg Niké-szobrot tartó alakban Pallasz Athénét ismerhetjük fel, körülötte kétoldalt egy-egy térdeplő ifjú által tartott táblákon, az iskola és a múzeum küldetésének megfelelően, az

37. kép. Az 1896–1898 között felépült kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum, az Építő-, Fa- és Fémipari Iskola közös épületének főhomlokzata. Tervezet, 1895. november

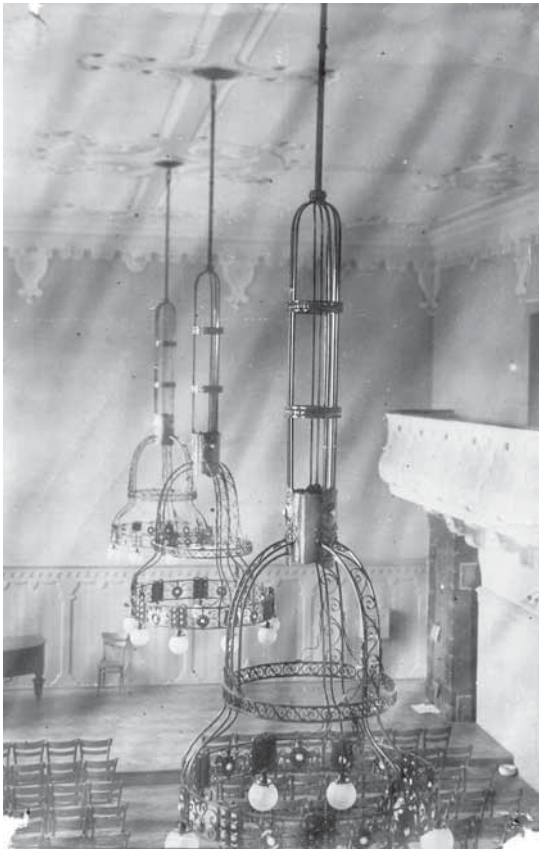
Az iskola és a múzeum közös épülete az államosítás miatt újraszabott oktatási rendszerben, egy helyszínen biztosította az elméleti és a gyakorlati oktatást. Az építőipari osztályokban kőműveseket, kőfaragókat, ácsokat, kályhásokat; a faipari képzésben döntő többségében asztalosokat, esztergályosokat, zongora- és cimbalomkészítőket; a fémipari tanulók között műlakatosokat, szerkovácsokat, mechanikusokat, épületlakatosokat, géplakatosokat, rézműveseket, fémesztergályosokat, puskaműveseket, vasöntőket, bádogosokat, épület- és műlakatosokat; az újonnan létrejött, Molnár József által vezetett díszítőipari csoportban pedig címfestőt, szobrászt, kárpitost, szobafestőt, aranyművest, porcelánfestőt és ékszerészt képeztek. Emellett idővel megjelent az iskola profiljában a kazánfűtői, lokomobil- és cséplőgépezői tanfolyam, később pedig stabil gépezői és dinamó gépezői tanfolyam is indult.²⁵³

Az 1899–1900-as tanévben az épületasztalossághoz tartozó tárgyak mellett könyvszekrények, paravánok, asztalok és íróasztalok, ruhásszekrény, posztamens, tálalóasztal és -szekrény, ülőke, éjjeliszekrény készültek. A fémipari műhelyből kikerült tárgyak az asztalosműhelyhez hasonlóan a lakberendezés, épületfelszerelés, az iparművészet és a gépgyártás területét egyaránt érintették: kovács- és lakatosszerszámok mellett két vaslépcső, két vasajtó, takaréktűzhelyek, bútorvasalatok, réz-, vas- és egyéb díszes fémvasalatok, kovácsoltvas díszítésű asztalok, réz dísz tárgyak, egy vas pánccs szekrény ké-

²⁵³ Értésítő, 1899. 29–39; Értésítő, 1900. 4.

szült.²⁵⁴ Az 1905–1906-os tanévben a faipari osztály továbbra is lakberendezési és iskolafelszerelési bútorokat alkotott, a fémipari osztály azonban döntően átállt gépek, gépalkatrészek gyártására, és kizárólag magánmegrendelésre készítettek tűzhelyeket, vasalásokat és dísztárgyakat.²⁵⁵ Ezt az eltolódást érzékelteti az is, hogy az 1906-os milánói világkiállításon 538 korona értékű dísztárgyat állított ki az iskola, ezzel egy időben pedig a budapesti vasipari kiállításon 642 korona értékben olcsóbb terméknek számító szerszámokat, lemezárakat, vasalásokat, berendezéseket.²⁵⁶

1900-ban az iskola asztalosműhelye főleg budapesti ipariskolák felszerelésének kivitelezését végezte, 48 különböző puha- és keményfa iskolabútort gyártott e célból, emellett könyvszekrényt, tálalóasztalt, szalonszekrényt,

38. kép. A marosvásárhelyi Református Kollégium dísztermében a helyi Fa- és Fémipari Iskolában készült csillárok. Tervező: Nagy Győző, kivitelező: Urszuj János és Zsigmond Sándor, 1909–1910-es tanév

254 Értésítő, 1900. 16–19.

255 Értésítő, 1906. 14–15.

256 Értésítő, 1905. 15.

ebédlőasztalt, két ágyat és egy teljes konyhaberendezést. A fémipari műhelyben jelentős mértékben megnövekedett a beszerelt gépek, ennek köszönhetően pedig a díszítőművészeti jellegű tárgyak száma: vörösréz képeretek, vert vasalású szekrény, gyertyatartó, tűzszerszámsorozat, kovácsoltvas virágállvány, egy „*réztál, mint faldisz*”, réz gyufatartó, díszes rézveret szekrényekre, nagyobb mennyiségben vasalások, ajtótolózárak, vas mosdóasztal, valamint több gép és gépalkatrész készült itt²⁵⁷ (38. kép). A műhelyekben végzett munkát jelentős mértékben befolyásolták a helyi megrendelések és igények. Egy évvel később, az 1901–1902-es tanévben a fémipari műhely elsősorban épületzárakat gyártott.²⁵⁸ Az 1907–1908-as tanévtől kezdve rendszeresen szállított a faipari osztály mintabútorokat „*a kalotaszegi háziiparral foglalkozók részére*”, de emellett számos épület- és bútorasztalosság körébe tartozó tárgyat, teljes enteriőröket is kiviteleztek.²⁵⁹

Iparmúzeumi és ipariskolai minták hatása Kolozsváron

Az iparmúzeumok és ipariskolák épületei a városok újonnan kiépülő részeihez tartoztak, polgári öntudatot tükröző, monumentális paloták nem ritkán kulturális és rekreációs terek, intézmények vonzáskörzetében helyezkedtek el.²⁶⁰ Ilyen volt a salzburgi ipariskola helyszíne a Rudolfskain, Kolozsváron pedig a sétatér és nyári szín közelében, a Malom utcában felépült első múzeum-iskola épülete. A marosvásárhelyi Székelyföldi Iparmúzeum homlokzati szoborcsoportjával ellentétben a „kincses város” múzeumépületeire tervezett szobrászati dísz nem valósult meg. A terv azonban készen állt itt is, a két építész tanultsága, a szemük előtt kibontakozó új múzeumépítészeti érzékelhető hatást gyakorolt alkotói tevékenységükre. A marosvásárhelyi és a kolozsvári múzeumépületek új, polgári városrészek kialakításának programjába illeszkedő városképi elhelyezései, épületplasztikájának ikonográfiai programjai – eltéréseik ellenére is – bécsi előképekhez vezethetőek vissza.

Az ipariskolák – jellegükből adódóan – általában többfajta osztálytípust egyesítettek: Bécsben építőipari és gépipari osztály, tanfolyamok, szakipari rajziskola kapott helyet ugyanabban az épületben. Kolozsváron és Marosvásárhelyen építő-, fa- és fémipari, Székelyudvarhelyen kőfaragó és agyagipari képzést szervezett egyszerre az iskola. Az 1896-ban kezdődő építkezéstől Kolozsváron az iparmúzeumi tárgyak megnyugtató elhelyezését várták, de a két évvel később átadott épület hamar elégtelennek bizonyult a vegyes oktatási-múzeumi feladatokra. Az első épület az oktatás színtere lett, az iparmúzeum számára pedig Pákei hamarosan új létesítményt tervezett.

257 Értesítő, 1901. 16–18.

258 Értesítő, 1902. 19–20.

259 Értesítő, 1909. 15.

260 Gyarmati, 2005. 16–20., 35.

A múzeumok esetében gyakorta előforduló ideiglenes elhelyezés – a budapesti és a marosvásárhelyi mellett – a kolozsvári iparmúzeum működését hosszú ideig befolyásolta. E helykeresés részint az ipar gyorsan változó igényeivel, az új alapanyagok, a folyamatosan fejlődő technológia okozta kihívásokkal, ezek bemutatásának és oktatásának mikéntjével függött össze. Emiatt az ipariskolákra és iparmúzeumokra, más középfokú oktatási és muzeális intézményekhez képest sokkal gyorsabb specializálódási, szakosodási dinamika volt jellemző: az 1867–1868-as tanévtől a bécsi polgári iskolákban (Realschulen) például eltörölték a technikai oktatást, és az iparossághoz kapcsolódó ismereteket átadták az ipariskoláknak. A Monarchiában először 1877-ben, a salzburgi Staatsgewerbeschulében indult fotótechnikai és sokszorosító oktatás, amelyet 1886-ban a hasonló profilú bécsi intézménybe helyeztek át, sokkal szélesebb kör számára téve elérhetővé az új technológia elsajátítását. Az iskolai mintatárjellegű ipariskola-iparmúzeum komplexum első, 1896–1898 között épült létesítménye is tükrözi. Megoldásaiban a korszak iskolaépítési logikáját és szabályzatait követi: a Pákei Lajos kolozsvári és székelykeresztúri iskolaterveivel is rokonságot mutató ipariskola épületéhez a hátsó, udvari homlokzat közepén kapcsolódott tehát a technológiai gyűjtemények kiállítása, azaz maga az iparmúzeum. Az iskola félnyilvánosságú és a múzeum teljes nyilvánosságú a díszlépcsőház és a tanterem előtti folyosók által kijelölt koordináta-rendszerben, a maga fizikai valójában és képletesen is derékszögben metszette egymást. A Kolozsvári Iparmúzeum alapgyűjteménye a vele szoros kapcsolatban álló, ipariskolai oktatást szolgáló szerszám-, eszköz- és mintagyűjtemény volt, hasonlóan a budapesti technológiai iparmúzeum gyűjteményéhez, amely szerszám- és géptárból, a késztermékeket, nyersanyagokat bemutató mintatárból, rajztermekből, valamint műszaki ábra- és könyvtárból állt.

Pákei Lajos a budapesti és müncheni tanulóévek után 1876-tól a bécsi Képzőművészeti Akadémián, a kései historizáló bécsi városképet épületeivel jelentős mértékben befolyásoló Theophil Hansen tanítványa lett, így a polgári Bécs építészeti kialakulásának, a Ring kiépülésének szemtanúja volt, részt vett a polgári fórum főépületének, a bécsi parlament tervezésében is.²⁶¹ Pákei Lajos 1880-tól Kolozsvár főépítészeként nem csupán számos köz- és magánépület tervezése fűződik nevéhez, hanem a város historizáló, modern arculatának kialakítása is. A városképet alapvetően módosító munkái közé tartozik a Főtér, illetve a Sétátér környékének számos épülete. A városi polgárság reprezentációs igényeit elégítette ki a Főtér sarkán emelt New York Szálló és a reformáció kori Kolozsvár emlékezete miatt is fontos Unitárius Kollégium építtetése, a város reneszánsz kori jelentőségére utaló Mátyás szülőház felújítása, illetve a Fadrusz János Mátyás-szobor talapzatának elkészítése.²⁶² A modern városi polgárság életmódja tette szükségessé a Sétátér formálását, itt

261 Zeese, 2013.

262 A szobor makettjét az Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeum őrzi, ltsz.: M 7054, a-c.

a kioszk és a korcsolyapavilon fűződik a nevéhez, hasonlóan a Sétatérre vezető Malom utcában felépített Építő-, Fa- és Fémipari Szakiskolához és az I. Ferenc József Iparmúzeumhoz. Pákei kolozsvári tevékenysége során kutatta, és ahol lehetett, felhasználta Kolozsvár reneszánsz kori emlékeit. A korszak szemlélete, építészeti megoldásai iránti lelkesedése és érdeklődése a reneszánsz építészeti tagozatok újrafelhasználásában is megnyilvánult, élete vége felé pedig a város építészeti emlékeiről, közöttük 16. századi reneszánsz lakóházakról készített rajzokat (39. kép).

Az iskolaépítés, iparszervezés, oktatásmódszertan szempontjából Ausztriában Camillo Sitte (1843–1903), Bukovinában Joseph Leitzner töltött be a Pákeiéhoz hasonló szerepet. Közvetlen bizonyítékunk egyelőre nincs arra nézvést, hogy Pákei Lajos ismerte volna Camillo Sitte historizáló urbanisztikával kapcsolatos elképzeléseit, ez azonban mégis valószínű. Hansen tanítványaként értesülnie kellett a városépítészet megújítását elméleti és gyakorlati munkásságával célul kitűző Sitte 1889-es, nagy visszhangot kiváltó publikációjáról. Kolozsvár városának Pákei Lajoshoz kötődő áttervezésében is érzékelhetőek azok az elvek, amelyeket Camillo Sitte ebben az 1889-es (1909-ig négy kiadást megélt) kiadványában (*Der Stadtebau nach seinen Künstlerischen Grundsätzen*) megfogalmazott. Eredetileg a császári Bécs átépítésével kapcsolatos elképzeléseiben Sitte a történeti városszerkezeten alapuló, historizáló építkezések mellett érvelt. Az itáliai humanizmus tudományos, művészeti és építészeti elveinek modernizált átvételét javasló Sitte gondolatai termékeny talajra hullhattak a reneszánsz kori dicsőségét feltámasztani igyekvő Kolozsváron is. Camillo Sitte bécsi ipariskolai tanár, építész, urbanista elveinek érzékelhető hatása volt Pákei Lajos életművére. A Pákei vezetése alatt álló Iparmúzeum könyvtárának leltára tanúskodik arról, hogy Pákei a bécsi éveket követően is naprakészen követte a német nyelvterületen zajló építészeti, építész- és iparoktatási diskurzust. A bécsi építész, Sitte olaszországi, franciaországi és németországi utazásait követően foglalta össze azokat a városépítészeti elveket, amelyekben a reprezentációs igény, az élhető modern köztér és a higiénia hangsúlyozásával, valamint a városi közlekedési rendszereket a városszövetbe integráló gyakorlattal a historizmus talaján maradvá alakított maradandót. Béccsel kapcsolatos elképzelései nem valósultak meg, a Monarchia más városaiban azonban kimutatható hatása volt.²⁶³ A nagyvilág, így Bécs és Ausztria építészetének rezdüléseit – az iparmúzeum leltárkönyvének gyarapodása alapján – Kolozsvárról is követő Pákei az osztrák mester építészeti elgondolásainak megvalósítójaként tűnhet fel szemünk előtt. Urbanisztikai elképzelései mellett Camillo Sitte ipariskolai tanárként is újító volt: 1875–1883 között a salzburgi Staatsgewerbeschule igazgatójaként megalapította az úttörő jelentőségű *Fotográfiai és egyéb reprodukciós szakot* (Abteilung für Photographie und Reproduktionsverfahren), ennek újszerűsége miatt hívták pár évvel később a bécsi felső ipariskolába tanítani, amelyet aztán 1889–1903 között igazgatott is.

²⁶³ Herscher, 2003; lásd még: Winkler, 2002.

39. kép. Theophil Hansen születésének 100. évfordulóján készült csoportkép, közepén Pákei Lajos, 1913

Ha fotográfiáról ugyan nem beszélhetünk, de a Pákei irányítása alatt álló kolozsvári oktatási rendszerben, az ausztriaihoz hasonlóan megvalósított gyakorlatorientált képzés szintén aktuális kihívásokra kívánt megoldást nyújtani.

A kolozsvári iparmúzeumi és ipariskolai folyamatok megértéséhez a hivatalos felterjesztésekben gyakran szereplő, mintaadó bécsi, linzi, grazi ipariskolák mellett az Erdélyhez sok szempontból hasonló Bukovina fővárosa, Czernowitz ipariskolája és iparmúzeuma jelenthet további párhuzamot. A morva származású, életművét Czernowitzban kiteljesítő Joseph Leitzner pályája is számos hasonlóságot mutat Pákeiével: szociokulturális lehetőségeik, tanultságuk hasonló építész-oktatásszervező-várostervező életpályamodellt tettek számukra lehetővé a Monarchia regionális-fővárosi aspirációjú városaiban. Bukovina székhelyén, Czernowitzban már a 19. század közepén felmerült egy technikai iskola/akadémia létrehozásának szükségessége. Az első lépésekre 1871 végén került sor, amikor a városi tanács a bécsi Oktatási Minisztériumhoz nyújtott be kérelmet egy technológiai ipariskola létrehozására, amelyet a már működő bécsi, grazi, prágai, brnói, leMBERGI intézmények mintájára kívántak Bukovina iparfejlesztésének elősegítésére létrehozni. Az 1873 novemberében megnyitott intézményt a grazi Műszaki Fakultás korábbi professzora, Joseph Wesel vezette a kezdeti években. Az 1878-ban meghirdetett igazgatói pályázatot elnyerő Joseph Leitzner 1833-ban született Brnóban,

az 1850-es években szülővárosában és Prágában szerződötték a felső ipari rajziskolákban. A czernowitzi ipariskolát 17 éven át, 1895-ben bekövetkezett haláláig vezette, az oktatás megszervezése mellett a város számos középületének tervezése fűződik nevéhez.²⁶⁴ Az iskola önálló épületének létrehozása körüli események nem véletlenül igazgatói kinevezését követően gyorsultak fel. A város expanziója a kolozsvárihoz hasonló folyamatok mentén zajlott, például a Neuweltgasséra tervezett ipariskola az intenzív urbanizáció részeként az elemi iskola mellett elterülő telken, az igazgató, Leitzner tervei alapján – egy újabb párhuzam Kolozsvárral – épült 1882 végétől. Hat évvel később az ipariskola szomszédságában felavatták az iparmúzeum épületét is, amely szintén Joseph Leitzner, tehát a későbbi direktor tervei szerint épült fel.

Szakirányú képzés hiányában az iparfejlesztési intézmények vezetése végzett, gyakorló építészek feladata lett. Az iparos-vállalkozó réteg által felismert szükségszerűség, illetve az iparfejlesztés intézményi szerkezetének kialakítása után az iparmúzeumok és ipariskolák igazgatási feladatai Monarchia-szerte is építészekre hárultak. De nem csak ezen a területen bizonyult használhatónak a tervezés, rajzkészség és térlátás képessége. A historizmus korának tárgytervezői között különösen sok építész tűnt fel, gyakorlati tevékenységük idővel magával hozta az egyre gyakrabban iparművésznek nevezett tervező munkája elismerését, fokozódó anyagi megbecsülését.²⁶⁵ Az 1880-as évektől indult iparművészképzés eredményeként az építészethez kapcsolódó tárgyak, fa berendezési eszközök, fém építészeti tagozatok, kerítések, rácsozatok, világítótestek tervezése egyre inkább képzett tervező-iparművészek feladatává vált. Az ezt megelőző időszak gyakorlatában még elsősorban építészekre hárult az ipariskolai kurzusok oktatása, a mintaadás és az ipariskolai tanulók tevékenységi körének megtervezése.²⁶⁶ Sitte, Leitzner és Pákei munkássága mellett jól példázza ezt a budapesti Iparművészeti Múzeum esete is, melyet az építészetet és jogot hallgató Radisics Jenő emelt nemzetközi jelentőségű intézmények sorába.²⁶⁷ Az iparfejlesztés ügyét felkaroló modern építészek összművészeti tevékenységére Bécsből ismerünk először forrást:

„A város falainak lerombolásával kezdődő építkezési időszak alatt nagyon sok, addig elrejtett művészi erő szabadult meg bilincseitől. Az építészet és szolgálatra kész iker-testvérei: a szobrászat és festészet számára a tevékenységnek új tere nyílt meg és az általa szolgálatba fogadott ipar, vele született képességeivel, most nagy, változatos, gyorsan megoldandó feladatokkal találta magát szemben. Maguk a műépítészek voltak a tanítók és mindenikük külön, de mégis a többivel közösségekben kereste fel a tehetségesebb iparosokat, utasították, megtanították őket, miképpen tegyenek eleget a széppérvék általánossá vált követelményeinek. Az egyesek e különálló mozgalmához

264 Szovinszkij, 2014.

265 Prékopa, 2013/b. 582.

266 Prékopa, 2013/b. 591.

267 Horváth, 2013/a. és 2013/b.

*hivatalos tanítóként csatlakozott az osztrák művészeti és iparmúzeum és azzal közösen küzdötte le mindazt, ami a bécsi műhelyekben erőltetett, ízléstelen volt és előmozdította az átalakulást.*²⁶⁸

A Bécsben és Czernowitzban megfigyelhető jelenségek tehát – az egy kézben összpontosuló várostervezés, iparmúzeumi és ipariskolai igazgatás, az ipariskola oktatásmódszertanának kidolgozása és a múzeumi gyűjtemény fejlesztése – Kolozsvárra is jellemző volt. A robbanásszerű városfejlődés problémái látszólag hasonló megoldásokhoz vezettek a Monarchia egészében. Szemügyre véve Pákei Lajos iskolaépületeit, észrevehető rajtuk ausztriai tanulmányútjának hatása is.²⁶⁹ A kolozsvári évkönyvek részletesen taglalják a grazi Staatsgewerbeschule épületét, amelyben – Kolozsvárhoz hasonlóan – az épület utcai szárnyában rajz- és elméleti termek, hátul pedig különféle műhelyek helyezkedtek el. A tantermek nagyok, világosak voltak, megvilágításukról gázégők gondoskodtak. A faipari profilnak megfelelően a bútorozott tantermek falaira faragványminták kerültek, az igazgató irodája az iskolában készült bútorokkal volt „*fejedelmien berendezve*”, az intézet rendszeresen növendékeivel készítette a szükségleteinek megfelelő bútorzatot.

A Monarchia iparmúzeumi és ipariskolái története kapcsán számos további közös vonás figyelhető tehát meg. Az első a múzeumok esetében gyakorta előforduló ideiglenes elhelyezés. A bécsi ipariskola az 1860-as években a Georg Sigl műhelyeiben működött (Lokomotivfabrik), a budapesti technológiai ipariskola gyűjteményét eredetileg a 19. századi pesti társasági élet kedvelt helyszínén, a Beleznay-kertben őrizték, itt szervezték meg az első tanfolyamokat is. Mint láttuk, a kolozsvári iparmúzeum is több helyszínen, a Szent Mihály-plébánia épületében, a Szentkereszty-házban, majd a város főterén működött rövidebb-hosszabb ideig. Ez a helykeresés részint az ipar gyorsan változó igényeivel, az új alapanyagok, a folyamatosan fejlődő technológia okozta kihívásokkal, ezek bemutatásának és oktatásának mikéntjével függött össze. Emiatt az ipariskolákra és iparmúzeumokra más középfokú oktatási és muzeális intézményeknél sokkal gyorsabb specializálódási, szakosodási dinamika volt jellemző: az 1867–1868-as tanévtől a bécsi polgári iskolákban (Realschulen) eltörölték a technikai oktatást, az iparossághoz kapcsolódó ismereteket ettől kezdve az ipariskolák adták át. A Monarchiában először 1877-ben a salzburgi Staatsgewerbeschuleban indult fototechnikai és sokszorosító oktatás, amelyet 1886-ban a hasonló profilú bécsi intézménybe helyeztek át, sokkal szélesebb kör számára téve elérhetővé az új technológia elsajátítását.

268 Bécs közgazdasági élete. In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*. Exner Vilmos Ferencz, Grimburg Rudolf, Hecke V. és Sax Manó közreműködésével szerkesztette Neumann-Spallart X. F., fordította Heltai Ferencz. Budapest, 1888. 310–311.

269 Értesítő, 1892. 7.

Pákei Lajos, az oktatásszervező

Magyarországon az 1880–1890-es évek fordulóján tapasztalható ipariskola- és iparmúzeum-alapítási konjunktúra sajátos konkurenciát teremtett az intézmények között, s ez végső soron negatívan hatott a gyűjteményfejlesztésre: „a gyűjtés több helyről foly, s így az adományok megoszlanak; de a sűrűbb megkeresés miatt fogy is az adományozás iránt a kedv”.²⁷⁰ Az ipariskola integrálása az országos ipari szakoktatási rendszerbe további osztályok indítását jelentette.²⁷¹ A kolozsvári intézmény kitüntetett szerepét nemcsak módszertanának továbbadása jelzi, hanem az is, hogy integrált iparmúzeumi-ipariskolai képzése – vagyis a közös épületben működő iparmúzeum és ipariskola – Kolozsváron és Budapesten valósult meg.²⁷² Mint már láttuk, az ipariskolák jellegükből adódóan általában többfajta osztálytípust egyesítettek: Bécsben építőipari és gépipari osztály, tanfolyamok, szakipari rajziskola kapott helyet ugyanabban az épületben. Kolozsváron és Marosvásárhelyen Építő-, Fa- és Fémipari, Székelyudvarhelyen Kőfaragó és Agyagipari, Zalatnán pedig az elnevezések ellenére két igen különböző képzést – kőfaragást és kőcsiszolást – biztosított az iskola.²⁷³

A kolozsvári iparmúzeum újításokra alapozó gyűjteményezési stratégiájához alapvetően szükségessé vált az iskola megalapítása.²⁷⁴ Az iskola célja a helyi – városi és megyei – ipar fejlődésének előmozdítása volt, megvalósulása érdekében helyi szinten fogtak össze a város- és iparfejlesztésben érdekelt kolozsvári iparosok, vállalkozók, gyárosok. A kolozsvári iparmúzeum jelentőségét nem csak a hozzá kapcsolódó iskola profiljának megfelelő minták és késztermékek bemutatása biztosította, a város és környékének iparosai, kézművesei, egyéb tanműhelyei számára is gyűjtötte az iskola profiljától eltérő, legmodernebb termékeket. Az építőmesterség, a fém- és a famegmunkálás elsajátításához szükséges bútor- és szerszámminták, gyártási eszközök, gépek, áru- minták biztosították – Schweinitz Gyula eredeti elképzelésének is megfelelően – az iparosság folyamatos továbbképzésének alapját. A kolozsvári iparmúzeum ezen első, időközben elkallódott gyűjteménye hasonló a marosvásárhelyi Székelyföldi Iparmúzeum napjainkra is fennmaradt alapgyűjteményéhez. A műszaki szempontok mellett az építészet, a fém- és a famegmunkálás fej-

270 Értesítő, 1891. 47.

271 Értesítő, 1892. 44–45, 78.

272 1887-től az ipariskolát és iparmúzeumot Pákei Lajos szakoktatási igazgatóként, dr. Ferenczi Zoltán pedig igazgatóként vezette. Az Egyetemi Könyvtár élére távozott Ferenczi Zoltán helyett 1896. május 16-tól Pákei Lajos lett az Iparmúzeum igazgatója, az iskola vezetését 1897-től Magyar Endre gépészmérnök töltötte be. 1910-ben Magyar Endre országos iparoktatási főigazgatói kinevezést kapott, helyét Kolozsváron dr. Thiering Oszkár, a késmárki szövőipari szakiskola igazgatója vette át. A szegedi Felső Ipariskola élére 1917-ben kinevezett Magyar Endre helyére Kürtös János gépészmérnök érkezett, Pákei Lajos az iparmúzeum gyűjteményezésének 1918-as megszakadásáig biztosan vezette az iparmúzeumot.

273 Székely, 2016/a. 169–172.

274 Értesítő, 1893. 10.

lesztése is alapvető igényként merült fel, s ez az oktatás folyamatos modernizálásában is tetten érhető.²⁷⁵

A tanítás alapját általános nyelvi, matematikai és mértani órák jelentették (magyar nyelvtan, mennyiség, mértan és mértani rajz, ábrázoló mértan és rajz, távlat, földmértan); első évben összesen heti tíz óra időtartamban. Az építészeti oktatás szaktárgyai közül a díszítőművészetek szempontjából a kőműves- és kőfaragómunkák érdemelnek figyelmet: a falrakást, falazást, boltozást, ács- és asztalosmunkákat építészeti anyagismeret, szabadkézi rajz, építési alaktan (párkányelemek, épületpárkányzatok, oszloprendek, faltagozás), leíró géptan (szilárdságtan és erőműtan), költségszámítás és mintázás tette teljessé, ami az első évben összesen heti 13 órát jelentett.²⁷⁶

Az asztalosképzés első évében összesen heti tíz órában oktattak szaktárgyakat: szakrajz (szerkezeti-, metszetszerkesztés, vagyis teljes műszaki rajkésztés, végül pedig kisebb használati és épület-felszerelési tárgyak szerkesztése és tervezése), szabadkézi rajz (sík és domború ékítmények, vagyis épület-felszerelési részletek, bútordíszítmények, valamint egyszerű figurális alakok felrajzolása), a fatechnológia keretében fa- és gépismeret, majd végül építési alaktan következett (párkányelemek, oszloprendek, nyílást szegélyező tagozatok, és az asztaloságban használatos alakzatok ismerete, rajzolása) (40. kép).

Az építészeti és asztaloskurzusoknál a szaktárgyak aránya a második és a harmadik év során fokozatosan növekedett az általános tárgyakhoz képest. A tantárgyak részletes ismertetéséből világossá válik, hogy az általános tárgyak oktatását is a szakképzés szolgálatába állították: „Magyarország földrajza és történelme főbb vonásokban, olvasmányok az állat-, növény-, és ásványtan köréből, ezek használatáról az iparban, az olvasottak könyv nélkül való megtanulása.”²⁷⁷ A kurzus-hoz speciális tankönyv készült;²⁷⁸ az első osztályban a szakrajz oktatása az építkezés során használt elemek és tagozatok szerkesztési gyakorlatát is magába foglalta, az anyagismeret ebben az évben a természetes kövek megmunkálását jelentette. A tanmenetben fokozatosan növekedtek a szakmai tárgyak: az építőiparosoknál az anyagismeret, a szakrajz, a szabadkézi rajz, az építési alaktan az őszi félévben 23, a tavaszi félévben 11 órát tett ki, az asztalosoknál a szakrajzot, fatechnológiát, építési alaktant az őszi félévben 18, a tavasziban 13 órában oktatták.

Az év végi vizsgák részét képezte az év közbeni munkák bemutatása, amely jól illusztrálja az iskola profilját: az asztalos osztály egy lakóépület favázát, egy 1:2 arányú kettős ablakszerkezetet, ablak-összeillesztési részleteket, egyszárnyú ajtószervezet 1:2 arányú modelljét és egy négyszárnyú, kettős ablakszerkezet 1:2 arányú modelljét készítette el. A tanárok között a korábbi évekhez hasonlóan megtaláljuk Pákei Lajost, aki az építőiparosok számára

275 Bónis, 2003. 69–85.

276 Jelentés, 1886. 10–13.

277 Jelentés, 1886. 20.

278 Paál–Kiss, 1884.

40. kép. A Pákei Lajos által tervezett ipariskola egyik tanterme az építészeti és szobrászati gipszgyűjteménnyel, 1898 után

anyagismeretet, szakrajzot, szabadkézi rajzot és építési alaktant, az asztalosoknak pedig szakrajzot, fatechnológiát, építési alaktant tanított.

Az első tanévben a tanoncok keze közül került ki több, az iparmúzeum számára az iskolában készült fedélszerkezet és mintaállvány, íróasztalok, egy „*stylszerű*” mosdószelekrény, szekrények, gipszmodellek, kicsinyített zúzógép mintája, vasszelep, építészeti szakrajzok és egy kicsinyített hajórúd mintája.²⁷⁹ A harmadik tanévtől bővült és szakosodott a tanári kar. Az első tanév négy-, illetve a második tanév ötfős tanári gárdája a harmadik tanévre nyolcfősre gyarapodott, és megjelent köztük a helyi iparfejlesztési körökbe tartozó Klösz József kolozsvári szobrász, aki Bertha Mihállyal együtt az iparkamara 1884-ben átadott székházának szobrászati díszítését készítette. Az építő- és asztalos-tanoncok új tantárgyát, a mintázást Klösz József a tavaszi félévben tartotta meg heti két órában.²⁸⁰

A harmadik év során az építőipari tanulók szaktárgyai közé szakrajz (ácsszerkezetek, fából készült falak, tetőidomok, fedélszerkezetek, tartószerkezetek, fedélhéjak, asztalos szerkezetek, vasszerkezetek mellett az egyszerű lakóház helyzetének, beosztásának, térméreteinek meghatározása, a fűtés és szellőztetés modellezése) tartozott. Tankönyvként sokszorosított jegyzeteket

279 Jelentés, 1888. 5.

280 Jelentés, 1888. 6.

41. kép. A Pákei Lajos által tervezett iparmúzeum és ipariskola egyik tanterme, a tárlókban fémipari mintalapok, 1898 után

használtak.²⁸¹ Az órarendbe ezeken kívül költségszámítás (földmunkálatok, napszám és munkaidő, alapozási, föld feletti és párkánymunkálatok, falazások, boltozatok, vakolás, burkolati és elhelyezési munkálatok, anyagmennyiség, ács-, asztalos-, fedélburkoló, bádogos-, valamint kövezőmunkák kiszámítása és árelemzések), földmértan és mintázás tartozott.

A Klösz József által tartott mintázási órán egyszerű tagozatú, agyagból, mintázó eszközökkel készített ékítmények és gipszminták elkészítését sajátították el a növendékek.²⁸² Az asztalosipari órák közé a bútorasztalosság anyaga tartozott, magába foglalva vázlatrajzok készítését egyszerűbb és összetettebb bútorokról, vázlatrajzok felnagyítását és kidolgozását, átalakítását, vagyis teljes „műhelyi rajz” kidolgozását, továbbá egyszerűbb bútorok tervezését. A képzést fatechnológiai ismeretek egészítették ki. Az év végi vizsgák során szerkesztési feladatokat oldattak meg a hallgatókkal, noha a hároméves oktatás során számos modellt és kész berendezési tárgyat készítettek önállóan, ahogy ez az iparmúzeumi gyarapodásból és az év végi jutalmak indoklásából is kiderül.²⁸³

Az iskola alapítása utáni években még kevés tankönyv állt rendelkezésre, ezért Pákei Lajos már idézett jegyzetei mellett a képzés számottevően tá-

281 Ilyen Pákei Lajos már említett *Építéstan, építési alaktan és építési anyagismeret* című jegyzete.

282 Jelentés, 1888. 6–7.

283 Jelentés, 1888. 15–16., 19.

maszkodott sokszorosított, az iskola tanárai által összeállított tananyagok használatára. „*Tankönyvül többszörösített kézirati jegyzetek szolgálnak.*” A helyzet az 1890-es évek elején változik meg, ekkor jelentek meg a legújabb iparoktatási tankönyvek és az egyes iparágak modern művelését leíró magyar nyelvű publikációk, de a változás nem kis részben annak is köszönhető, hogy az iskola és múzeumi könyvgyűjtemény szakkönyvtárrá fejlődött.²⁸⁴ Az évkönyvekben – többek között Pákei az építésialaktan-órája kapcsán – találunk utalást Palóczy Antal, budapesti iparrajziskolai tanár *Vignola oszloprendszerei módszeres szerkesztéssel magyarázva* című könyvére (Budapest, 1890), Frecskay János, a magyar ipari szaknyelv modernizálója *Mesterségek könyvtára* című sorozatának kötetére,²⁸⁵ Gaul Károly *Az építő- és bútortasztaloságról és kocsigyártásról* (Budapest, 1890) című könyvére, Grünwald István *Geometriai szerkesztések köztaniskolák és ipari szaktanfolyamok használatára* című (Budapest, 1887) tankönyvére (41. kép).

Az iskola 1887–1888. és 1889–1890. évi összevont beszámolóiból világossá válik, hogy a növendékek számának jelentős mértékű bővülésére az adott pénzügyi keretek között nem volt mód, erre majd az államosított rendszer biztosít lehetőséget.²⁸⁶ Ennek oka a pénzügyi helyzet mellett kezdetben a városi építő kapacitás szabott keretet, a felvételt nyert növendékek a város egyik jelesebb gyárában vagy műhelyében végezték a gyakorlatot. A növendékek nagy része az iskola végzése közben és azt követően általában ugyanannál a mesternél, számos esetben saját családjánál dolgozott.

A tanműhelyek mellett az 1887–1888-as tanévtől gépkezelői és fűtőképzés, valamint „műfaragászati” tanfolyam indult. Utóbbi Molnár József iparművészeti tanító vezetésével, aki az 1889. évi őszi félévtől a műfaragászat és mintázás tanára lett,²⁸⁷ ez a tanfolyam azonban érdeklődés hiányában három és fél hónap után, 1889 januárjában megszűnt.²⁸⁸ Molnár az állami tanítóképzőben a kézimunka tanára volt. A tanműhely mindhárom évfolyamának faragást (az asztalosnövendékeknek heti 2-2 órában), az asztalossegédek tanfolyamán szintén faragást, illetve az építőipari szak 3. évfolyamában heti két órában mintázást tanított. Klösz Józsefre vonatkozóan ezt követően nem találunk említést, ő a kezdeti években, 1886–1888 között oktatta a mintázást, amelyet a következő évtől Molnár József vett át és vitt tovább egészen 1901-ben bekövetkezett haláláig. 1887-től kezdve központi szakipari rajziskola is ala-

284 Címjegyzék, 1909.

285 Frecskay, 1882–1884.

286 Értesítő, 1890.

287 Értesítő, 1890. 73, 76. Az 1901-ben, 37 évesen elhunyt Molnár József helyét Jancsó Lajos rajztanár vette át. Molnár József a hosszúfalusi faragó iskolában kezdte tanulmányait, ezt követően a budapesti iparművészeti iskolába járt, mellette szobrászműhelyekben dolgozott. 1884-től a kolozsvári állami tanítóképzőben kéziipari és háziipari tanító, az állami szakiskolában előbb óraadó, majd 1897-től rendes tanár.

288 Értesítő, 1890. 78.

pult, amely még ugyanebben az évben egyesült a tanműhelyekkel és az iparmúzeummal.

Az 1890-es évek végének változó igényeiről a szabadkézi rajzoktatás tanrendje tanúskodik. A Molnár József nevéhez fűződő órák tananyaga alapvetően historizáló formakincset tartalmazott. A kassai iskola tervezetében, 1891-ben Pákei még „[r]ajzolás sík-díszítési mintalapok után: különféle építészeti ékítmények rajzolása sík és dombor mintákról. Rajzolás adott vázlatok szerint valódi nagyságban” szöveggel kíséri a kurzusleírást.²⁸⁹ Egy évvel később az építőipari szak első évén Molnár szabadkézi kurzusának leírása a következő: „Rajzolás sík díszítési mintalapok után. Rajzolás adott vázlatok szerint természetes nagyságban”; az asztalosipari szak tantárgyáé pedig „Rajzolása síkdíszítményi ábráknak, különböző styl elemekről, jól megnagyítva, falí táblamintákról. Alapszínézéssel és tollal kihúzva.” Másodéven az építőiparosok tanrendjében megjelent a „különféle építészeti ékítmények rajzolása sík- és dombormintákról. Árnýékolva szénnel, vagy színezve és tollal kihúzva.”²⁹⁰ Egy évvel később a kurzus leírása nem változott. Az 1893–1894-es tanévtől az építőipari szak második évében feltűnik a szabadkézirajz-kurzus kapcsán „[m]értani testek s azok csoportozatának rajzolása látszat szerint, krétával és szénnel”,²⁹¹ de a kurzus tematikája az 1897–1898-as tanévig változatlanul tekinthető.

Molnár József harmadéves mintázásórájának 1892–1893-as tanévben része volt „[e]gyszerű tagozatú s gyakorlati alkalmazású renaissance ékítmények készítése agyagból mintázó eszközökkel.”²⁹² Egy évvel később a leírásból eltűnt a „renaissance” kitétel, és megjelent gyakorlatként a „negatív és pozitív öntés”, amely innentől a kurzus leírásának részét képezte.²⁹³ A Molnár által tartott szabadkézi rajz leírása az 1897–1898-as tanévtől megváltozott, kibővült, és a tantárgy sokkal gyakoribbá vált. A korábban évfolyamonként és félévenként, változóan heti 1–4 órás kurzus egész éven át tartó, heti hat órára bővült, és az első, alapozó évfolyam tantárgyai közé kerülve az évfolyamon mindenki számára kötelező, általános tárgy lett. Eközben a tanított anyag jellege is megváltozott: „A szabadkézi rajzba való általános bevezetés után, sík ékítmények és stylizált növényi díszítmények rajzolása táblai előrajzok v. mintalapok után előbb írónnal, később tussal kihúzva s alapfestéssel ellátva.”²⁹⁴ Az Értesítők felsorolják a kurzuson használt szakirodalmat is: C. Vogel *Wandtafeln für das Freihandzeichnen* (Stuttgart, 1887), Eduard Herdtle *Vorlagenwerk für den Elementar-Unterricht im Freihandzeichnen* (1879), valamint az iparművészeti iskola tanárának, Várdai Szilárdnak *Szabadkézi rajzminták* című könyvét. E kurzus második évében megjelenik az *Egyszerű gypszminták rajzolása, többnyire az építészeti formák köréből* című gyakorlat is. Az építőipari szak másodéves tárgyai között változatlan intenzitás-

289 Értesítő, 1891. 20–21.

290 Értesítő, 1891. 30–31., 34.

291 Értesítő, 1894. 30.

292 Értesítő, 1893. 29.

293 Értesítő, 1895. 29.

294 Értesítő, 1898, idézet: 26., tankönyvek: 30. Kiemelés az eredetiben.

sal (őszi félév, heti két órában) jelent meg, leírása már egyértelműen mutat a századfordulós, szecessziós tendencia felé: „*Tananyag: Stylizált levelek és összetett lendületek rajzolása alapszínezéssel. Egyszerű Gypszminták rajzolása, többnyire az építészeti formák köréből.*”²⁹⁵

A bútorasztalosság esetében újdonságként megjelenik a „*gyakorlati alkalmazású díszítő elemek faragása, különösen a bútorasztalosság köréből*”. A bútorasztalosság esetében megjelenik újdonságként a „*gyakorlati alkalmazású díszítő elemek faragása, különösen a bútorasztalosság köréből. Tanmenet a Remesch Vendel féle.*”²⁹⁶ Az 1897–1898-as tanévben a könyvtár állományában historizáló és modern tendenciákat magukba foglaló kötetek egyaránt jelen voltak: megjelent Richard Köpke *Moderne Kunstschmiedearbeiten* (Lipcse, 1896) 20 táblából álló mintakönyve és Auguste Schoy *Kunstindustrie im style Louis XVI* (Berlin, 1860 k.) című műve.²⁹⁷ Az 1898–1899-es tanévtől teljes egészében állami keretanterv szerint folyt az oktatás, az iskolai értesítőben ettől fogva nem közölték a kurzusok leírását és a kapcsolódó tankönyveket. Az ipariskolai rajzoktatás alkalmazkodott a klasszikus formakincstől eltérő formák és minták oktatásának igényeihez, és megjelent a stilizált növényi ornamentika ábrázolásának készségszintű elsajátítása, a szecesszió ornamenseinek korábbi évszázadok klasszikus építészeti formakincsetől alapvetően eltérő oktatása.

Az iskolával szoros kapcsolatban lévő iparmúzeum könyvtára nemcsak a gyűjteményhez szűken kapcsolódó magyar és idegen nyelvű (elsősorban német és francia) szakirodalmat, hanem a korszak legfontosabb külföldi iparművészeti szaklapjait is járatta. A francia nyelvűek, a párizsi Librairie Centrale, a német *Innendekoration* és az angol *The Studio* Stein János kolozsvári könyvkereskedéséből származtak, a magyar nyelvűek nagy része (*A Ház, Vállalkozók Lapja, Magyar Építőművészet, Építő Ipar, Magyar Iparművészet, Etnográfia, Magyar Ipar, Művészet*), valamint egyes német nyelvű folyóiratok (*Der Architekt, Kunst und Handwerk, Kunst und Kunsthandwerk*) pedig Gibbon Albert szintén helyi könyvkereskedése útján jutottak el az iparmúzeumba. Nagyobb mennyiségű idegen nyelvű kiadványt gyakran külföldi könyvkereskedésekből szereztek be, például Ernsts Wermuth berlini könyvkiadójából. Az intézmény sajátos, ipari, technológiai és iparművészeti profiljából adódóan járatott olyan folyóiratokat és szakkönyveket is, amelyek a technológiai jellegű képzés és tárgyak miatt tartottak számot érdeklődésre, ilyen volt a *Kazán és Gépűjság* vagy a *Magyar Lakatosmesterek Lapja*.

295 Értesítő, 1898, 30. Kiemelés az eredetiben.

296 Értesítő, 1898. 31.

297 Értesítő, 1898. 31.

Az ipariskola növendékei

Az Erdély teljes területén befolyással bíró, a magyar nyelvű iparoktatást propagáló intézmény alapvetően kötődött a „kincses városhoz” és környékéhez. A középfokú oktatásba illeszthető iskola elsősorban a kolozsvári és környékbeli növendékek körében osztotta szét, termelte újra az iparossághoz szükséges tudást, hatóköre döntően a magyar nyelvű, alsó középosztály gyermekeihez, iparosokhoz, hivatalnokokhoz, állami vállalatok munkásaihoz kötődött. Az iskola társadalmilag nyitottnak mondható, a növendékek és apai felmenőik között hasonló szintű iskolázottság alig figyelhető meg, ez az iskolatípus a korábbi céhes rendszerű iparostanonc képzésben ismeretlen volt. A szülői háttér meghatározó kulturális jellege jelentős mértékben befolyásolta a tantervi célok megvalósulását.²⁹⁸ Az intézmény szocializációs szerepköre a magyar nyelvet és az ország történelmét, földrajzát a későbbi iparos tevékenység elvégzéséhez igazította; önálló munkavégzésre, a későbbiekben saját műhely vezetésére alkalmas iparosokat képzett.²⁹⁹

Az iskolába a kezdeti években elsősorban a kolozsvári és környékbeli településekről származó növendékek iratkoztak be. Az iskola második évének végén összesen tíz építőiparos, nyolc asztalos, valamint tizennégy gépész és géplakatos járt a műhelybe. Döntő többségük magyar nemzetiségű volt, egy román és egy szász származásút találunk a kimutatásban. Egy görög katolikus és két izraelita mellett húsz protestáns (többségében evangélikus) és tizennégy katolikus tanonc járt az intézménybe. A leggyakrabban előforduló születési helyek között Kolozsvárt, Marosvásárhelyt, Tordát, Nagyenyedet és Torockót találjuk, az iskola megkezdésekor a tanoncok jelentős részénél találunk Kolozsvárra beköltözötteket. Idetartozik két budapesti születésű növendék is, akik apjuk munkavállalásai miatt költöztek Kolozsvárra (egyikük postatisztviselő, másik biztosítási ügynök), egy debreceni születésű asztalos inas, akinek apja színházi díszítőként került Kolozsvárra. A növendékek kizárólag férfiak voltak.³⁰⁰

A tanulók összetétele az évek folyamán lassan átalakult, növekedett az Erdély Kolozs megyén kívüli és Magyarország távolabbi részeiről származók aránya. Fontos megjegyezni azonban, hogy ez a folyamat a város növekvő lélekszámával is kapcsolatban állt. A Kolozsvár városából és vonzáskörzetéből érkezők mellett leginkább a távolabbi vidékekről betelepülő családok gyermekei közül kerültek ki a beiratkozók. Az 1890-es évben a beiratkozottak között találhatunk egy Bécsben született tanulót, de az Árva megyei Betlerről Kolozsvárra elszármazott vasúti fékező gyermekét is (42. kép).

Az oktatás reprodukciós jellegének megállapítása szempontjából nem érdektelen annak felvázolása sem, hogy a tanulók családjai milyen társadalmi

298 Sasfi, 2008. 510.

299 Sasfi, 2008. 508.

300 Jelentés, 1887. 18.

körből került ki, vagyis az iskola elvégzése kik számára jelentett társadalmi emelkedést vagy legalábbis társadalmi helyzetük megőrzését a biztosítékát. A kolozsvári iskola Erdélyen belüli helyzetének végleges megszilárdulása és módszertanának országos oktatási modellként történő elterjesztése ide-

42. kép. A kolozsvári Építő-, Fa- és Fémipari Szakiskola fémipari szakán végzett növendékek baráti emléke, 1896–1897. tanév

jén, az 1890–1891-es tanévben a nagy társadalmi mobilitást biztosító, leginkább jövedelmező építőiparos szakmát választó tanulók szülei között szép számmal találunk iparosokat (lakatos, asztalos, tímár, kőműves) és nagyobb társadalmi presztízzsel bíró (építőmester, kereskedő) foglalkozásúakat is. Az asztalostanulók ekkor kizárólag iparos családból származtak: a hat növendékből öt asztalos apa gyermeke, ebből négy apjánál állt gyakorlati alkalmazásban, egyikük apjának cipész foglalkozása miatt máshol kapott gyakorlati lehetőséget. A gépész- és géplakatosképzésre érkeztek távolabbi vidékekről a legnagyobb arányban, amelyet a képzés újszerűsége és specializált oktatási rendszere indokolt, de erre a képzésre is az építőiparos szakmánál már megfigyelt családi háttér jellemző (a tizennyolc beiratkozott tanonc közül vasutas, kereskedő, iparosok, lakatosok mellett egy földbirtokos és egy paraszti sorból származó növendék volt). A nemzetiségi és vallási arányok gyakorlatilag változatlanok az iskola alapításának idejétől kezdve.³⁰¹ Kisebb mértékű elmozdulás az 1890-es évek vége felé mutatható ki, az 1897–1898-as tanévben hetvenhét tanulóból hetvenkettő magyar nemzetiségű, négy szász és egy román volt, illetve némileg nőtt a zsidó vallásúak száma, a kezdeti időszak évenkénti egy-két főjéről hatra.³⁰²

Az 1892–1893-as év jelentőségét már korábban elemezve érdemes kitérőt tenni a végzetek statisztikáját illetően is. Ebben támpontot nyújt az iskola háromévenként kiadott összesítője a végzett tanulók elhelyezkedéséről. A tanulók nyilvántartott adatai (illetőségi hely, anyanyelv, vallás, szülők polgári állása, előképzettség, életkor) jellemzőek a korszak iskolai kimutatásai szempontjából. Az 1892–1893-as tanévben összesen huszonketten végeztek, köztük hét építőmester, akik kivétel nélkül Kolozsváron helyezkedtek el (hárman tanárúknál, Pákeinél), egy kőfaragó, akit litográfusként a kolozsvári Közművelődés Nyomdában alkalmaztak, négy asztalos, akik szintén maradéktalanul a városban kaptak állást, egyikük családja műhelyében. Rajtuk kívül tizenegy géplakatos fejezte be tanulmányait, akik közül hárman a vasútnál a fővárosban, egyikük Jungfer Gyula műhelyében, szintén Budapesten, a többiek pedig kolozsvári műhelyekben helyezkedtek el.³⁰³ Az 1897–1909 közötti időszakban az államosított oktatás keretében végzett 142 főből 114 fő iparossegédként, hat fő mesterként (tehát a végzettségének megfelelően) talált állást, három fő továbbtanult, tíz pályaelhagyó mellett négyen elhunytak, öt főről pedig nem áll rendelkezésre adat.³⁰⁴

Az 1899–1900-as, tehát az új épület átadását követő első rendes tanévben és véglegesen felszerelt intézménybe járó hallgatók statisztikai adatait elemezve sem találunk jelentős eltérést. A hallgatók több mint fele továbbra is Kolozsvárról, kb. harmada a vármegyéből, a város vonzáskörzetéből és Szé-

301 Értesítő, 1891. 68–76.

302 Értesítő, 1898. 51.

303 Értesítő, 1892. 57.

304 Értesítő, 1909. 20.

kelyföldről (Zilah, Szilágysomlyó, Abrudbánya, Bánffyhunyard, Barót, Beszterce, Gyergyószentmiklós, Marosvásárhely), a fennmaradó része pedig az ország távolabbi kisebb településeiről (Gyoma, Mezőtúr) érkezett. A beiratkozott 69 hallgató között egy szász és egy román mellett csak magyarokat találunk.³⁰⁵ A mindvégig döntően magyar nemzetiségű hallgatóból álló tanulók között 1900-tól kezdve egyre több román nemzetiségű van (4, 6, majd 10%, ez 1908-ra 2%-ra csökken), kisebb mértékben emelkedik az őstermelői háttérrel rendelkezők aránya (8–12%), miközben az iparos háttérből érkezőké 40% körüli értékre csökken, és folyamatosan növekszik a személyes foglalkozásuk aránya (1906-ban már 25%).

1902-ben a növendékek 55%-a Kolozsvárról, 11%-a a vármegyéből és 33%-a máshonnan származott. A szülők foglalkozás szerinti megoszlása nem változott jelentősen, 52%-a iparos, 20%-a értelmiségi, 15% személyes szolgálatból élő (szolga, cseléd). A tanulók jelentős része 14 és 18 év közötti.³⁰⁶ Az 1903-ban végzetek (12 fő) közül öten Kolozsváron, egy fő Pécsen, ketten Budapesten helyezkedtek el, a fékipari osztályt végzetek körében gyakori az államvasutaknál vállalt munka, a faipari osztályból asztalosokhoz, kárpítóskhoz kerülnek a növendékek.³⁰⁷ Az iskolába járók származási helyében jelentős változás áll be pár évvel később, 1907–1908-ban az országos intézmény hallgatóinak egyre nagyobb százaléka (negyede) érkezik a városon és a vármegyén kívülről. Az 1908–1909-es tanévben újdonság, hogy a tanulók 7%-a külföldi (1910–1911-ben 9%), döntő többségük (6 fő) a fémipari szakra jár. Ezzel párhuzamosan nő a nem besorolható (tehát nem őstermelő, iparos, kereskedő, hivatalnok) családi háttérből érkezők száma. Az elvándorlás, a tanulmányok félbehagyásának oka részben személyes (betegség, budapesti továbbtanulás), részben pedig az iskola befejezését megelőző munkavállalás, például önálló asztalosműhely megnyitása volt. A román és a szász növendékek kiválása révén a tanfolyam hallgatóságát homogén magyar közösség képezte.

A sok esetben helyi kezdeményezésre létrejövő ipariskolák az 1892 körüli államosítás révén beolvadtak az országos közoktatási rendszerbe, és egyéni képzési profiljukat gyakran feladva, központosított tanmenetek alapján oktattak. Kolozsvár esetében az eredeti iskolafenntartók, a város, a kamara és az iparegyesület által megfogalmazott célok az államosítást követően nem változtak, az országos rendszerbe tagozódott intézménybe érkező növendékek mégis átalakították az intézményt: a korábban zárt reprodukciós jelleg valamelyest „kinyílt”, növekedett a legalább középfokú végzettségű apai felmenővel bíró növendékek száma, egyre többen az ország és a Monarchia távoli részeiből, az 1910-es években pedig, mint láttuk már külföldről is beiratkoztak. Az első világháború éveiben a bevonulások miatt ugyan jelentős mérték-

305 Értesítő, 1900. 20–23.

306 Értesítő, 1902. 24–25.

307 Értesítő, 1903. 24.

ben csökkent létszámmal, de továbbra is működött az iskola. Az asztalosműhelyben háló-, dolgozó- és ebédlőszoba-berendezéseket, az intézet részére tanmintákat és berendezési tárgyakat készítettek, cséplőgépjavitást vállaltak. A fémipari műhelyben főleg lokomobil- és cséplőgépjavitást szintén végeztek, benzinmotor-javitást vállaltak, takaréktűzhelyeket, csőbilincseket, ajtókat és tanmintákat készítettek. Az iskola egyértelműen nem állt át a hadiipar szükségleteire, de a békeidők gyakorlatától szokatlan gépjavitási tevékenységet más ipariskolákhoz hasonlóan itt is végeztek.³⁰⁸ Az 1917–1918-as tanévben már nem adtak ki értesítőt, feltételezhetően az 1918-as román közigazgatás bevezetésének egyik hatásaként.

A modern iparművészet új otthona: a kolozsvári Iparmúzeum önálló épülete 1903–1904

Az eddigiek alapján is érzékelhető, hogy Pákei Lajos a kolozsvári iparmúzeumot életműve kiemelt alkotásának szánta. Erre utal nemcsak az első, az iskolaépítészet sztenderdjeit követő épülete, hanem az ennek átadását követően azonnal megkezdett, immár a Monarchia iparművészeti múzeumaival is párhuzamba állítható második épületének megtervezése. Az iskolai és múzeumi funkciók egysége végigvonul az első, 1896–1898 között elkészült épület korábbi tervein is. Gróf Schweinitz Gyula koncepciója, miszerint az iskola elválaszthatatlan a múzeumi funkciótól, szerencsésen találkozott Pákei Lajos múzeumok iránti érdeklődésével, urbanisztikai elképzeléseivel, de az erdélyi országrész fővárosának tekintett Kolozsvár múzeumépítkezését a város nyilvánossága is fontos nemzeti ügynek tekintette, az iparmúzeum saját palotájának 1904-es átadásáig a városi közvélemény kiemelt érdeklődése kísérte.

Az 1900 körüli években az iparmúzeum gyűjtőköre újabb irányban erősödött, számottevővé vált a gyűjtemény iparművészeti tárgyanysága, amely a kolozsvári intézményt a budapesti Technológiai Iparmúzeum, illetve az Iparművészeti Múzeum gyűjtőkörének metszetébe helyezte el. A budapesti Iparművészeti Múzeum gyűjteménye fogadta be azokat az 1880-as években *művészeti ipar* körébe sorolt tárgyakat is, amelyeket Kolozsváron a gyűjteményezés csak e későbbi fázisában kezdett Pákei intenzíven szerzeményezni. Az iparitól művészi felé tolódó hangsúly a kolozsvári kettős intézmény szervezését, alapgyűjteményének kialakítását és oktatási programját már a kezdetektől meghatározta, a tervező iparművészek képzése továbbra is a budapesti múzeum mellett működő Iparművészeti Iskola feladata maradt: „Az iparos felső iskolája a múzeum; itt találja a technika legújabb vívmányait, melyeket készítményeinek tökéletbítésére használhat fel; itt tanulhatja a nagyobb mesterek műveit, melyek látókörének szélesbítésére, izlésének nemesítésére folynak be. Technológia és izlés

308 Vörös, 2015. 48–51.

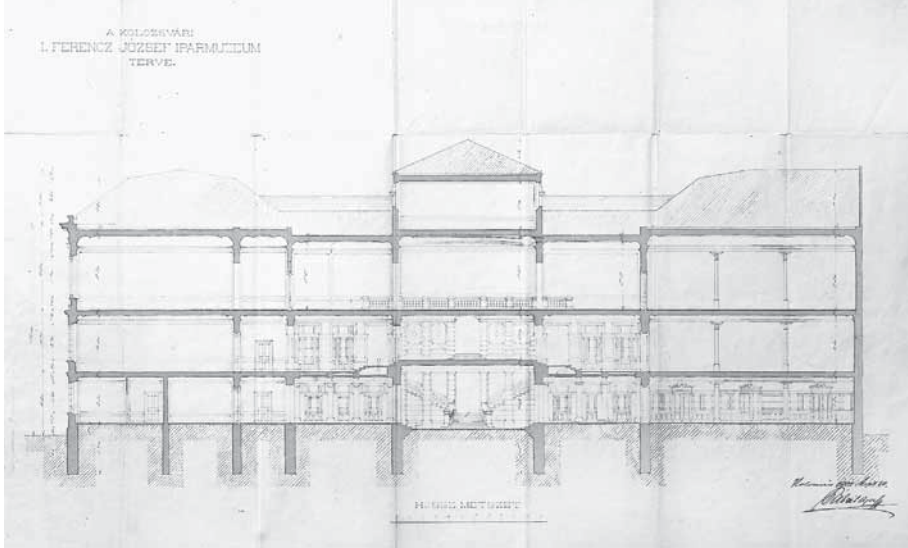
43. kép. Az iparmúzeum–ipariskola bővítésének emeletráépítéssel elképzelt megoldása. Főhomlokzat, 1898

*a két legnagyobb factor, melyet az iparos felsőbb képztetésénél szem előtt nem téveszt-het; melyre ipariskolák s múzeumok felállításánál különös gond fordítandó.*³⁰⁹

A gyarapodó iparmúzeumi gyűjteményhez és az iskolai növendékek növekvő számához képest hamar elégtelennek bizonyuló, 1898-ra felépített iskola- és múzeumépület bővítéséről már az átadás évéből ismerünk terveket. Egy 1898 januárjára datált tus látványképen Pákei emeletráépítés-javaslatát látható.³¹⁰ A monumentálisabb megjelenésű, leendő iparmúzeumi épület tömegarányai már érződnek a terven, amely az elmaradt szobrászati program megvalósítására is nagy hangsúlyt fektetett volna: az újabb, magasabb attikára tervezett díszurnasor két középső darabját utólag kisatírozták, vázlatosságuk miatt ma már meghatározhatatlan figurális díszeket rajzolva a helyük-

309 Papp János *Az erdélyi. techn. iparmúz. agyagipari osztálya* című felolvasásának szöveges változata, elhangzott 1890. március 17-én. In: *Értesítő*, 1890. 33.

310 Forster Központ, Tervtár, Pákei anyag, K12210.

44. kép. A kolozsvári Iparmúzeum önálló épülete, hossz metszet, 1901

re.³¹¹ 1903-tól egy újabb épületet húztak fel az iparmúzeum számára, amely 1904-re készült el a Malom utca iskolával szemben lévő telken³¹² (43. kép).

A tizenkilenc tengelyes főhomlokzatú, háromtengelyes oldalhomlokzatú, keskeny, kétemeletes épületet az azóta már befedett Malomárok feletti hídon lehetett megközelíteni. Az első datált tervváltozat 1901. május 31-én készült, a megvalósult tervekhez képest az épület rizalitjai egy-egy tengellyel szélesebbek, és végül négy-négy tengelyesre csökkentek.³¹³ Az épület középső traktusa mögött egy négyzetes előcsarnok és az annak végéről indított, az emeletekre kétoldalt felvezető lépcsősorok helyezkedtek el. A földszinti előcsarnok bal oldalán az igazgatói iroda és a múzeumi szolga lakása, a jobb oldalon két egymásból nyíló kiállítóterem kapott helyet.³¹⁴ Alaprajzok hiányában a két felső szint beosztását és funkcióit nem lehet biztosan meghatározni. A múzeum megváltozott gyűjtési területe, a földszinten elhelyezett technológiai tárgyak, valamint az iparművészeti gyűjtemény jelentős kiállítási területet igényeltek, a felső szinteken ezért elsősorban kiállítótermeket és kisebb részben kiszolgáló helyiségeket feltételezhetünk (44. kép).

Az iparművészeti jellegű tárgyak gyűjteményezése felé forduló kolozsvári iparmúzeum önálló épületének párhuzamait, térszervezési mintáit nem a Mo-

311 Forster Központ, Tervtár, Pákei anyag, K12151.

312 A Pákei által tervezett épület, akárcsak a szintén általa tervezett vaskapu és múzeumi bútorzat kivitelezésében az iskola növendékei is jelentős részben kivették részüket. Értesítő, 1905. 17.

313 MUEKvGyLt, Pákei anyag, Pákei I-B-022; és Forster Központ, Tervtár, Pákei anyag, 56.

314 MUEKvGyLt, Pákei anyag, Pákei I-B-027; és Forster Központ, Tervtár, Pákei anyag, 56.

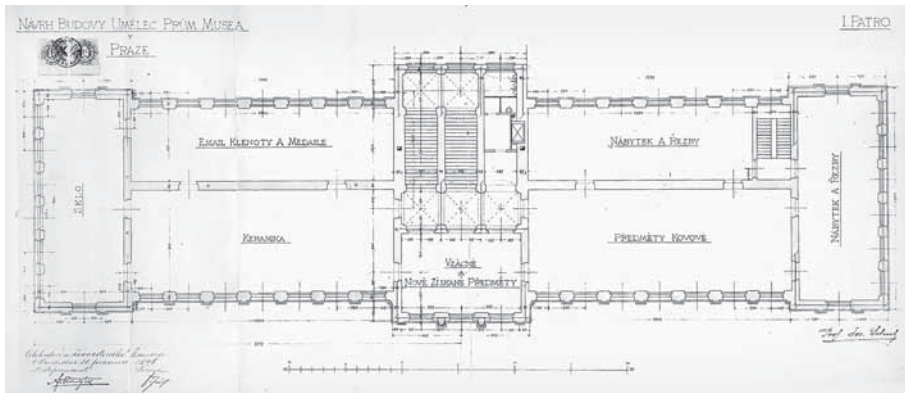
45. kép. Josef Schulz: A prágai Iparművészeti Múzeum, 1901 után

narchia ipariskolai épületeinek továbbgondolásaként, vagy az 1896-ban átadott budapesti Iparművészeti Múzeum sajátos építészeti megoldásaiban találjuk meg. Az új, immár tisztán múzeumi funkciójú kolozsvári múzeumépület előképei közé tartozik a Pákei Lajos bécsi tanulmányai idején, 1866–1871 között Heinrich Ferstel tervei alapján épült Museum für Kunst und Industrie neoreneszánsz épülete. Közvetlen párhuzama azonban a prágai Iparművészeti Múzeum 1897–1900 közt Josef Schulz³¹⁵ tervei alapján készült palotája, amely arányai, keskenysége, enyhén előreugró közép- és oldalrizalitjai révén a kolozsvári épület nagytestvéreinek tekinthető (45. kép). Az épület tömegének hasonlósága ellenére a különbségek is figyelemre méltóak, a nagyobb méret és gazdagabb épületdísz, Prága, a gazdag iparváros, kulturális és oktatási központ új múzeuma nemzeti fővárosi ranghoz méltó külsőt kapott. A faragott kővel díszített prágai épület mellett Kolozsváron azonban nemcsak az alagsor és a földszint homlokzatát díszíti kváderezett vakolatarchitektúra, hanem az első emeletet is. Míg Kolozsváron csupán az első emeleti ablaksor félköríves kialakítású, a Schulz-

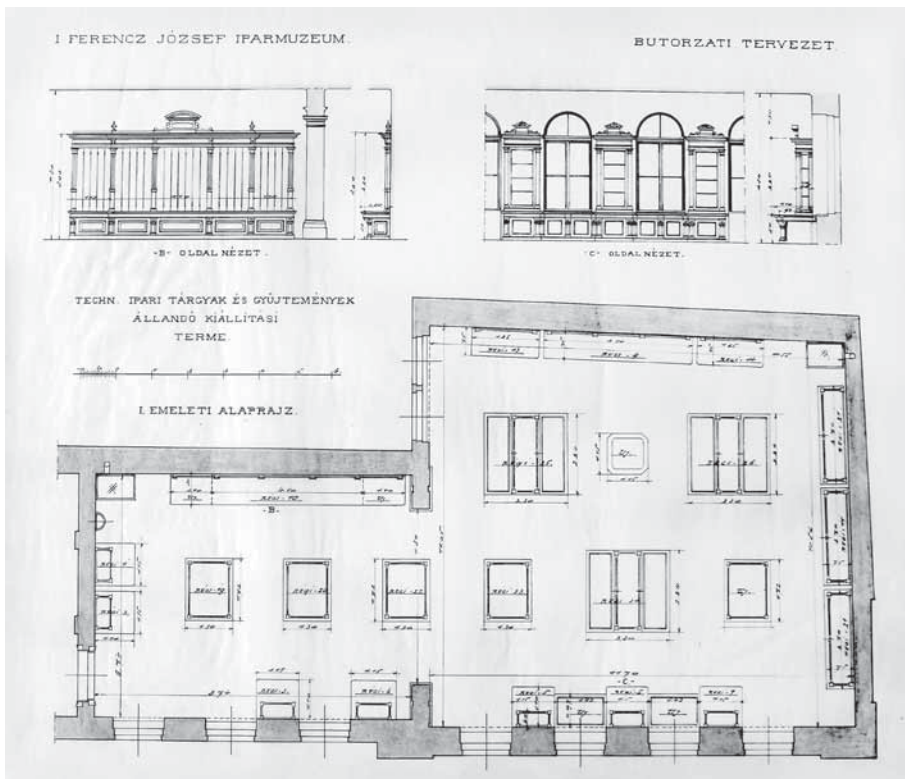
315 Josef Schulz jegyezte Prága századfordulós képét nagyrészt meghatározó neoreneszánsz középületek jelentős részét. A múzeum alapgyűjteményét elsőként ideiglenesen befogadó Rudolfinum épülete (1884) mellett rá hárult a Jozef Zitek által elkezdett Prágai Nemzeti Színház munkálatainak befejezése is.

féle épületen a földszint és a második emelet ablakai is ilyen kialakítást kaptak. Az előbbiben a földszinti előcsarnok mögött kétágú lépcsősor vezetett fel az első, majd onnan tovább a második emeletre. Az épület két szárnya szimmetri-

46. kép. Josef Schulz: a prágai Iparművészeti Múzeum első emeleti alaprajza, 1896

47. kép. A kolozsvári iparmúzeum önálló épülete, az első emeleti nyugati szárny alaprajza, 1902 körül

kus kialakítású, a lépcsőház teréből kétoldalt egy-egy nagyobb, oszlopokkal tagolt kiállítótérbe jutott a látogató. A kevés, de nagyméretű kiállítóterek koncepciója a kolozsvári iparmúzeum épületét szintén a prágai iparművészeti múzeum térszervezésével rokonítja. A Schulz-féle épület kettős teremsora helyett Pákei egy-egy nagyobb, három traktus szélességű kiállítótérrel oldotta meg a keskeny kolozsvári épület belső kialakítását (46–47. kép).

A prágai iparművészeti múzeum a budapesti Mű- és Iparmúzeum alapításától eltérő körülmények között, iparos és vállalkozói közeg helyett irodalmi-kultúraszervezői tevékenység hatására jött létre. 1861-ben az Arcadia nevű cseh irodalmi és művészeti társulat a prágai városházán szervezett kiállítást bohémiai iparművészek alkotásaiból, amelyek az 1867-es párizsi világkiállításon gyűjtött anyaggal együtt a prágai iparművészeti múzeum alapgyűjteményét képezték. Az intézményt időközben kezelésébe vevő prágai kereskedelmi és iparkamara hatására indult meg az aktív gyűjteménygyarapítás, melynek keretében az iparművészetitől eltérő karakterű technológiai iparmúzeumot is létrehoztak.³¹⁶ A múzeum századfordulóra elkészült tereinek elosztása Gottfried Semper már emlegetett, technikák és anyagok fejlődéséről felállított elméletét tükrözi; textilek, könyvművészet, fabútorzat, kerámia, üveg, fémtárgyak, külön termekben arany- és ezüstnemű, kisplasztikák mellett az 1900-as párizsi világkiállításról visszakerült csehországi enteriőrök befogadására is alkalmassá tették (48–49. kép). A tágan értelmezett helyi gyűjtőkör az iparmúzeumok, esetenként az iparművészeti múzeumok jellemzője volt, a prágai múzeum esetében ez Bohémia iparművészetét foglalta magába.³¹⁷

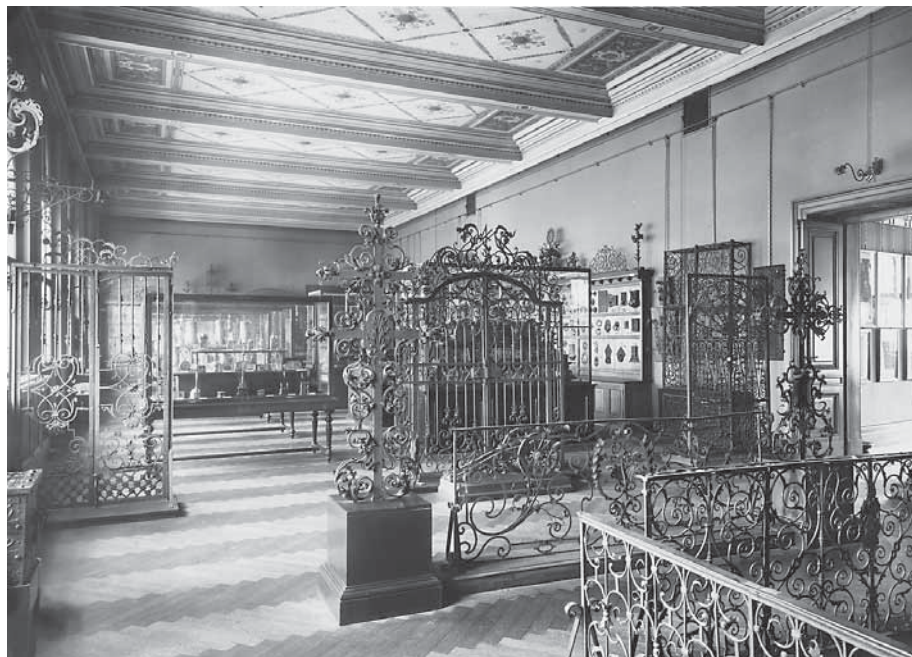
A prágai Iparművészeti Múzeumot a kolozsvárihoz hasonlóan a helyi kereskedelmi és iparkamara létesítette, épületének megnyitóünnepségét a prágai kamara alapításának 50. évfordulójára időzítették. A Rudolfinum és a régi zsidó temető közé felépült múzeumi tömb észak-itáliai, toszkán és francia neoreneszánsz elemekből áll össze. A fő- és oldalhomlokzatok oszlopokkal keretezett, félköríves nyílásai észak-itáliai cinquecento felfogást tükröznek, a főbejáratot a fölötte lévő barokkizáló erkély hangsúlyozza visszafogottan. A középső és a két szélső rizalit fölött, francia reneszánszból ismert megoldást követve, egy-egy tetőpavilon emelkedik. A főhomlokzat földszinti, félköríves ablakai között lévő mezőkben, a múzeum küldetésére utalva az iparosságot és iparművészetet ábrázoló domborműveket helyeztek el. A prágai épület belső díszítésében is megjelenik a múzeumi funkcióra történő utalás, az első emelet középső termét a kereskedelem, a képző- és az iparművészet allegorikus alakjainak ábrázolásai díszítik.³¹⁸ Az első emelet ablakközeiben a jelentős kézműves-iparos hagyománnyal bíró cseh városok címerei láthatók.

Annak ellenére, hogy végül egyik kolozsvári ipariskolai-iparmúzeumi épület szobrászati díszje sem készült el, Pákei Lajos az iparmúzeum timpa-

316 Bericht, 1900. 14.

317 Bericht, 1900. 14.

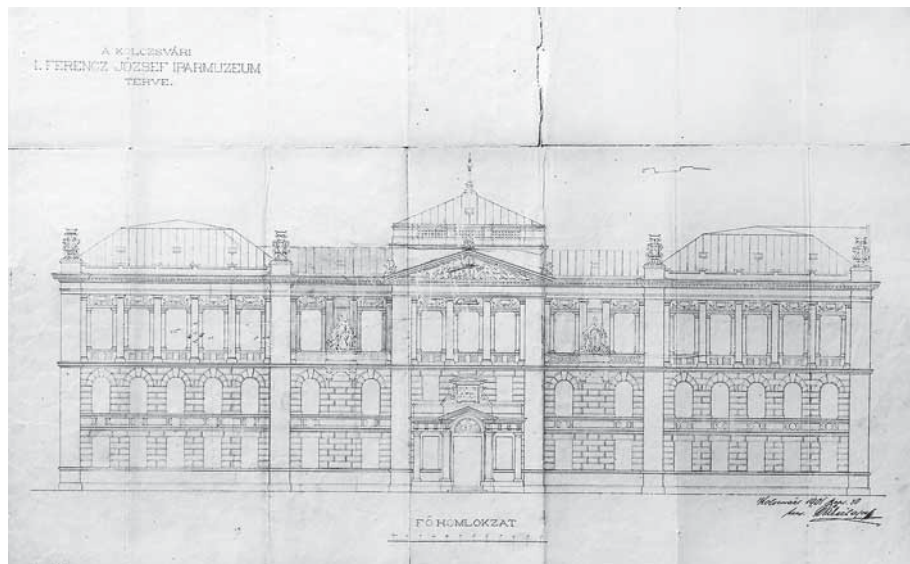
318 Bericht, 1900. 12. A századforduló korának hazai ikonográfiai kísérleteiről lásd: Király, 2016.

48. kép. A prágai Iparművészeti Múzeum fémipari tárgyakat bemutató termének részlete, 1900 után

49. kép. A prágai Iparművészeti Múzeum üvegipari tárgyakat bemutató termének részlete, 1901 után

50. kép. A kolozsvári iparmúzeum önálló épülete, a főhomlokzat terve, 1901

nonjára és a főhomlokzat második szintjére tervezett figurális, szobrászati épületplasztikát. A korábban bemutatott, 1901. május 30-i datálású engedélyezési terven egy hétalakos timpanonos szoborkompozíciót láthatunk, az épületterv 1903-as akvarellváltozatán már kilencfősre bővült ez az oromzati csoport (50–51. kép). A végül 1904-ben átadott múzeumépület timpanonjába tervezett kompozíció nem valósult meg, programjának változása a vázlatos

51. kép. A Pákei Lajos által tervezett, 1903–1904 között felépült kolozsvári I. Ferenc József Technológiai Iparmúzeum főhomlokzata. Tervezet, 1903 körül

tervek és az írásos források hiányában nem határozható meg. A klasszikus 19. század eleji múzeumépület-ikonográfia megoldásai szerint középre mindkét terv szerint trónoló Pallasz Athéné alakja került volna, akit kétfelől egyes iparágakat jelképező tárgyakkal ábrázolt megszemélyesítések vesznek körbe. A korábbi terven a jobb oldali csoport nehezen kivethető ábrázolásai közül biztosnak csak a gépiparra utaló fogaskerék, az épületszobrászatra utaló női aktszobor, a fémiparra utaló portrét ábrázoló tányér és kancsó tartható. A Pallasz Athéné alakja körül csoportosuló ipart és kereskedelmet megszemélyesítő alakok ikonográfiája a prágai Iparművészeti Múzeum homlokzatának domborműveiben megfogalmazott iparos tevékenységeknél általánosabb üzenetként az iparfejlesztés és a kereskedelem áldásos hatásait emelhetette ki. A prágai domborművek között több – Kolozsváron is gyűjtött – konkrét mesterségre utal: a kézműipar (kosárfonás), a textilipar, a kerámiaművesség, a fémművesség, az üveggyártás, a kőfaragás, az építőmesterség, a harangöntés mellett a prágai múzeumépület főhomlokzatán ábrázolták az olyan, a kolozsvári gyűjteményből hiányzó iparművészeti tevékenységeket is, mint a könyvnyomtatás, könyvdíszítés vagy a szobrászat.

A kortárs iparművészeti gyűjtés Magyarországon

A kolozsvári múzeum kiállítótereit ábrázoló két ismert felvétel arról tanúskodik, hogy Pákei Lajos a korszak kiállítási elveitől, a Gottfried Semper által lefektetett anyagi-technikai szerinti csoportosítástól eltérően rendezte be a kolozsvári iparmúzeum kiállításait.³¹⁹ A kerámiákat, üvegtárgyakat és textileket saját tervezésű tárlókban és kiállítási, műtárgytárolási célokra egyaránt használt bútorokon rendezte el, ez pedig leginkább ahhoz a hangulati elemekre építő kiállítás-rendezési gyakorlathoz hasonlítható, amely az Ezredéves Kiállítás történeti tereiben vagy az 1900-as párizsi világkiállítás magyar pavilonjában alkalmaztak. A hangulati, történeti tér-rekonstrukcióiban a történeti hitelesség helyét az egységes, egy-egy kor tárgykultúrájából válogatott kiállítási anyag vette át. A történeti kiállításokkal fennálló hasonlóság még szembeötlőbb, ha figyelembe vesszük, hogy a kiállítás-tervezés korabeli gyakorlatában az enteriőrök kialakítása a tervező építészek feladata volt, a történelmi enteriőrök hangulati rekonstrukciójának szemléletét az építészmúzeumigazgató Pákei Lajos a kortárs iparművészeti tárgyak kiállításába ültette át.

A kolozsvári múzeumépület fentiekben említett bécsi előképe és kortárs prágai párhuzama mellett Pákei gyűjteményezési stratégiáját elsősorban a budapesti Iparművészeti Múzeuméval érdemes összevetni, melyet Radisics Jenő 1897-től kezdve reformált meg. A korábbi igazgató, Ráth György még erősen történelmi szemléletű gyűjteményeit elhagyva a kortárs angol és francia iparművészet felé fordult. Hogy a korszellem vagy Radisics hatására, még el-

319 MUEKvGyLt, Pákei anyag, 5B/011.

döntendő, de a Pákei Lajos által igazgatott gyűjteményben 1900 körül új szelek kezdtek fújni. Érvényre jutottak a kortárs, századfordulós irányzatok, és az újító iparművészeti tendenciákat tükröző tárgyak beszerzése egy időben zajlott le az ipariskola rajzoktatásában is megjelenő szecessziós formagyakorlatokkal.

A kolozsvári iparmúzeum 1904 után készült fényképfelvételein a kiállítási tárlókban egymás mellett vegyesen sorakoznak különböző iparművészeti tárgyak, kerámia- és porcelánárúk, a falakon pedig az erdélyi módos paraszti porták és polgári otthonok hangulatára és elrendezésére utaló installációban több, úgynevezett győri edény látható. Ezek mellett fehér, kék, kevés zöld díszítésű tordai edények, besztercei madaras edény, tordai bokály, jobbra fent fehér-kék madaras mintájú tordai mellett ónmázás fajansz Modorról és Bélaházáról, továbbá izniki és több morvaországi, vyškovi ónmázás fajansz, mellettük székelyudvarhelyi vagy fogaraszöldi és zilahi látható. Az enteriőrszerű kiállításrendezés a világkiállítási pavilonok mellett ismert volt a múzeumi gyakorlatban is, erre Ernst Lajos budapesti múzeuma esetében korabeli példát is ismerünk.³²⁰ Hasonló elvek szerint rendeztek kiállításokat a budapesti Művészház iparművészeti kiállításában is, ahonnan a későbbiekben a kolozsvári igazgató is vásárolt tárgyakat (52. kép).

52. kép. A kolozsvári I. Ferenc József Technológiai Iparmúzeum modern iparművészeti és néprajzi (háziipari) gyűjteményének részlete, 1904 után

³²⁰ Sinkó, 1993. 141; Róka, 2014. 129–156.

Az iparművészeti tárgyanyag emlékezetét tükrözi az Erdélyi Lexikon 1928-as szócikke is, amely nemcsak hogy a *Kolozsvári Iparművészeti Múzeum* néven említi az intézményt, de gyűjtőkörként „*iparművészeti tárgyak, szakkönyvek és modellek*” beszerzését és kiállítását határozza meg.³²¹ Pákei Lajos visszaemlékezései alapján az iparművészeti tárgyak gyűjtése Kolozsváron a kor általános tendenciáit követte, összefüggött a Monarchia iparmúzeumainak hasonló gyűjteményezési reformjával.

„Az iparmúzeum reorganizatio következtében módosult amennyiben műipari, illetve iparművészeti irányzatot nyert azoknak a tapasztalatoknak alapján melyeket 1904 ében szerveztünk három igazgató szakiskolai igazgató társammal való kiküldetésben külföldi iparmúzeumokban való tanulmányúton és pedig a Nürnbergi, Kaiserslauterni, Stuttgarti, Kalsruhei, Aarai, Baseli, Berni, Wintherturi, St. galleni iparmúzeumokban. – Meg kell ennek kapcsán említsem, hogy a mind az iparoktatás ügy terére léptem, a saját ismereteim gyarapítása céljából, saját költségeimen számos tanulmányi utakat Bajor Német Francia, angol, Schweiz, több ízben Olaszországokban, némely nagyobb városokban többnapos hosszabb ideig való tartózkodással, hogy azonban a gyakorlati életben, a látottak és a tapasztalataimból eredő hasznos dolgokat nem mindig megfelelő mértékben, vagy csak nehézségek leküzdésével tudtam érvényre juttatni, az valójában nem az én törekvésem hiánya, hanem valószínűleg a helyi viszonyok következtéből eredő okokból találunk indoklást.”³²²

Az iparművészeti tárgyak gyűjtése Kolozsváron elsősorban a budapesti Iparművészeti Múzeumban ezekben az években egyre hangsúlyosabbá váló kortárs külföldi irányzatok iránti érdeklődést követte. Radisics Jenő a budapesti Iparművészeti Múzeumban 1881-től fogalmazó, múzeumi őr, 1885-től titkár, 1887-től igazgató (Ráth ekkor szervezéssel, pénzügyi háttér megteremtésével foglalkozó főigazgató), majd 1897-től immár az újonnan használatba vett épületben működő múzeum főigazgatója lett. Radisics főigazgatóként véghezvitt programját már kinevezése előtt, az 1884. évi jelentésében megfogalmazta, és lényegében ezt fejtette ki a nyilvánosság előtt 1897-ben a *Magyar Iparművészet* című folyóirat induló számában.³²³ A modern iparművészet közművelődésre és nemzeti iparra gyakorolt hatásának eléréséhez szükséges lépéseket tételesen foglalta össze: a művészi ipar színvonalának emelése, a nemzeti jelleg megőrzése és az európai irányzatok követése. Ez utóbbi tette a szemében hasonlatossá a magyart ahhoz a francia iparművészethez, amelynek újdonságait rendszeresen megszerezte a múzeum számára.³²⁴

321 Lexikon, 1928. 151.

322 Pákei Önéletrajz, 1921. 7.

323 Radisics Jenő: Az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum. *Magyar Iparművészet*, 1. (1897) 1: 26–31.

324 Horváth, 1996. 10.

Sokrétű érdeklődésére jellemző, hogy az iparművészeti tárgyak technikai jellemzőinek megismerése ugyanúgy foglalkoztatta, mint a tárgyak eredete és korábbi tulajdonosai és a legújabb századfordulós iparművészeti tendenciák. A történeti tárgyanyag kutatásában elsősorban a nemzeti jellegzetességeket kereste, kitüntetett figyelemmel követte az 1880-as évektől országszerte, egyre gyakrabban szervezett megyei kiállításokat. A gyűjteménybe kerülés körülményeinek pontos dokumentálása és a múzeum irattári rendszerének kiépítése a korszerű elméleti muzeológia ismeretéről tanúskodnak.³²⁵ A múzeumigazgató, muzeológus Radisicsot körültekintő szerzeményezés, minőségérzék és magabiztos műítélet jellemezte. E képességek is hozzásegítették ahhoz, hogy az általa irányadónak tekintett angliai és franciaországi iparművészeti irányzatokat megtestesítő mintadarabokat helyszíni megbízottjai révén tudta megszerezni.³²⁶

Az Iparművészeti Múzeumba először az 1889-es világiállításról kerültek be modern anyaghasználatú és formavilágú tárgyak. Míg az 1870-es években az ötvösség megújítása volt az európai iparművészet középpontjában, addig az 1880–1890-es évekre az üveg- és a kerámiaművesség – különösen a francia – új esztétikai, technikai megoldásai és újszerű anyaghasználata mutatta meg a tárgyakot új lehetőségeit. A századfordulós francia iparművészet kiemelkedő eredményei közül Louis Delamarre-Didot, Radisics franciaországi ügynöke szerezte be a múzeum számára a gyűjtemény első Gallé díszüvegét és Christopher Dresser „Clutha” nevű üvegét. Ezek a korszak példamutató, formabontó üvegcísérletei voltak, amelyek az anyagban rejlő lehetőségek kihasználására törekedtek. A múzeum angliai képviselője Herbert Minton Cundall révén a budapesti intézmény közvetlenül az Arts & Crafts mozgalom teoretikusától és tervezőjétől William Morrístól vásároltak tárgyakat, olyan pamutvászon mintákat, amelyek révén élvonalbeli, kortárs angol iparművészeti tárgyakkal gazdagodott a gyűjtemény.³²⁷ Az első vásárlások célja a technikai sokszínűség, a művesség bemutatása volt – összhangban az iparművészeti múzeumok általános célkitűzéseivel.³²⁸ Az angol modern iparművészeti, építészeti és életreform-mozgalom másik jelentős alakja, Walter Crane 1900 októberének végén hosszas budapesti tartózkodását követően ellátogatott Kolozsvárra és környékére, a részint a budapesti Iparművészeti Múzeumban álló kiállításról is kölcsönzött műveiből az ipariskola-iparmúzeum közös épületének emeleti rajztermében rendeztek két napig nyitva tartó kiállítást.³²⁹

Az Arts & Crafts szellemiségével is összhangban álló technikai tudás átadása mellett az iparosok művészeti nevelése fokozatosan nagyobb hangsúlyt kapott a kolozsvári ipariskolai és iparmúzeumi oktatási és kiállítási gyakor-

325 Katona, 1969.

326 Horváth, 2013/a. 23.

327 Horváth, 2006. 369.

328 Sinkó, 2009. 253–254.

329 Murádin, 2008. 236.

latban. Ahogy láthattuk, ez a szempont már az 1880-as évek elején megalkotott iparmúzeumi rendszerben is jelen volt, de a budapesti Iparművészeti Múzeum átadásával újabb szintre lépett. „*Iparosaink* – írta 1897-ben gróf Zichy Jenő elnök és Gelléri Mór aligazgató az Iparegyesület nevében megfogalmazott levelében a kereskedelemügyi miniszternek – *nem nélkülözhetnek egy oly intézetet, a mely egyrészt kellő gyűjteményekben az iparművészeti tárgyakat szemléltetőkké teszi, de ahol másrészt oly szakerek állnak rendelkezésre, akik az iparművészetet folyamatosan tanulmányuk tárgyává teszik s egy úttal gondoskodnak arról, hogy iparosaink tudomására is tanulmányaik eredményéről, sőt szükség esetén az illető iparosnak útmutatást is adnak a művészeti iránynak czikkeik készítésénél mily módon való alkalmazására nézve.*” A kolozsvári iparmúzeumban és a hozzá kapcsolódó ipariskolában a kezdeti években megfelelő személyzet híján ezt a feladatot a tárgyak, az egyébként elérhetetlen hazai és külföldi szakkönyvek és folyóiratok, valamint a rendszeres kiállítások jelentették. Az oktatási feladatok mellett a már gyakorló iparosok állandó tanácsadása és oktatása – amelyek biztosítása a budapesti Iparművészeti Múzeum országos szintű feladata volt – csak az új épület átadásával vált lehetővé: „*Mindaddig, míg az iparművészeti muzeum és a vele kapcsolatos iskola ideiglenes és gyűjteményeihez nem elég méltó szűk helyiségekben volt, nem akartuk Nagyméltóságod figyelmét arra a körülményre felhívni, hogy ez az intézet eddig az iparosságra közvetlen hatást nem gyakorolt és hogy tevékenységéről iparos köreink alig értesültek. [...] Pedig szükségtelen kifejtenünk, hogy az iparművészeti irány mennyire hiányzik még iparosainknál; szükségtelen kifejtenünk azt az átalakulást, melyen nem is említve a francia és angol ipart de kivált a nálunk leginkább versengő szomszéd osztrák ipar a legutóbbi évtizedekben keresztülmegy.*”³³⁰

Az iparművészeti szemlélet és modern ízlés elterjedésével összekapcsoló gondolkodást, valamint ezek következményét, az iparosok minél intenzívebb tájékoztatásának ideáját Pákei Lajos is magáévá tette. A kolozsvári iparmúzeum gyűjtési stratégiájának, Pákei gyűjteményező szerepének elemzését korlátozza a fennmaradt források már említett töredékessége. Az ismert, 1910–1918 közötti leltárkönyv csak töredékesen alkalmas a tárgyananyag rekonstruálására, noha ebben is megmutatkozik a modern iparművészeti tendenciák túlsúlya és a történeti anyag sporadikus jellege. Utóbbit elsősorban az erdélyi szász ötvösség emlékei képviselik, összhangban az erdélyi ötvösség történeti hagyományainak az iparmúzeum alapításakor is többször idézett jelentőségével.³³¹

A töredékes tárgyi, leltárkönyvi és egyéb írott források alapján összeálló képből a gyűjtés főbb vonásai rekonstruálhatóak. Jelentős számban láthattak példákat a látogatók a magyarországi kerámia- és porcelángyártás termékeiből, a Zsolnay-gyár és Farkasházi Fischer Vilmos, az városban lerakattal bíró, a török arisztokrácia számára is szállító gyáros-vállalkozó révén (53. kép).

330 Kereskedelmi Minisztérium iratai. MNL OL K 231. 1897/20780. Kelt: 1897. március 15.

331 Ezek közé tartozik egy régi, ónfestéssel készített erdélyi /szász/ korsó. KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1910: 123.

A Zsolnay-gyár termékei közül eozinmázás kancsók, vázák, korszók, hamutálcák, kaspók maradtak fenn napjainkra az Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeum gyűjteményében.³³² Közülük kettő, egy fehér-zöld árnyalatú szalamanderes váza³³³ és egy fehér színű, fedőjén lován ágaskodó huszárt ábrázoló, 1914-ben készült váza jól felismerhető a kiállítási enteriőrrel fennmaradt kevés fotográfia egyikén.

Ugyanezen a felvételen Farkasházi Fischer Vilmosnak, egy feltételezhetően isztambuli megrendelésre készült, háromágú gyertyatartója is látszik, adományai közül emellett két fedeles cukorkatartó ismert az egykori gyűjteményből.³³⁴ Fischer Vilmos az iparmúzeum rendszeres patrónusaként egyúttal termékei ismertségét és piacát szélesítette. Hasonló megfontolásból a korszak világkiállításain is vizszozó kiállítóként szerepelt: az 1900-as párizsi világkiállításán a Zsolnay-gyár termékei és a Kereskedelmi Múzeum gyűjteménye mellett állította ki gobelinmustrás áruit.³³⁵

Horti Pál a századforduló korának jelentős külföldi sikereket is elérő, magyar iparművész volt, tervezői munkássága szintén számottevően hozzájárult az iparmúzeum gyűjteményének gyarapításához. Több, általa tervezett, már korábban a gyűjteménybe került váza mellett³³⁶ 1910-ben komoly gyarapodást jelent hagyatéka, benne svéd, holland, belga, francia tárgyakkal és a tervező három dobozt megtöltő, összesen 327 rajzával. Horti hagyatékából kerültek a gyűjteménybe meghatározó francia tervezők (Dalpeyrat, Delaherche és Bigot) tárgyai, sèvres-i kristály, Zsolnay-termékek, egy kínai

53. kép. Farkasházi Fischer Vilmos: török exportra szánt álló asztali petróleumlámpa porcelánból, é. n.

332 Az iparmúzeum egykori gyűjteményének rekonstruálásának határt szab, hogy a kolozsvári Történelmi Múzeumban fennmaradt tárgyak nem azonosíthatók be az 1910–1918 közötti gyarapodást tartalmazó leltárkönyvből.

333 ENTM M2805 Zsolnay-kancsó (eozin), szalamanderes váza, M 31, Á: 18 cm, régi ltsz.: VI. 1965.

334 ENTM M5095, ENTM M7555.

335 Székely, 2012. 143.

336 M2998 Horti Pál-féle agyagváza, régi ltsz.: VI. 2231, M: 19 cm, Á: 11 cm; M3000 Horti-féle agyagváza, régi ltsz.: VI. 2235. M: 11 cm. Sz: 10 cm.

edény és egy modern mexikói ivópalack is.³³⁷

A gyűjtemény forrásai között találunk egy szokatlan kereskedést is, Rex Henrik Tivadar budapesti elektrotechnikai üzletét, ahonnan változatos eredetű, japán, kínai, angol, német, dán, norvég, finn, holland, francia kerámiák, porcelán-, üveg-, valamint fonott tárgyak és egyéb kerámia tárgyak jutottak a múzeumba. A kolozsvári iparmúzeum leltárkönyvében 1911–1915 között ismét találunk japán tárgyakat: 1911-ben Rex Henrik Tivadar budapesti kereskedéséből egy-egy porcelán japán váza, nyers porcelánmacska, japán tányér, egy öreg japán edény; 1913-ban (szintén tőle) japán papírsablon, festett selyem, japán kézzel festett kép, japán antik tűhímzés, majd 1915-ben egy japán kosárfonás került a gyűjteménybe. A jelesebb innen származó darabok közé tartoznak a meissenai gyárból kikerült porcelánok, a fekete és kék Wedgwood vázák, illetve egy Gallé üveg-tányér³³⁸ (54. kép).

Pákei a hazai iparművészet meghatározó alakjaitól és gyáraitól beszerzett tárgyakon kívül figyelmet fordított a kortárs francia iparművészet jelenségeire. Gyűjteménybe került például annak az Auguste Delaherche-nek egy vázája,³³⁹ aki 1883-tól kezdve a beauvais-i kerámia hagyományainak megújításával foglalkozott, és az 1889-es világkiállításon elért eredményeiért aranyéremmel tüntették ki. Delaherche tevékenysége nem csupán az általa képviselt kimagasló minőség miatt lehetett érdekes Pákei számára, hanem a korszak egész magyarországi iparfejlesztését és így a kolozsvári iparmúzeum működését is meghatározó

54. kép. Wedgwood váza az egykori iparmúzeumi gyűjteményből, é. n.

337 KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1910: 120–151-es tételek. A 151-es tételszámon szereplő „Egy gyűjtemény Horti-féle rajz 327 árban, 3 doboz” a leltárkönyv szerint 1912 decemberében érkezett meg Kolozsvárra.

338 KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1911: 220–268.

339 ENTM M2943 Auguste Delaherche-féle agyagváza, régi ltsz.: VI. 2040. M: 8,5 cm, Sz: 9 cm. Feltételezhetően megfeleltethető KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918 1910: 134-es tételével.

szemlélete miatt is. Ez a helyi gyártási hagyományok modernizálását, illetve a modern háziipari/kézműipari és iparművészeti tárgyak új, az egyre gyarapodó középosztályra alapuló piacának megteremtését is célul tűzte ki (55. kép). Pákei Delaherche mellett az 1878-ban Nancyban alapított, az 1900-as párizsi világkiállításon grand prix-vel kitüntetett August és Antonin Daum által vezetett gyár termékeiből is beszerezett több mintadarabot, ezek közül jelenleg kettőt ismerünk.³⁴⁰ A francia iparművészet újításai közül a gyűjteményben figyelemre méltó továbbá az 1900-as párizsi világkiállításon aranyéremmel kitüntetett Pierre-Adrien Dalpayrat kővázája is.³⁴¹ A századforduló úttörő francia iparművészetét egy pontosan nem meghatározott, valószínűleg Alexandre Bigot kerámia is képviselte³⁴² (56. kép). Pákei francia irányú érdeklődését jelzi, hogy a francia iparművészet újításait átvevő, azokat továbbgondoló külföldi tervezők munkái közül is vásárolt. Így került a múzeumba a müncheni származású, a párizsi Julien Akadémián vég-

55. kép. Auguste Delaherche-féle váza, é. n.

zett, felfogásában a francia Art Nouveau hatását tükröző Jean Beck tervező-keramikus műhelyében készült majolikaváza. Azonosítatlan, csak a leltárkönyv rövid leírásai alapján ismertek továbbá a kolozsvári iparmúzeum számos olyan német területeken beszerezett tárgyai, amelyek feltételezhetően Pákei gyakori utazásai során kerültek a gyűjteménybe: 1910-es feltételezett útját franzen-dorfi vázák, egy obenwaldi csésze és fazék, illetve egy konstanzi csésze jelzi a gyűjteményben.³⁴³

Pákei francia orientációjú gyűjtése mellett, követve a szakfolyóiratok és utazásai tapasztalatát, a kontinens többi részéből is rendszeresen vásárolt. A budapesti Iparművészeti Múzeum kortárs francia és angol beszerzési stratégiáját követhette Pákei akkor is, amikor a francia

340 ENTM M3200 Daum-féle üvegváza, régi ltsz.: 3216, Á, száj: 01 cm, M: 24 cm, ENTM M3201 Daum-féle üvegváza, régi ltsz.: VI. 2310, Á: 20,7, fülnél: 26 vm, M: 9,8 cm.

341 ENTM M2954 Dalpayrat feliratú kővázája, régi ltsz.: VI.2954. M: 13 cm, Á: 4,7 cm (száj). Feltételezhetően megfeleltethető az eredeti, 1910–1918 közötti leltárkönyv 1910: 132-es tételével.

342 „Bigott” meghatározással, KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1910: 143-as tétel.

343 KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1910: 43–47.

56. kép. A Nancyban működő Daum gyárban készült florális díszű art nouveau tál, 1900 körül

mellett a századfordulás angol iparművészet legjelentősebb tervezőitől és gyáraiból vásárolt. Így került a gyűjteménybe egy háromlábú váza a Stroke-upon-Trentben 1793-ban alapított, Thomas Minton and Sons fazekasműhelye utódaként működő, az 1890-es évektől modern szemléletű angol kerámiákat gyártó Mintons cégtől (57. kép). Szintén távolba, a 18. század közepére nyúlik vissza annak a már említett Wedgwood porcelángyárnak a tevékenysége, amelynek Magyarországhoz legközelebbi épületplasztikai munkáját Albert főherceg bécsi palotája őrzi. Kolozsváron az angol iparművészet technikai

57. kép. A Mintons gyárban készült asztali váza, é. n.

megújulásának eredményeit egy nyúlánk, piros váza képviselte, melyet az 1815 óta működő, tevékenységének csúcspontját, nemzetközi jelentőségét a viktoriánus korszak épületfelszerelési és használati tárgyaival fémjelző Royal Doulton készített.³⁴⁴

A Royal Doulton erdélyi tárgykészítésre gyakorolt hatását jelenlegi források alapján nehéz bizonyítani, az azonban látszik, hogy a viktoriánus korszak építészetének és iparművészetének egymásba fonódó szemlélete, a folyóiratokon és kiállításlátogató-sokon túl a kolozsvári iparmúzeum gyűjteményében is megjelent. Az 1887-ben Koppenhágában felépült Szt. Alban-templom részére fajanszoltárt, szószéket és keresztelőmedencét készítő angol gyár tevékenysége a székelyudvarhelyi Kő- és Agyagipari Szakiskola számára figyelemre méltó lehetett. A Magyarország területén, de különösen az Erdélyben működő ipariskolákkal kölcsönösen intenzív kapcsolatban lévő kolozsvári iparmúzeum gyűjteményében megőrződött egy, a székelyudvarhelyi Kő- és Agyagipari Szakiskolában készült Patrona Hungariae fajansztábla. A tárgy jól illusztrálja a külföldi példák alapján, erdélyi iskolákban/műhelyekben készült templomi felszerelési tárgyak muzealizációját és azoknak az iparosképzésben betöltött mintaadó szerepét. A Royal Doulton gyárban készült váza, valamint a később mellé került, a székelyföldi agyagműves hagyomány modernizálásának eredményeként kivitelezett tábla közvetlen technológiai

58. kép. Feketealakos festett agyagkanna a székelyudvarhelyi Kő- és Agyagipari Szakiskolából

344 ENTM M2955 Poyal Doulton flambé feliratú fajanszváza, M: 19,4 cm, Á: 2,2 cm szájánál. Az Iparmúzeum leltárkönyvében 1911: 237–238-as számon szereplő, a bejegyzés szerint Rex Henrik Tivadar budapesti elektrotechnikai és lámpaüzletéből beszerzett fekete és kék Wedgwood váza kapcsolatba hozása a fennmaradt tárgyakkal nem lehetséges.

mintaként szolgálhattak a székelyudvarhelyi kő- és agyagipari iskolai gyakorlat során. A székelyudvarhelyi Kő- és Agyagipari Szakiskolában készült tárgyak – hasonlóan az ungvári Agyagipari Iskola termékeihez – jelentős számban maradtak fenn a gyűjtemény egykori anyagából (58. kép). Ezek döntően máztalan, kiégetett antikizáló agyagedények voltak, ez utóbbiak közül érdemes megemlíteni az ungvári szakiskolában készített gyertyatartót, korsót és kályhafiókot.³⁴⁵ 1911-ben 55-55 tételes antik edénycsoportot készítettek az iskolában a marosvásárhelyi és a kolozsvári iparmúzeumok számára.³⁴⁶ A kolozsvári iparmúzeumban elsősorban máztalan, antikizáló kerámiáival képviselt székelyudvarhelyi Kő- és Agyagipari Szakiskola megrendelése lehetővé tették kapacitásainak teljesebb körű kihasználását és az angol gyár léptékének követését. Ennek két példája az iskolának otthont adó város mellett fekvő Máréfalva katolikus templomának két, 1911-ben az iskolában készült fajansz mellékoltára is.³⁴⁷ A két félköríves záródású, kétoldalt sárga, vörös, rózsaszín virágos növényi ornamentikával keretezett, tetejükön kék virágos, félköríves elemmel végződő, a képek feletti félköríves pannóban öt imádkozó angyalt ábrázoló szecessziós oltárok képeit Hermann Gyula festette (59. kép).

Az esztétikai kísérletezés és a technológiai modernizáció legújabb eredményeinek bemutatása olyan, a korszak iparművészeti divatját kevésbé meghatározó országok iparművészeti termelését is érintette, mint Olaszország. Az 1896-ban Richard–Ginori néven egyesült két manufaktúra a Firenze melletti Docciában működő gyáranak termékei az ipari innováció fontos terepévé váltak a századfordulón. A cég saját fejlesztése, a porcelánra alkalmazható litográfia (dekalkománia) technológiája fontos lépés volt a kedvezőbb tarifájú tömegtermelés felé. Ennek illusztrálására egy fedeles majolikaváza került be a gyár termékei közül az iparmúzeum gyűjteményébe.³⁴⁸

A kortárs skandináv tárgykultúra vonatkozásában – Radisics érdeklődésével szemben – Pákei kevésbé a modern iparművészet, mintsem a háziipar emlékei iránt érdeklődött: erről egy norvég fakanál, állatalakos váza és doboz tanúskodnak a gyűjteményben. A finnek iránti érdeklődésről egy Moszkvából beszerzett finn faragás tanúskodik, de a kolozsvári múzeum könyvtárában is elérhető volt Johannes Öhquist finn műkritikus, a finn művészet magyarországi recepcióját alapvetően meghatározó, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium művészeti osztályát 1899 és 1912 között vezető Koronghi Lippich Elek által lefordított *A finnek művészete* című könyve.³⁴⁹

Az 1885-ös Országos Általános Kiállítás után a néprajzi tárgyak gyűjtésének széles körű elterjedése figyelhető meg. A régi fazekasedények, a fajanszárak, festett ládák váltak a polgári otthonok díszéivé, a néprajzi tárgyak pedig

345 KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1911: 156–158.

346 Hargita, 1912, 17.

347 Hargita, 1912, 17.

348 ENTM Ltsz.: M2975 Ginori-féle olasz majolikaváza, fedeles, régi ltsz.: VI. 2016a. M: 5,5 cm, Á: 11,5 cm

349 Csáki, 2006. 206–209.

59. kép. A székelyudvarhelyi Kő- és Agyagipari Szakiskolában készült, Szent Erzsébetet ábrázoló (északi) mellékoltár, Máréfalva, római katolikus templom, 1911

esetenként egymástól igen eltérő gyűjtőkörű múzeumok kiállításában jelentek meg.³⁵⁰ A finom női és a népi készítésű textíliák készítése és gyűjtése, valamint általában a néprajzi vonatkozású tárgyak felhalmozása és múzeumi gyűjteményekbe kerülése a kor sajátossága volt.³⁵¹ Az iparmúzeum kiállítási tereit megörökítő két fennmaradt enteriőr felvételen a kortárs századfordulós iparművészet hazai és külföldi élvonala mellett jól látható a néprajzi vonatkozású tárgyak iránti érdeklődés is. Pákei Lajos igazgatóként figyelmet fordított Erdély paraszti kultúrájának emlékeire is: a leltárkönyv révén megismerhető első évben, 1910-ben egy színes és egy fehér, gyimesi csángó varrottas ing került a gyűjteménybe.³⁵² A múzeum erdélyi varrottas anyagának összeállításában Pákei felesége, Fangh Antónia is tevékenyen részt vett.³⁵³ Kós Károly 1989-ben megjelent tanulmányában a kolozsvári intézmény egy sorba került a jelentős néprajzi anyagot gyűjtő sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeummal és „a dévai, a tordai és más kisebb helyi múzeumokkal, gyűjteményekkel, melyek keretében a néprajz egyre nagyobb jelentőséget kap”.³⁵⁴

A gyűjtések és kiállítások mellett a múzeumban elhangzott felolvasások már a kezdetektől pontosan kijelölték az új intézmény profilját. Az ókori bútorokat, a görög és római lakóházat, a vasipar és az intézmény anyagipari osztályának tárgyait bemutató előadások mellett már ekkor megjelent Kalotaszeg paraszti kultúrája az iparmúzeumban. Szentgyörgyi Lajos, bánffyahunyadi tanár, a *Kalotaszegi varrottas-album* című könyv szerzőjének kalotaszegi varrottasokról szóló előadása volt az egyik első jele annak a kapcsolatnak, amely az iparmúzeum, a hozzá kapcsolódó ipariskola és a magyar paraszti kultúra kimeríthetetlen forrásának tekintett Kalotaszeg között kialakult. Ez az intézmény fennállása alatt egyre szorosabbra fonódott, és végül a 20. század első éveiben, az iparmúzeum modernizációs küldetésével összhangban kézzelfoghatóan a kőrösfői és magyarbikali fafaragók képzésében teljesedett ki.³⁵⁵ A kalotaszegi fafaragók technológiai modernizálása érdekében helyben, Kőrösfőn és Magyarbikalon 1908-tól tanfolyamokat szerveztek, a fafaragás modernizációja révén létrejött újabb tárgyakkal pedig mintadarabok kerültek be a múzeum gyűjteményébe.³⁵⁶ A kalotaszegi fafaragók számára szervezett tanfolyamok a múzeum modernizációs szerepéről tanúskodnak. Az iparmúzeumok jelentősége Marosvásárhelyen és Kolozsváron egyaránt a két, döntően magyar etnikumú vidék, Székelyföld, Kalotaszeg mestereinek továbbképzésében is rejtett (60. kép).

350 Horváth, 2013/c. 574.

351 Prékopa, 2013/b. 590.

352 KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, ltsz.: 1910: 121–122. Csángó vonatkozású tárgyakkal a későbbiekben is gyarapodott a gyűjtemény, 1912-ben egy csángó varrottas inggel, valamint hat táblán lévő csángó varrottas és csipkemintával, vö. KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1912: 49–50.

353 Szeőkkefalvi, 1943. 215.

354 Kós, 1989. 181.

355 Értesítő, 1890. 24.

356 Értesítő, 1912. 7–8. 1913-ban egy magyarbikali faragott szék 314-es leltári számon.

A technológiai modernizáció és a nemzeti ipar fejlesztése mindkét erdélyi iparmúzeum célkitűzései között szerepelt. A népi tárgykultúra elemei a nemzeti építészet és művészet számára hiteles ősforrást, az iparosréteg technológiai fejlesztése révén pedig modernizált, piacképes nemzeti formakincsen alapuló termékek gyártását tették lehetővé. Vadona János japán tárgyai-

60. kép. A kolozsvári I. Ferenc József Technológiai Iparmúzeum modern iparművészeti és néprajzi gyűjteményének részlete, 1904 után

nak méltatásakor előtérbe került a háziipar gazdasági, ipari jellegének hangsúlyozása, a megfizethető, minőségi termékek 1900 után a nemzeti formakincs ápolásával is összekapcsolódtak. Már Mudrony Soma és Keleti Gusztáv iparmúzeum-koncepcióiban is megjelent a háziipar elsődlegesen közgazdasági jelentőségének hangsúlyozása: a gyáripari termelés elterjedésével az 1880-as évek iparmúzeumi feladatai közé párhuzamosan tartozott a vidéki iparosság helyzetének javítása.³⁵⁷ A közgazdasági szempontból fenntarthatatlannak tűnő háziipari mozgalom egyik alapját a falusi népesség iparának modernizációja képezte, ennek terepe pedig az iparmúzeum volt. Az állami támogatások mögött a gazdasági megfontolások mellett a magyaros formakincs ápolásának, művelésének és továbbélésének kultúrpolitikai szándéka is meghúzódott, nem kis részben Huszka József – Kereskedelmi Minisztérium támoga-

³⁵⁷ Mudrony–Keleti, 1881. 8–9.

tásával végzett – gyűjtéseire alapozva.³⁵⁸ Huszka a magyaros ornamentalsre ősi formakincsként tekintett, 1885-ben megjelent *Magyar díszítő stíl* című könyve kapcsán a paraszti kultúra motívumainak gyűjtése, továbbadásának kérdése heves vitákat váltott ki. Az ornamentika technikai eredetét kereső, Gottfried Semper által kidolgozott teória lényege abban áll, hogy a tárgyak előállítását – egyúttal stílusát – technikai alaptörvények határozzák meg. Semper szerint a kezdetleges formák minden esetben az építészetből és a tárgyalakításból fejlődtek ki, és ez a folyamat minden nemzeti formakincs esetében lejátszódott.³⁵⁹ E diskurzusban az iparmúzeumok a huszkai ornamentikaelmélet tárgyiasult bizonyítékait gyűjtötték, amelyek széles körben ismertté váltak, különösen az alkotók körében.³⁶⁰

A kolozsvári iparmúzeum népi anyagának gyűjtőköre történeti értékű és modern textileket is befogadott. A történelmi Magyarország különböző részeiről származó régi és modern népi szőttesek, csipkék, varrottasok, hímzések önálló egységét tették ki, ahogy ez a kiállítási enteriőrt ábrázoló felvételen is látszik. Az 1910 utáni évek gyarapodását rögzítő leltárkönyv szerint 1911-ben jelentős népi anyaggal gyarapodott az iparmúzeum: régi Nyitra megyei csipke, hímzett ing, tüllhímzés, körmöci régi fejdísz, Abaúj megyei, régi hímzett lepedő, mocsai, régi hímzett csipkék tükrözték Pákei és feleségének érdeklődését.³⁶¹ A történeti népi anyag mellett vásároltak a magyar szövés megújítását tevékenyen szorgalmazó Gyarmati Zsigáné torontali műhelyéből is.³⁶² E műhely tervezői között tartjuk számon azt a Vaszary Jánost, akitől egy „*kis gobelin faldísz*” őrzött a múzeum.³⁶³ Magyarországi mellett külföldi mintákat is beszereztek, például kínai hímzést vagy egy húszdarabos svéd csipkeminta gyűjteményt.³⁶⁴ A Horti-hagyaték, Vaszary János és mások kortárs művei, kollektívái a kolozsvári intézmény korszerű, az új tervező iparművész generáció eredményeit bemutató gyűjteményezési stratégiájába illeszkedtek.³⁶⁵

Az ideiglenes kiállítások a modern iparművészet egyre hangsúlyosabb iparmúzeumi szerepéről tanúskodnak, az intézmény időszaki kiállításairól azonban keveset tudunk. 1905-ben a vidéki városok közül Aradon és Kolozsváron rendeztek iparművészeti vándorkiállítást, amelynek a „kincses városban”, 1904 szeptemberében az iparmúzeum adott otthont. A bemutatott tárgyak közé budapesti és kolozsvári iparművészek munkái, az Iparművészeti Múzeumból kölcsönzött tárgyak, valamint kolozsvári magángyűjtemények

358 Sinkó, 2006. 134–136.

359 Sinkó, 2012. 246–253.

360 Prékopa, 2013/b. 586.

361 KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1911: 31–42.

362 KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1911: 43–46.

363 KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1911: 48.

364 KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1911: 54. és 61.

365 Prékopa, 2013/b. 590.

történeti becsű darabjai, Kolozsvár környéki néprajzi tárgyak, illetve iparművészeti tervezők munkái tartoztak.³⁶⁶

A kolozsvári iparmúzeum a kalotaszegi, tordai, torockói és háromszéki néprajzi vonatkozású anyagok gyűjtése mellett a magyaros motívumkincs modern felhasználásához és terjesztéséhez is hozzájárult. 1911. november 12-én nyílt meg ebből a célból Flóris Áron budapesti rajztanár 25 éves gyűjtésének eredménye. A kiállítás 500 tételes magyaros motívumokat őrző gyűjteményéből és tanítványai 800 darabos munkáiból válogatott: „A kiállításon dívánpárna-, asztalterítő-, asztalkendő-betéttervezések és festések, zománcfestések, porcellántalakon, fatányérok, fatalakon magyarstílusú festések és díszítések lepik meg a látogatót. Nagyon ízlésesek a plakáttervezések, a szobafestési díszek, a patrontervezések, könyvtábla- és szőnyegfutó-díszek. Legszebbek és szinte művészi kivitelűek a kiállított selyemfestések, ezek között különösen az ablakfüggöny-díszek tűnnek ki.”³⁶⁷ A kolozsvári kiállítás felépítése a korszak gyakorlatába illeszkedett. Az Ács Lipót szekszárdi rajztanár gyűjteményéből származó gyermekrajzokat később a budapesti Művészház 1913-as iparművészeti kiállításán is bemutatták.³⁶⁸ Ács rajztanárként a sárközi népművészet felfedezésével és a háziipari kerámiaműhely vezetésével járult hozzá a magyarországi néprajztudományhoz, 1910-ben először a budapesti Iparművészeti Múzeumban mutatták be gyermekrajz-gyűjteményének egy részét, majd 1912 után a Néprajzi Múzeum munkatársaként kerámiagyűjteményt és rajzokat juttatott az intézménybe. A kolozsvári iparmúzeum az erdélyi néprajzi tárgykultúra mellett gyűjtötte a történelmi Magyarország gyermekjátékait is; ennek párhuzamát Juhász Árpád 1910–1914 között készített mezőkövesdi gyerekjátékaiban találjuk meg, amelyek szintén szerepeltek a Művészház 1913-as kiállításán.³⁶⁹

Külön egységet képeztek az ipariskolai tantermekben elhelyezett, a budapesti Felső Ipariskola gipszmintaöntő műhelyéből a kereskedelmi miniszter ajándékaiként érkezett, nagyságrendileg hatvandarabos gipszminta-gyűjtemény, amelyek között építészeti részletek és használati tárgyak egyaránt megtalálhatóak voltak. Lüszi kratész- emlékmű, Parthenon-metopék, görög akrotérionok, görög kratér, római kanna, kosfejű ivószarv, román oszlopfő, görögös indadíszítmény, gótikus épületplasztikák, vízköpők, oszlopfő részletek, gyámkövek, növényi ornamentikák, párkányfrízek – ezek nagy számban kerültek a gyűjteménybe 1911-ben³⁷⁰ (61. kép).

A távol-keleti tárgyak beszerzésében nagy szerepe volt Vadona János 1880-as évekbeli gyűjtésének, de Pákei hasonló érdeklődése a továbbiakban is hozzájárult a kollekciónak bővítéséhez. A kolozsvári gyűjtésre ez esetben is hatott a budapesti Iparművészeti Múzeum, Radisics Jenő keleti tárgykultúra

366 Hivatalos tudósítások. *Magyar Iparművészet*, 8. (1905) 1: 82.

367 Kenyérkereseti kiállítás Kolozsvárott. *Néptanítók Lapja*, 41. (1911. december 1.) 23: 10. További hír: *Budapesti Hírlap*, 31. (1911. november 23.) 278: 32.

368 Művészház, 2009. 156.

369 Művészház, 2009. 161.

370 KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1911: 97–154.

61. kép. Az Iparmúzeum előcsarnoka a tárlóban lapozható mintalapokkal, tetején egy feltételezhetően gipszből készült amfora, 1904 után

íránti szakmai érdeklődése beleillett a korszak általános felfogásába: az 1900-as párizsi világkiállításon a budapesti Iparművészeti Múzeum számára vásárolt tárgyak listájában a francia art nouveau-s tételek után japán tárgyak következnek. 1884-ben, a kolozsvári Vadona János világ körüli útja indulásával egy időben papírra vetett – a budapesti Iparművészeti Múzeum későbbi igazgatásának stílusát nagymértékben előrevetítő – jelentésében Radisics a kínai és japán tárgyak modern művészetben betöltött fontosságát elemezte. Kolozsváron Vadona János utazása során a múzeum részére eszközölt helyszíni vásárlások után a tárgyakat Pákei Lajos már inkább jellemzően közvetítőkön keresztül szerezte be. A korábbi beszerzések kapcsán már említett budapesti Rex Henrik Tivadar halálát követően, 1913-ban a hagyatékából japán papírsablonok, festett selyem, kézzel festett kép és egy régi antik tűhímzés került be a gyűjteménybe.³⁷¹ A Vadona János által gyűjtött japán és kínai tárgyak mellett a Közel-Kelet anyagi kultúráját több tárgy is képviselte Kolozsváron, egy

371 KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1913: 108–112. Az öt tárgy feltételezhetően az 1912-ben elhunyt Rex Henrik Tivadar hagyatékából került a múzeumba. Rex Henriktől már a korábbi évekből is komoly anyagot szerzett be Pákei: 1911-ben (a már említett) Wedgwood tárgyak mellett egy Gallé-féle üvegtányért, müncheni fali vaslámpát, finn fafaragást, norvég porcelánállatkát, japán virágkosarat, régi tokiói edényt, két mahagóniasztalkát, a bőrrrel bevont mahagóniszéket, számos kisebb iparművészet tárgyat. KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1911: 220–268.

régi damaszkuszi óntál és ezüstváza 1910-ből, valamint egy „régi kis ázsiai zománcozott szelence” és egy „modern kisázsiai szőnyeg”.

A múzeum jellemzően egymástól igen eltérő tárgytípusokat is befogadott az évtizedek során. Rendszeresen kerültek a gyűjteménybe kolozsvári iparosok, iparművészek alkotásai, és ezres nagyságrendben kapott a múzeum (jórészt azonosítatlan témájú) diapozitívokat is oktatási célokra. Ezek közé tartozott Erdélyi Mór 200 darab fényképe, amely valószínűleg a korszak magyarországi építkezéseit örökítette meg, és a Kereskedelmi Minisztériumból került a kolozsvári gyűjteménybe.³⁷² 1911-ben az Országos Magyar Iparművészeti Társulattól Benczúr Gyuláné peddignád fonású vázái, gyöngyminták, könyvfedelek, réz dístárgyak, intarziás faládika és batikolással díszített tárgyak tűnnek fel a leltárkönyvben.³⁷³ Egy évvel később, talán az 1911-es torinói világkiállítás révén megerősödött olasz–magyar iparművészeti kapcsolatoknak köszönhetően velencei kereskedők tárgyai is gyarapították a gyűjteményt.³⁷⁴ a muranói üveggyártás tucatnyi modern terméke mellett, a velencei Guido Minerbi, Angelo Bacchi és mások közvetítésével a kortárs iparművészet észak-olaszországi műhelyeinek tárgyaira is találunk bejegyzést.³⁷⁵ Egy évvel később a müncheni Bayerische Kunstgewerbeverein közreműködésével réztárgyakkal, zománcozott bronztállal, szerpentinből és mahagóniból készült dobozokkal, ezüstberakásos tintatartóval és másfél tucatnyi cserépedénnyel gazdagodott a kolozsvári gyűjtemény.³⁷⁶ A budapesti Iparművészeti Társulat is gyarapította a múzeumot: 1913-ban festett üvegek, Zsolnay-vázák, az Iparművészeti Iskolában készült cseréptárgyak és egy zománcozott rézdoboz, zománcozott ezüstdoboz, réz virágtartó, egy Galambos-féle réz hamutartó és Gödöllőn, Kriesch Laura és Frey Vilma által szőtt terítők érkeztek.³⁷⁷ A kolozsvári Háziipari Szövetségtől bekerült, valamint tágabb magyarországi gyűjtés eredményeként összeállt tárgye gyűjteményben hímzett csángó ing, mezőkövesdi párnadísz, ruhadísz, hímzett aranszegélyes kötény, régi kalotaszegi varrottas található.³⁷⁸ Az erdélyi népi tárgykultúra gyűjtése folyamatosan jellemezte az iparmúzeum tevékenységét, az újabb minták mellett régi darabokat is beszereztek, 1913-ban például egy régi torockói ingujjat, régi hímzett övet, fátyolt és egy festett ládát.³⁷⁹ A torockói tárgyak köre, Kún Gozda Jánosné révén még ugyanabban az évben régi hímzett övvel és fátyollal, egy vert régi torockói ingujjal, régi vert csipkével, régi mezőkövesdi fejkötővel, egy régi hímzett inggel és egy feketével hímzett román inggel bővült.³⁸⁰

372 KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1912: 9.

373 KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1911: 271–303.

374 Székely, 2012. 234–238.

375 KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1912: 103–114; 1912: 75–93.

376 KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1913: 1–31.

377 KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1913: 46–76.

378 KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1913: 115–123.

379 KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1913: 187–191.

380 KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1913: 253–259.

62. kép. Iroda az iparmúzeumban, középen Pákei Lajos, a háttérben az iparoktatás módszertanát illusztráló tárló, illetve az épületek ábrázolásai, 1904 után

Sajátos egységet képvisel a budapesti Művészházból beszerzett tárgyak együttese: a kiállításokból megvásárolt ötvenhét darabból nyolcat találunk meg a leltárkönyvben, köztük van Lesznay Anna hímzett párnája és női táskája, Sándor Imre bonbonnier-je és füles csészéje, valamint Márton Imre réz virágtartója.³⁸¹ Az iparművészeti gyűjtés megerősödésével párhuzamosan a korábbi technológiai anyag bemutatása háttérbe szorult, az iparmúzeumi épület bejáratától jobbra eső földszinti termekben kiállított technológiai gyűjtemény egyes, immár korszerűtlen mintagyűjteményei Pákei Lajos igazgatói szobájába kerültek (62. kép).

Rex Henrik Tivadar Budapesten található, Váci utcai „*villamvilágítási alkatrészek, világítási és lakberendezési műipar-árúk*” forgalmazásával foglalkozó üzlete nem az egyetlen olyan, nem kortárs iparművészetre specializálódott bolt volt, ahonnan Pákei vásárolt a gyűjtemény számára. Schuster Emil kolozsvári díszműkereskedőtől virágtartókat, vázákat, lapis lazuri brossokat, illetve főleg gyermekeket ábrázoló nippeteket és gyermekjátékokat (pl. létrás szekér, ökrösszekér, asszony gyerekkel, parasztfigurák, juhász számaron figura, trójai faló, számarfog nyulakkal, nyúlfog) juttatott nagy számban a múzeumba.³⁸² Az első világháború kitörésének évében az Iparművészeti Társu-

381 „A kolozsvári Ferenc József Iparmúzeum vásárló bizottsága tegnap megjelent a Művészházban és a múzeum részére ötvenhét darab iparművészeti tárgyat vásárolt.” *Budapesti Hírlap*, 33. (1913. október 19.) 248: 17. A tárgyak: KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1913: 205–212.

382 KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1913: 260–303.

lattól a korszak legismertebb alkotóinak munkái kerültek a gyűjteménybe: a gödöllői kötődésű Kriesch Laura szőtt terítője, Nádler Róbert faragott doboza, Márkus Béla vas levélszekrénye, Kozma Lajos faragott széke, virágállványa és festett virágcserepe, Juhász Árpád festett faládája és hímzett mezőkövesdi képe, valamint szepességi háziipari tárgyak.³⁸³ Ugyanebben az évben az Iparművészeti Társulat gyermekművészeti kiállításán bemutatott, a Budapesti Műhelyhez kötődő tárgyak közül „egy gazdagon faragott, festett széket és több faragott és festett viráglajtortát vettek”.³⁸⁴ Még egy évvel később az Iparművészeti Iskolában készült cserép virágtartó, Markup Béla *Fiastyúk* című bronzszobra és ifjabb Vastagh György Kozma nevű lóról készített kisplasztikája találta meg helyét a múzeumban.³⁸⁵ A világháború évei a gyűjteményezés rendszertelenné válását és a bekerülő tárgyak jelentős csökkenését eredményezték. A budapesti Rex Henrik Tivadar-féle kereskedésből az 1915–1916-os évben még beszereztek egy nagyobb tárgycsoportot: például Tiffany díszüvegeket, biedermeier poharakat és bonbonniert, az észak-csehországi Haidában (Nový Bor) készült Friedrich Egermann-féle kristályvázákat és díszüvegeket, japán fonott kosarat, empire csészét, meissenai porcelánt, párizsi Baccarat kristályokat.³⁸⁶

A háború utolsó évének tárgyi gyarapodása a budapesti Iparművészeti Társulathoz kötődik, összesen nyolc, rokkant katonák által készített, peddig fonású tárgy mellett Triebler Sarolta-féle kistáska és gyöngydísz, Kala Vilma-féle rézdomborítású kizmitükör, egy Ferencz Kornélia által készített festett fadoboz, egy Páder Emma-féle gyöngydísz, egy Kopits János-féle festett kizmitükör és zománcozott melltű, egy Zsolnay-gyárban készült bonbonniere és korsó, valamint egy „Vörös ördög” fantázianevű váza került a gyűjteménybe.³⁸⁷ Az ideiglenes kiállítások sorozata nem akadt meg a háború alatt sem, 1916. március 19-én például az Erdélyi Pártfogó Egyesület Hölgybizottsága, Jósika Mária Anna bárónő szervezésében az árvaotthon javára körülbelül ezer felvételtes bemutató, „műkedvelői fényképkiallítás” nyitott meg.³⁸⁸ Az ipariskola működését az ország többi iskolájához hasonlóan csökkent osztálylétszám, a hadigazdaság igényeinek megfelelően időnkénti anyaghiány és az eredeti oktatási profiltól eltérő feladatok jellemezték.

383 KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1914: 79–102.

384 *Pesti Napló*, 65. (1914. június 30.) 152: 17.

385 KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1915–160–197. A Vastagh szobor eredeti példányát a Magyar Nemzeti Galéria őrzi, ltsz.: 52.136. lást: Művészház, 2009. 150. VII. 28-as tétel.

386 KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1915: 168–173; 1915/1916: 72–102.

387 KvÁLvt, Iparmúzeum leltárkönyve 1910–1918, 1916: 103–120.

388 *Pesti Hírlap*, 38. (1916. március 23.) 83: 15.

KONKLÚZIÓ, AVAGY AZ IPARMÚZEUM MEGSZŰNÉSE ÉS UTÓÉLETE

A kolozsvári iparmúzeum leltárkönyve 1918. szeptember 30-án, a 47. tétellel megszakad. A könyvtári és műtárgyi gyarapodást együtt rögzítő könyv utolsó tétele a Magyar Statisztikai Közlemények 31, 32, 33, 39, 40-es számai, a bejegyzés szerint az intézmény könyv- és tárggyűjteményét ekkor 8561 tárgy alkotta, összértékük 155 153 korona 40 fillér volt. Az impériumváltás miatt megszűnő gyűjteményezés és Pákei Lajos 1921-ben bekövetkezett halála után az iparmúzeum tevékenységét kiállításokra korlátozta, tereit lassan átengedte a műszaki felsőoktatásnak. Az 1920–1930-as években az ipar továbbalakuló struktúrája, a modern iparoktatás, illetve a kommunikáció változásai révén világszerte kiüresedtek a második ipari forradalom e sajátos intézményei. Az első világháborúval formálódó társadalmi, gazdasági viszonyok dinamikájára már nem tudott megfelelően reagálni ez az intézménytípus, az iparmúzeumoknak kontinensszerte megszűnés, átalakulás lett a sorsa. A budapesti Technológiai Iparmúzeum 1921-től már elsősorban anyagvizsgáló intézményként működött a budafoki Ipari Kísérleti és Anyagvizsgáló Intézettel összevonva, könyvtáraitak Technológiai Intézet Könyvtára néven egyesítették (ez a mai OMIKK elődje), ennek kivételével a technológiai tárgyanyag elkallódott, megsemmisült.³⁸⁹ A budapesti Kereskedelmi Múzeumot feladatainak, egykori küldetésének megszűnése miatt 1923-ban bezárták.³⁹⁰ Főként az újabb gyártási technológiák megjelenése, az új tervezési gyakorlatok, az ismeretek átadásának változása, a fotográfia popularizációja, vagyis összességében a két világháború közötti évekre kialakult modern ipari rendszerek okozták az iparmúzeumok funkcióvesztését. Nem az impériumváltás volt az oka tehát annak, hogy a kolozsvári és a marosvásárhelyi intézmények nem maradtak fenn eredeti formájukban.

A két világháború közötti időszakban az iparmúzeum és ipariskola épületeinek pontos története nem ismert, tevékenységének koordinálását 1919-ben átvette a román Kormányzótanács, elnevezése *Muzeul Școalei Superioare de Arte si Meseriire* változott.³⁹¹ Gyűjteményei 1919 után nem bővültek, harminc-

---

389 Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár. Kozma, 2002. 72.

390 S. Nagy, 2007. 259.

391 Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria. Lexikon, 1928. 151.

két év múzeumi tevékenységét követően leltáraiban 8398 tétel sorakozott, amelyből 459 szőnyeg, 367 bútor, 564 agyag- és majolikatárgy, 370 fémmunka, 276 gipszdíszítmény, 90 porcelántárgy, 300 famunka, 556 hímzés és szövés, valamint bőr-, üveg- és kőtárgy.³⁹² Az iparmúzeumi tárgyananyag hányatott sorsa érzékelhető a napjainkban ismert egykori múzeumi tárgyak kapcsán is, amelyek az e kötetben bemutatott gyűjtemény talán kevésbé minőségi részét képezhették.

A román közigazgatás bevezetésével párhuzamosan a kolozsvári iparmúzeum mint a város egyetlen kiállítótere felértékelődött, és eredeti profiljától eltérő kiállítások is helyet kaptak falai közt. Az iparmúzeum megalapításának és kezdeti tevékenységének pontos meghatározásához hasonlóan nehéz megragadni a megszűnés pontos idejét és körülményeit. A leltárkönyv 1918–1919-es évét megnyitották, de a szerzeményezés, az említett utolsó bejegyzés tanúsága szerint 1918 őszén megszakadt, városi közművelődési funkcióját kiállításokkal, felolvasásokkal látszólag azonban még egy ideig megtartotta. Az intézmény működésének évtizedei során neve egybeforrnt Pákei Lajos tevékenységével, akinek eltávolítása kapcsán szintén nem állnak rendelkezésünkre adatok. 1921. június 5-én néprajzi kiállítás nyílt az iparmúzeumban, Orosz Endre apahidai igazgató és tanító 25 éves gyűjtésének anyagát mutatták be. A múzeum helyiségeit ekkor már az új igazgató, Ciorteau Aurel bocsátotta a tárlat rendelkezésére. Ez év december 18-án nyílt meg az iparmúzeum második emeleti termeiben Papp Domokos, Deák Nándor, Demian Tassy és Kodrián Kornél festőművészek tárlata is. 1922 januárjában Hosszú Márton (1894–1953) arcképfestő kiállítását rendezték meg.³⁹³ A múzeum legutolsó éveiről a források szűkszavúan tájékoztatnak, az intézmény elsősorban kiállítótérként működött, az ipari, iparművészeti jellegű gyűjteményezés megszűnt. Az elmúlás folyamatára Orosz Ferenc világít rá *Cluj-kolozsvári kalauz* című művében, amelyben az elcsatolt város ismertetésének részeként tárgyalja az egykori magyar nemzeti intézmény sorsát: az iparmúzeumi épületben Női Állami Kereskedelmi Iskolát létesítettek, az 1926-ban megszűnt iparmúzeum anyagát az épület padlására hordták fel. Így foglalja össze az intézmény utolsó éveit a korabeli szemtanú: „Az 1888-ban megnyílt Iparmúzeum, melynek 3794 darabból álló gyűjteménye értékes bútorokat, szőnyegeket, keramikai és fémtárgyakat, szép hímzéseket, művészi fa-, bőr-, üveg- és kőidolgozásokat, valamint drága gépeket tartalmazott, 1926-ban megszűnt. Anyaga a Női Felső Ipariskola padlására van felhordva.”³⁹⁴ A két korábbi iparmúzeumi-ipariskolai palota falai között a múzeumi tevékenység megszűnt, iskolává és kiállítótérre alakulva működtek Kolozsvár Magyarországhoz való visszacsatolásáig.

392 Lexikon, 1928. 152. (Az *Erdélyi Lexikon*ban olvasható leírás több pontatlanságot tartalmaz, a megadott tételszámokat ezért csak a gyűjtemény egységeinek nagyságrendje tekintetében fogadhatjuk el.) A leltárkönyvben a 8565. tételnél szakadt meg a gyűjteményezés.

393 Murádin, 1997. 60.

394 Orosz, 1933. 28–29.

1940 után az Ipari Minisztérium felügyelete mellett elvégezték az egykori iparmúzeumi gyűjtemények revízióját és újraleltározását, az ekkor készült magyar nyelvű leltárkönyv képezi még napjainkban is az Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeumban őrzött anyag nyilvántartását. 1942–1944 között a központi költségvetés évente nagyságrendileg 40 000 pengő értékű támogatást juttatott a kolozsvári és a marosvásárhelyi volt iparmúzeumok fenntartási költségeire, valódi működési profiljuk azonban nem ismert.³⁹⁵ Az egykori iparmúzeumi feladatokat betöltő intézmény modern műszaki felsőoktatássá való átalakítására az 1940-es években, Kolozsvár magyar fennhatósága alatt történt kísérlet. 1944 tavaszán az intézmény nevét „I. Ferenc József Műszaki Művelődés Házára” változtatták.³⁹⁶

A kolozsvári iparmúzeum feladata, gyűjteménye, az iparoktatással kialakított mintaszerű együttműködése révén a legfontosabb fővároson kívül eső iparfejlesztési intézménnyé vált. Történetének megismerhetőségét azonban nemcsak a két világháború közötti funkcióját veszített és fokozatosan megszűnt intézmény anyagának szétszóródása, szórványos fennmaradása, hanem a gyűjteményépítési és kiállítási gyakorlat harminckét évre vonatkozó források hiánya, valamint az 1918-ban megszakadó gyűjteményezés megmaradt tárgy- és levéltári anyagának töredékessége, lappangása teszi kérdésessé. Az egykori gyűjteményre vonatkozó források a kolozsvári Állami Levéltár, a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, a kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár, az Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum, az Erdélyi Néprajzi Múzeum táraiban lelhetők fel. A kolozsvári intézmény esetében egy további sajátos helyzet állt elő: egy már nem létező államforma és területi entitás tárgyalapú memóriaintézménye – múzeuma –, többszörös áttétel és adatvesztés után, egy harmadik ország más típusú memóriaintézményein – múzeumain és levéltárain – keresztül ismerhető meg. Az iparmúzeum felvázolt története kapcsán felmerülő és források hiányában szükség-szerűen megválaszolatlanul maradó kérdések miatt a bevezetőben emlegetett feltételeesség különösen szembeötlővé válik.

A kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum művészettörténeti értékelését és jelentőségének árnyalt meghatározását nem csupán a források szűkössége nehezíti meg. A 19. század végének és a századforduló korának építészete és művészete az 1990-es évek eleje óta a művészettörténeti kutatás egyik fő iránya. A témában született gazdag publikációs anyag és összefoglalások mellett azonban lényegesen kevesebb figyelem irányul a magyar iparművészet, a ko-

395 40-40 000 pengő 1942-ben és 1943-ban, illetve 43 000 pengő 1944-ben. Zárszámadás, 1944. 72; Zárszámadás, 1946. 70; Zárszámadás, 1947. 80. „Kolozsvári osztályunk működésére a belügyminiszter az engedélyt megadta és dr. Vér Tibor választmányi tagunk, mint a Magy. Kir. Technológiai és Anyagvizsgáló Intézet igazgatója szíves megértésével az osztály a kolozsvári volt Iparmúzeum épületében helyiséghez jut.” *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 77. (1943) 25: 197.

396 *Budapesti Közlöny*, 78. (1944. április 13.) 82: 3. Hivatkozással az Iparügyi Minisztérium 14.7946–1944. VI. rendeletére. Az iparoktatástól függetlenül működő marosvásárhelyi iparmúzeum ugyanekkor „Székelyföldi Műszaki Művelődés Házára” nevezték át.

rabeli tárgykultúra és különösen az Iparművészeti Múzeum és az azzal szorosan összefonódott Iparművészeti Társulat, Iparművészeti Iskola és a *Magyar Iparművészet* című folyóirat létrejötte és működésének átfogó kritikai vizsgálata. Ennél is kevésbé ismert az iparfejlesztésnek a művészetekre és az ipari és művészeti oktatásra gyakorolt hatásának feltárása, amely csak a közelmúltban indult meg. Ezen kutatások nem csupán árnyalják a kolozsvári iparmúzeum művészettörténeti, gyűjtés- és társadalomtörténeti helyét, hanem alapvetőek lennének valós értékeléséhez és a nemzetépítés folyamatában betöltött szerepének megértéséhez is.

Az eddigi eredményekből kirajzolódó kép alapján elmondhatjuk, hogy a kolozsvári iparmúzeum működése elválaszthatatlan Pákei Lajostól, akinek tevékenysége végigkísérte az intézményt és alapvetően befolyásolta működését. Tanultsága, intézetvezetői hozzáállása és iparművészeti jártassága sok szempontból eltért a budapesti Iparművészeti Múzeum nagy formátumú századfordulós igazgatójától, Radisics Jenőtől. Az iparmúzeumok rövid történelmi szerepéből adódik, hogy a budapesti intézmény lassan másfél évszázados történelmében a Radisics névvel fémjelzett időszak csak egyike a gyűjteménytörténet fejezeteinek, addig a kolozsvári intézmény fennállásának teljes időtartama egybeesett Pákei Lajos igazgatói, tanári építész tevékenységével. Személyében egy olyan, a historizmus szemléletét elsajátító, kiváló képzettségű építész-igazgató-tanár került az intézménybe, aki alkalmas volt a korszak közgondolkodásában beálló rezdülésszerű változások adaptálására, a kolozsvári közönség igényeit és a város lehetőségeit figyelembe véve. Mindezt úgy, hogy sem építészként, sem múzeumigazgatóként nem nevezhető formabontónak, a trendek megértésének és követésének képessége mellett életművére a magasan kvalifikált építészeti tudás és gyakori utazásainak köszönhető tájékozottság jellemző. Mindeközben azonban korának építészeti útkeresése nem érintette meg alapvetően historizáló felfogását, noha külföldi tanulmányai során elsajátította az új áramlatok – legyenek azok akár technológiai, szellemi vagy ízlésbeli – felismerésének és megértésének képességét. Ezek szintézisével volt képes a historizmus elveivel összhangban álló városfejlesztési elképzelések megvalósítására, a modern polgári nyilvánosság tereinek megtervezésére, de ugyanakkor a kolozsvári építészetben alig jelentkező századfordulós irányzatok iránti érzékenysége a tárgykultúrában mégis megnyilatkozott, képes volt a bécsi és a budapesti szecesszió, a Jugendstil, az art nouveau, a japonizmus és egyéb, a nemzeti formakísérletek körébe is tartozó iparművészeti alkotások értő múzeumi szerzeményezésére.

A változások és hangsúlyeltolódások iránti képessége azonban szerencsés módon találkozott a városfejlesztés helyi és az iparfejlesztés országos elképzeléseivel, az ezek által meghatározott feltételek tették lehetővé a kolozsvári iparmúzeum kiemelkedését a korszak hasonló kezdeményezései közül. A nemzeti ipar fejlesztésének igénye általában is pozitívan hatott ipariskolák és iparmúzeumok alapítására, az ipariskolák működéséhez nélkülözhetetlen mintatárakból azonban csak a három „fővárosban” nyílt mód a tágabb közös-

ség érdekeit is szolgáló nyilvános múzeummá fejlődni. A kiegyezés után megszerveződő modern magyar állami intézményrendszer, a kulturális nacionalizmus elméletével összhangban, Kolozsvárt Erdély magyar nemzeti főváros rangjának megfelelő intézményekkel kívánta kiépíteni. E két meghatározó politikai elképzelés nélkül elképzelhetetlen lett volna egy évtizednél is rövidebb idő két hasonló profilú iparmúzeumi kiállításra alkalmas épületet felépíteni. A magyar állami jelenlét hangsúlyozása érhető tetten abban a páratlan megoldásban, amely a millenniumi ünnepekhez kapcsolódó állami beruházások sorába illeszkedő első Pákei-féle iskola-múzeum átadása után egy, azt méreteiben sokszorososan túlszárnyaló önálló múzeumépület felépítése követett a 20. század első éveiben.

A székesfővárosban egymástól nem nagy távolságban látogatható nemzeti technológiai és iparművészeti gyűjtemények két eltérő alapítású múzeumban, más-más szakmai közönség számára gyűjtötték tárgyaikat. A Budapesten kívüli iparmúzeumok gyűjteményei állami iparfejlesztési érdekek mentén alakulhattak, állami iparfejlesztési érdekektől függően maradtak szűkebb pátriájuk számára érdekesnek vagy váltak országos jelentőségű intézménnyé. Anyagiak és szakemberhiány miatt még meglévő szerény tárgyaanyagának bemutatására is képtelen nagyszabású iparmúzeum mellett a székellyföldi regionális iparfejlesztés, a háziipar és az iparos technológia modernizációja befolyásolta a marosvásárhelyi Székelyföldi Iparmúzeum gyűjteményét. A néprajzi és technológiai tárgyanyag ugyan végig jellemzője maradt a kolozsvári gyűjteménynek is, de a helyi ipariskola képzési profiljától egyre jobban távolodó gyűjtemény 1900 körül már határozottan iparművészeti karakterűvé vált, ahogy azt az intézmény hivatalos elnevezésének – egyébként téves – emlékezete is jelzi.³⁹⁷ A múzeumi kiállítóterek otthonosnak tűnő berendezése mögött a városi közönség anyagi gyarapodásának jeleit fedezhetjük fel, a polgári otthonok modern díszítő igényét az iparmúzeumi gyűjtemény révén a kvalitásos újdonságok irányába kívánta terelni. Az ipari jellegű oktatást támogató technológiai gyűjtemény kiállítása mellett a város egyetlen ideiglenes kiállításokra és egyéb társas eseményekre is alkalmas múzeumépületének kiállítótereiben mintaszerű összhangot kívánt teremteni a kolozsvári otthonok hagyományos díszítménye, a világhiállításokon és a kurrens szaksajtó hasábjain megismert vezető hazai és külföldi iparművészeti tervezők munkái között. Ezt az igényt a modern középületekkel kiépülő kincses város emlékezete és rangja egyaránt táplálta.

A források hiánya azonban művészet- és múzeumtörténeti szempontból alapvető kérdéseket hagy megválaszolatlanul. A feltáruló összkép ellenére

397 Az *Erdélyi Lexikon* idézett szócikke mellett az Erdélyi Múzeum Egyesület részére átadott egykori iparmúzeumi anyag kapcsán az alábbiakat olvashatjuk: „Szép gyarapodást mutat iparművészeti gyűjteményünk, ami onnét van, hogy a volt kolozsvári Iparművészeti Múzeum megmaradt és muzeális értékkel bíró részét a m. kir. Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium letétképpen nekünk adta.” EME Évkönyv, 1943. 45.

alapvető kérdések maradnak nyitva az épületekkel, a gyűjteménnyel és az iparmúzeumi kiállítási gyakorlattal kapcsolatban is. Nem ismerjük a különböző ideiglenes helyszínekre szervezett kiállítások tartalmát, az iskola indulásától számított első másfél évtized kiállításszervezési gyakorlatának szempontjait, a kiállítások és az oktatás közötti kapcsolatot. A források hiánya az iskola-múzeum és a későbbi önálló múzeumépület kiállításai kapcsán is több kérdést hagynak nyitva, mint amennyit segítségükkel meg lehet válaszolni. Nem kapunk pontos választ arra, milyen szempontok vezettek az egyetlen dokumentált, a korszak ipari-iparművészeti gyakorlatától eltérő enteriőrszerű kiállítási megoldáshoz, milyen kurátori szempontok szerint rendezték be, illetve át a kiállításokat. Feltáratlan marad a viszony az ideiglenes kiállítások tárgyai és az állandó bemutatók, valamint a gyűjtemény között, és kérdéses az ideiglenes kiállítások szerepe a gyűjteményépítésben. Nem világos a kiállítások kurátorának személye, de egyaránt lényeges lenne annak megválaszolása is, hogy az igazgató mellett kik vettek részt a kiállítások kezdeményezésében, szervezésében, volt-e, s ha igen, milyen szerepe Pákei Lajos feleségének, Fangh Antóniának a gyűjteményépítés mellett az otthonok modernizálását célzó, enteriőrszerű kiállításokban. Az iparművészettel kapcsolatos részletes alap kutatások adhatnak majd választ a budapesti kiállítóhelyek kiállításából is a gyűjteményét fejlesztő kolozsvári intézmény fővárosi megítélésére az Iparművészeti Társulat tagjai és az iparművészeti intézmények munkatársai részéről.

A források szűkössége miatt nem ismerhetők meg az épületek tervezésére hatást gyakorló építészeti, városvezetői elképzelések, a múzeumi és oktatási terek elrendezése és berendezése mögötti szándékok, hatások, megfontolások, az épületek elhelyezése körüli viták, lobbierdekek, koncepciók versengése, az épülethasználat gyakorlata, ennek változása. Nyitott kérdés marad a gyűjteményi tárgyak kiválasztásának szempontjai, a döntéshozók köre, a tárgyakról meglévő ismereteik forrása, a szerzeményezést befolyásoló tényezők, a beszerzések részletei, a közvetett, ügynökön keresztül és közvetlen szerzeményezések szereplői, feladatuk, szerepük a folyamatban, a múzeum számára felajánlott tárgyak köre, a felajánlók személye és kapcsolatai, az ajándékozások mögötti vállalkozói érdekek megjelenésének lehetősége, a múzeum-igazgató és a városi iparosok közötti kapcsolatok hatása a gyűjteményfejlesztésre. A fenti és a még számos megválaszolatlan kérdésre a remélhetőleg egy napon majd napvilágra kerülő iratanyag adhat választ, amely pontosíthatja, hogy milyen mechanizmusok mentén épült ki és működött a kezdetben helyi kezdeményezésre létrejött ipari mintatárból az ország második legjelentősebb iparművészeti muzeális gyűjteményévé fejlődő kolozsvári iparmúzeum.

IRODALOM

Ágoston

2016 Ágoston András: Eszményképek által nevelni. *Ars Hungarica*, 42. (2016) 1: 54–62.

Balaton

2016 Balaton Petra: Iparvédelem, vámpolitika, a magyar-román vámháború. In: *Székelyföld története*. III. kötet. Szerk.: Bárdi Nándor–Pál Judit. Székelyudvarhely, 2016. 140–143.

Bárdi–Pál

2016 *Székelyföld története I–III*. Szerk.: Bárdi Nándor–Pál Judit. Székelyudvarhely, 2016.

Bencze

1991 Bencze Géza: A Technológiai Iparmúzeum szerepe a hazai kisipar fejlesztésében (1883–1914). In: *VII. Kézművesipartörténeti Szimpózium: Veszprém 1990. november 12–14. [tanulmányai]*. Veszprém, 1991.

Bincsik

2009 Bincsik Mónika: *Japán műtárgyak gyűjtéstörténete Magyarországon a 19. század második felében – kitekintéssel a nemzetközi összefüggésekre*. Doktori disszertáció. (ELTE BTK) Bp., 2009. (Kézirat.)

Bischoff

2010 Cécilia Bischoff: *Kunsthistorisches Museum. History Architecture Decoration*. Wien, 2010.

Bónis

2003 Bónis Johanna: *A Székelyföldi Iparmúzeum*. Marosvásárhely, 2003.

Burton

2012 Anthony Burton: Gyűjtemény inspiráció céljaira: Korai múzeumi beszerzések, kiállítások és a tervezési reform. In: *Művészet mindenkinek – A Victoria and Albert Museum*. Bp., 2012. 51–59.

Csáki

2006 Csáki Tamás: *A finn építészet és az „architektúra magyar lelke”. Kultúrpolitika, építészet, publicisztika a századelő Magyarországon*. *Múltunk*, 51. (2006) 1: 200–230.

Derrida–Ernst

2008 Jacques Derrida–Wolfgang Ernst: *Az archívum kínzó vágya. Archívumok morajlása*. Szerk.: Kelemen Pál. Bp., 2008.

EME Évkönyv

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve az 1942. évre. Szerk.: Szabó T. Attila. Kolozsvár, 1943.

Ernst

2008 Ernst, Wolfgang: Az archívumok morajlása. Rend a rendetlenség-ből. In: Ernst, Wolfgang–Derrida, Jacques: *Az archívumok morajlása – Az archívum kínzó vágya*. Ford.: Bereczki Péter–Lénárt Tamás. Bp. 2008.

Fajcsák

2008 Fajcsák Györgyi: *Buitenzorg-villa lakója – A világutazó, műgyűjtő Hopp Ferenc (1833–1919)*. Bp., 2008.

Gaal

é. n. Gaal György: *Az I. Ferenc József Iparmúzeum*. Kolozsvár, é. n. (Kézirat.)
2013 Gaal György: Pákei Lajos és felmenői művelődéstörténetünkben. *Keresztény Magvető*, 119. (2013) 2: 147–178.

Gyáni

2015 Gyáni Gábor: Mimézis és reprezentáció. Tény és fikció kapcsolata. In: *Tény és fikció. Tudomány és művészet a nemzetépítés bűvkörében a 19. századi Magyarországon*. Szerk.: Lajtai Máttyás–Varga Bálint. Bp., 2015. 11–24.

Herscher

2003 Herscher, Andrew: Städtbau as Imperial Culture. Camillo Sitte's Urban Plan for Ljubljana. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 62. (2003) 2: 212–227.

Horváth

1996 Horváth Hilda: Radisics Jenő és Samuel Bing levélváltása (1888): Adalékok a hazai japonizmus történetéhez. *Művészettörténeti Értesítő*, 45. (1996) 1–2: 123–129.

2006 Horváth Hilda: Az 1898. évi modern kiállítás az Iparművészeti Múzeumban. *Ars Hungarica*, 34. (2006) 1–2: 369–378.

2013/a. Horváth Hilda: Az Iparművészeti Múzeum szecessziós gyűjteménye I. Külföldi tárgyak gyarapítása Radisics Jenő működése idején. *Magyar Iparművészet*, 20. (2013) 7: 23–31.

2013/b. Horváth Hilda: Az Iparművészeti Múzeum szecessziós gyűjteménye II. Műtárgyvásárlások és nagy gyűjtemények elhelyezése. *Magyar Iparművészet*, 20. (2013) 8: 24–29.

2013/c Horváth Hilda: Bútor- és enteriőrművészet. In: *A 19. század művészete Magyarországon. Építészet és Iparművészet*. Szerk.: Sisa József. Bp., 2013. 568–580.

Katona

1969 Katona Imre: Radisics Jenő az iparművészeti kultúráért. *Művészettörténeti Értesítő*, 18. (1969) 3: 212–224.

Karácsony

2011 Karácsony István: A Székelyföldi Iparmúzeum marosvásárhelyi épülete. In: *Liber Discipulorum: Tanulmányok Kovács András 65. születésnap-*

jára. Szerk.: Kovács Zsolt–Sarkadi Nagy Emese–Weisz Attila. Kolozsvár, 2011. 363–372.

Keleti–Mudrony

1881 Keleti Károly–Mudrony Soma: Emlékirat az iparmúzeum ügyében. 1880. In: *Jelentések és javaslatok a Budapesten létesítendő Műszaki Iparmúzeum tárgyában*. 1881.

Kemény

2015 Kemény Mária: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája*. Szerk.: Papp Gábor György–Boncz Hajnalka. Bp., 2015.

Király

2016 Király Erzsébet: Lotz Károly és az „újabbí éra”. Modernizációs kísérletek a késői historizmusban. *Ars Hungarica*, 42. (2016) 1: 43–53.

Kerny

1993 Kerny Terézia: Szent László lovas ábrázolásai. *Ars Hungarica*, 21. (1993) 1: 39–54.

Keserü

2010 Keserü Katalin: Az építészet és iparművészet nemzeti keretei. In: *XIX. Nemzet és művészet. Kép és önkép*. Szerk.: Király Erzsébet–Róka Enikő–Veszprémi Nóra. Bp., 2010. 227–247.

Kós

1989 Kós Károly: Hermann Antal jelentősége a századforduló körüli néprajzi mozgalomban. *Ethnographia*, 100. (1989). 1–4: 176–188.

Kresz

1968 Kresz Mária: A magyar népművészet felfedezése. *Ethnographia*, 79. (1968) 1: 1–36.

M. Kiss

1978 M. Kiss Pál: A Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola története. In: *Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola 1778–1978*. Bp., 1978.

Gyarmati

2005 Gyarmati Zsolt: *Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán*. Kolozsvár, 2005.

Marek

2015 Michaela Marek: The Berlin Kunstgewerbemuseum: From Common Welfare to Social Segregation. In: *Ödön Lechner in Context. Studies of the international conference on the occasion of the 100th anniversary of Ödön Lechner's death*. Ed.: Zsombor Jékely. Bp., 2015. 59–66.

Mudrony

1877 Mudrony Soma: *Iparpolitikai tanulmányok a hazai ipar emelése tárgyában*. Bp., 1877.

Murádin

1997 Murádin Jenő: Hosszú Márton (1894–1953) XI. Pius arképfestője. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 10. (1997) 1–2: 59–67.

2008 Murádin Jenő: Walter Crane a száz év előtti Kolozsváron és Kalotaszegen. *Ars Hungarica*, 36. (2008) 1–2: 229–244.

Művészház

2009 Művészház 1909–1914. *Modern kiállítások Budapesten*. Bp., 2009.

Nagy

2006 Nagy Róbert: Infrastruktúra és iparfejlődés Kolozsváron a dualizmus korában. *Korunk*, 17. (2006) 4: 90–94.

Orosz

1933 Orosz Ferenc: *Cluj-Kolozsvári kalauz és címtár*. Összeállította: Ing. Orosz Ferenc. Kolozsvár, 1933.

Ovens

2012 Susan, Ovens: „A nemzet egyenes vonalakat kíván”: South Kensington és a művészeti oktatási reform. In: *Művészet mindenkinek – A Victoria and Albert Museum*. Bp., 2012. 61–67.

Pagella

2009 Pagella, Enrica: Le collezioni d’arte del Regio Museo Industriale italiano di Torino. Prime ricognizioni per un patrimonio perduto. In: *Disegnare progettare costruire: 150 anni di arte e scienza nelle collezioni del Politecnico di Torino*, a cura di Vittorio Marchis. Torino, 2009. 115–127.

Prékopa

2013/a. Prékopa Ágnes: Az Iparművészeti Társulat, szakmúzeumok, mintalapok. In: *A 19. század művészete Magyarországon. Építészet és Iparművészet*. Szerk.: Sisa József. Bp., 2013. 351–354.

2013/b. Prékopa Ágnes: Tárgykultúra. In: *A 19. század művészete Magyarországon. Építészet és Iparművészet*. Szerk.: Sisa József. Bp., 2013. 581–593.

Prügel

2015 Roland Prügel: „Good taste” on Display: The Bavarian Museum of Applied Arts (1869–1989) and the Design Reform Movement. In: *Ödön Lechner in Context. Studies of the international conference on the occasion of the 100th anniversary of Ödön Lechner’s death*. Ed.: Zsombor Jékely. Bp., 2015. 67–74.

Róka

2014 Róka Enikő: *Nacionalizmus és modernizmus – Ernst Lajos gyűjteménye és az Ernst Múzeum*. Bp., 2014.

Sasfi

2008 Sasfi Csaba: Iskolák és diákok középszinten az I. világháború előtti Magyarországon. In: *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Szerk.: Czoch Gábor–Horváth Gergely Krisztián–Pozsgai Péter. Bp., 2008.

S. Nagy

2007 S. Nagy Anikó: Volt egyszer egy Magyar Királyi Kereskedelmi Múzeum. In: *Kereskedővilág*. Szerk.: Biernaczky Szilárd. Bp., 2007. 255–259.

Sinkó

2006 Sinkó Katalin: Az ornamentikai mintalapok és az „előképmozgalom” 1850 és 1900 között. In: *Huszka József a rajzoló gyűjtő*. Kiállítási katalógus. Bp., 2006. 134–136.

2009 Sinkó Katalin: A népművészet-szemlélet változásai és a Nemzeti Múzeum 1852–1898. *Néprajzi értesítő*, 1. (2009) 91: 75–80.

2012 Sinkó Katalin: Az ornemens mint nemzeti nyelv. A népművészet fogalmának kialakulása az iparművészeti múzeumokban a pozitívizmus korában. In: *Uő: Ideák, motívumok, kánonok. Tanulmányok a 19–20. századi képkultúra köréből*. Szerk.: Király Erzsébet–Róka Enikő. Bp., 2012.

Sisa

1996 Sisa József: Magyar építészek külföldi tanulmányai a 19. század második felében. *Művészettörténeti Értesítő*, 45. (1996) 3–4: 169–186.

2013/a. Sisa József: Oktatási épületek. In: *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. Szerk.: Sisa József. Bp., 2013. 367–370.

2013/b. Sisa József: Az Iparművészeti Múzeum. In: *A 19. század művészete Magyarországon. Építészet és Iparművészet*. Bp., 2013. 628–633.

2013/c. Múzeumok és kiállítótermek. In: *A 19. század művészete Magyarországon. Építészet és Iparművészet*. Bp., 2013. 373–375.

Sloterdijk

2012 Sloterdijk, Peter: A múzeum – a megütközés iskolája. In: *Múzeumelmélet. A képzeletbeli múzeumtól a hálózati múzeumig*. Szerk.: Palkó Gábor. Bp., 2012. 17–29.

Székely

2012 Székely Miklós: Az ország tükrői. Magyar építészet és művészet szerepe a nemzeti reprezentációban az Osztrák–Magyar Monarchia korának világtárlásain. Bp., 2012.

2016/a. Székely Miklós: Az egykori Zalatnai Kőfaragó és Kőcsiszoló Ipariskola gipszgyűjteménye. *Ars Hungarica*, 42. (2016) 2: 169–182.

2016/b. Székely Miklós: Árpád helyett Attila. A marosvásárhelyi egykori Székelyföldi Iparmúzeum főhomlokzatának Róna József által tervezett szoborcsoportja. *Ars Hungarica*, 42. (2016) 4: 347–364.

2017 Székely Miklós: Vadona János japán és kínai tárgyai az egykori kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeumban. In: *Nemzet és tudomány Magyarországon a 19. században*. Szerk.: Bollók Ádám–Szilágyi Adrienn. Bp., 2017.

Szovinszkij

2014 Szovinszkij, Jevgenyij: Josef Leitzner: pedagógus, építészmérnök, építész. In: *A Jurij Fedkovics Csernyivci Nemzeti Egyetem Tudományos Diákkonferenciájának anyagai (2014. május 14–16.) Építészet*. Csernovic, 2014. 25–26.

Tóth

2012 Tóth Ferenc: Donátorok és képtárépítők. *A Szépművészeti Múzeum modern külföldi gyűjteményének kialakulása*. Bp., 2012.

Varga

2014 Varga Orsolya: *Lang Adolf élete és munkássága*. Egyetemi szakdolgozat. (PPKE BTK) Bp., 2014. (Kézirat.)

Vita

1983 Vita Zsigmond: Az első erdélyi házi múzeumok és a múzeumi gondolat kialakulása. In: *Uő: Művelődés és népszolgálat*. Bukarest, 1983. 36–43.

Vörös

2015 Vörös Katalin: A magyar iparoktatás „hadi útja” A magyar szakképzés kihívásai az első világháború éveiben. *Per Aspera ad Astra*, 2. (2015) 2: 41–67.

Winkler

2002 Winkler Gábor: *Történeti városok helyreállításának elvei és módszerei. Pápa műemléki belváros rekonstrukciójának tudományos kérdései*. 2002. (Kézirat.)

Zeese

2013 Zeese, Andeas: Theophil Hansen als Lehrer an der Wiener Akademie der bildenden Künste 1868–1884. In: *Theophil Hansen Architekt und Designer*. Hrsg.: Cornelia Reiter–Robert Stalla. Wien, 2013. 85–94.

Források

Andrásy

1853 Andrásy Manó: *Utazás Kelet-Indiákon: Ceylon, Java, Khina, Bengál*. Pest, 1853.

Bericht

1901 *Kunsgewerbliches Museum der Handels- und Gewerbekammer in Prag. Bericht des Curatorium für das Verwaltungsjahr 1900*. Prag, 1901.

Berzeviczy

1893 Berzeviczy Albert: Budapest iskolái. In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*. Magyarország, 3. kötet. Bp., 1893.

Címjegyzék

1909 *A kolozsvári M. kir. Állami I. Ferencz József Iparmúzeum könyvtárának címjegyzéke*. Kolozsvár, 1909.

Értesítő

1890 *Értesítő a kolozsvári erdélyrészi technológiai Iparmúzeum, az államilag segélyezett építő-, fa- és vas-ipari tanműhelyek s a központi felsőbb szakipar-rajziskola működéséről az 1887/8–1889/90. tanévekben*. Szerk.: Dr. Ferenczi Zoltán. Kolozsvár, 1890.

1891 *Értesítő a kolozsvári erdélyrészi technológiai Iparmúzeum, az államilag segélyezett építő-, fa- és vas-ipari tanműhelyek s a központi felsőbb szakipar-rajziskola működéséről az 1890–91. tanévben*. Szerk.: Dr. Ferenczi Zoltán–Pákei Lajos. Kolozsvár, 1891.

1892 *Értesítő a kolozsvári erdélyrészi technológiai Iparmúzeum, az államilag segélyezett építő-, fa- és fém-ipari tanműhelyek s a központi felsőbb szakipar-rajziskola működéséről az 1891–92. tanévben*. Szerk.: Dr. Ferenczi Zoltán–Pákei Lajos. Kolozsvár, 1892.

1893 *Értesítő a kolozsvári erdélyrészi technológiai Iparmúzeum, az államilag segélyezett építő-, fa- és fémipari tanműhelyek s a központi felsőbb szakipar-rajziskola működéséről az 1892–93. tanévben*. Szerk.: Dr. Ferenczi Zoltán–Pákei Lajos. Kolozsvár, 1893.

1894 *Értesítő a kolozsvári erdélyrészi technológiai iparmúzeum, az államilag segélyezett építő-, fa- és fémipari szakiskola s a központi felsőbb szakipar-rajziskola működéséről az 1893–94. tanévben.* Szerk.: Dr. Ferenczi Zoltán–Pákei Lajos. Kolozsvár, 1894.

1895 *Értesítő a kolozsvári erdélyrészi technológiai iparmúzeum, az államilag segélyezett építő-, fa- és fémipari szakiskola s a központi felsőbb szakipar-rajziskola működéséről az 1894–95. tanévben.* Szerk.: Dr. Ferenczi Zoltán–Pákei Lajos. Kolozsvár, 1895.

1897 *Értesítő a Kolozsvári I. Ferencz-József-Iparmúzeum, az állami fa- és fémipari szakiskola s szakipar-rajziskola működéséről az 1896–97. tanévben.* Szerk.: Dr. Ferenczi Zoltán–Pákei Lajos. Kolozsvár, 1897.

1898 *Értesítő a kolozsvári m. kir. állami fa- és fémipari szakiskola és I. Ferencz-József Iparmúzeum működéséről az 1897–98. tanévben.* Kolozsvár, 1898.

1899 *Értesítő a kolozsvári m. kir. állami fa- és fémipari szakiskola és I. Ferencz-József Iparmúzeum működéséről az 1898–99. tanévben.* Kolozsvár, 1899.

1900 *Értesítő a kolozsvári magy. kir. állami fa- és fémipari szakiskola és I. Ferencz-József Iparmúzeum működéséről az 1899–1900. tanévben.* Kolozsvár, 1900.

1901 *Értesítő a kolozsvári magy. kir. állami ipari szakiskola működéséről az 1900–1901. tanévben.* Kolozsvár, 1901.

1902 *Értesítő a kolozsvári magy. kir. állami fa- és fémipari szakiskola és a kapcsolatos építőipari s szaktanfolyamok működéséről az 1901–1902. tanévben.* Kolozsvár, 1902.

1905 *Értesítő a kolozsvári magy. kir. állami fa- és fémipari szakiskola és a kapcsolatos építő-ipari s szaktanfolyamok működéséről az 1904–1905. tanévben.* Kolozsvár, 1905.

1906 *Értesítő a kolozsvári magy. kir. állami fa- és fémipari szakiskola és a kapcsolatos építő-ipari s szaktanfolyamok működéséről az 1905–1906. tanévben.* Kolozsvár, 1906.

1909 *Értesítő a kolozsvári magy. kir. állami fa- és fémipari szakiskola és a kapcsolatos építő-ipari s szaktanfolyamok működéséről az 1908–1909. tanévben.* Kolozsvár, 1909.

Ferenczi

1888/a. Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári Erdélyrészi technológiai iparmúzeum történelme 1881–1888-ig.* Kolozsvár, 1888.

1888/b. Ferenczi Zoltán: *Három ipari intézmény Kolozsvárt: ipartanműhelyek, központi szakrajziskola és iparmúzeum.* Kolozsvár, 1888.

Frecskay

1882–1884 Frecskay János: *Mesterségek könyvtára* (I. Bútorasztaloság, II. Épületasztaloság, III. Kádárság.) Bp., 1882–1884.

Gaul

1913 *A Magyar Királyi Technológiai Iparmúzeum alapításának, fejlődésének és működésének története: 1883–1913.* Szerk.: Gaul Károly. Bp., 1913.

Gelléri

1892 Gelléri Mór: *Ötven év a magyar ipar történetéből 1842–1892. Az Országos Iparegyesület félszázados működése.* Bp., 1892.

Hargita

1912 *A Székelyudvarhelyi M. Kir. Áll. Kő- és Anyagipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1911–1912-es tanévről.* Szerk.: Hargita Nándor. Székelyudvarhely, 1912.

Hegedüs

1881/a. Hegedüs Lajos m[agyar] k[irályi] min[iszteri] tanácsosnak jelentése a bécsi műszaki iparmúzeum meg szemlélése és egy Budapesten alkotandó műszaki iparmúzeum felállítási módozatai tárgyában. 1881. In: *Jelentések és javaslatok*, 1881.

1881/b. Hegedüs L[ajos] C[andid] m[agyar] kir[ályi] miniszteri tanácsosnak a dél-németországi iparmúzeumok s a Budapesten felállítandó műszaki iparmúzeum tárgyában tett jelentése. 1881. In: *Jelentések és javaslatok*, 1881.

Iparoktatás

1904 *Az iparoktatás Magyarországon és a külföldön.* Bp., 1904.

Ipartörvény

1904 *Az Ipartörvény módosítása négy részben.* I–X. Bp., 1904.

Jelentés

1886 *A kolozsvári fa-, vas- és építő-ipari tanműhelyek felügyelő-bizottságának jelentése az 1884/85. tanévről. Külön nyomat a „Közgazdasági Értesítő”-ből.* Bp., 1886.

1887 *A kolozsvári fa-, vas- és építő-ipari tanműhelyek felügyelő-bizottságának jelentése az 1885/86. tanévről. Külön nyomat a „Közgazdasági Értesítő”-ből.* Bp., 1887.

1888 *A kolozsvári fa-, vas- és építő-ipari tanműhelyek felügyelő-bizottságának jelentése az 1886/87. tanévről. Külön nyomat a „Közgazdasági Értesítő”-ből.* Bp., 1888.

Jegyzőkönyv

1880 A Budapesten létesítendő műszaki iparmúzeum tárgyában a vallás és közoktatási miniszter urnál 1880. évi december 28-kán tartott értekezlet jegyzőkönyve. 1880 In: *Jelentések és javaslatok*, 1881.

1881 A Budapesten létesítendő műszaki ipamúzeum tárgyában a vallás és közoktatásügyi miniszter urnál 1881. évi október hó 12-én tartott értekezlet jegyzőkönyve. In: *Jelentések és javaslatok*, 1881.

Jelentések és javaslatok

1881 *Jelentések és javaslatok a Budapesten létesítendő Műszaki Iparmúzeum tárgyában.* Bp., 1881.

Kanitz

1878 *Expediatio Austriaco-Hungarica ad Oras Asiae Orientalis, I. Anthophyta Quae in Japonia Legit Beat. Emanuel Weiss med. Dr. Et Quae Museo Nat. Hungarico Procuravit Joannes Xanthus Mus. Nat. Conserv.*

Enumerat Augustus Kanitz (Kanitz Ágoston). In: *Természetrizsi füzetek. Az állat-, növény, ásvány- és földtan köréből*. Szerk.: Herman Ottó. Bp., 1878.

Kéz

1925 Kéz Andor: Titkári jelentés. *Földrajzi Közlemények*, 53. (1925) 1: 146–147.

Kiss

1893 Kiss István: A székelyföldi iparmúzeum. *A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közölnye*, 27. (1893) 5: 233–238.

Kereskedelmi

é. n. *A m[agyar] kir[ályi] Kereskedelmi Múzeum. A külkereskedelmet és az ipar fejlődését szolgáló orsz[ágos] intézet ismertetője*. Bp., é. n.

Lexikon

1928 *Erdélyi lexikon*. Szerk.: Dr. Osvát Kálmán. Nagyvárad-Oradea, 1928.

Nagyszebeni

1888 *A magyar királyi technológiai iparmúzeum nagyszebeni II-ik időleges kiállításával kapcsolatban rendezett kiállításnak tárgymutatója*. Hermannstadt, 1888.

Paál–Kiss

1884 Paál Ferenc–Kiss Sándor: *Olvasókönyv az alsófoku ipariskolák számára*. Kolozsvár, 1884.

Ráth

1886 *Az 1886. június hó 27-én Marosvásárhelytt megnyitott Székelyföldi Iparmúzeum ideiglenes katalógusa*. Szerk.: Ráth Károly. Bp., 1886.

Ráth–Mudrony

1879 Ráth Károly–Mudrony Soma: Az országos magyar ipartestületnek a vallás és közoktatási miniszterhez intézett kérvénye egy technológiai iparmúzeum felállítására, s a vakok budapesti intézeti házána e célra átengedése tárgyában. 1879. In: *Jelentések és javaslatok*, 1881.

Schweinitz

1876 [Schweinitz, Julius Graf]: *Studien über die wirtschaftliche Gegenwart und Zukunft Siebenbürgens und des Szeklerlandes*. München, 1876.

1882 [gr. Schweinitz Gyula]: *A Kolozsvárt alapítandó erdélyrészi iparmúzeum tervezete. A kolozsvári kereskedelmi és iparkamarához benyújtotta gr. Schweinitz Gyula*. Kolozsvár, 1882.

Steinacker

1881 Steinacker Ödön: Elvi és szervezeti alapvonalak a Budapesten létesítendő technológiai museum felállítására. In: *Jelentések és javaslatok*, 1881.

Szabó

1908 Szabó Gyula: *Iparoktatásunk és a tanoncképzés az új ipartörvény-tervezetben: Az új ipartörvény-tervezet ismertetése*. II. füzet. Szeged, 1908.

Széchenyi

1890–1897 Gróf Széchenyi Béla: *Keletázsiai útjának tudományos eredménye 1877–1880*. I–III. Bp., 1890–1897.

Szeökkefalvi

1943 Szeökkefalvi Szent-Miklós László: A pákói Pákey (másként Tamás) család. *Magyar Családtörténeti Szemle*, (1943) 10: 9.

Szterényi

1895 Szterényi József: *Az iparoktatás külföldön. I. Ausztria és Baden*. Bp., 1895.

1897 Szterényi József: *Az iparoktatás Magyarországon*. Bp., 1897.

Taborsky–Hegedüs

1896 *A m[agyar] kir[ályi] Technológiai Iparmúzeum: az 1896-ik ezeréves Országos Kiállítás alkalmából*. Szerk.: Taborsky Ottó–Hegedüs Károly. Bp., 1896.

Vadona

1893 Vadona János: *Az öt világrészből. Százezer mérföld vízen és szárazon. Három év, hét és fél óra terjedt utazás tollrajza*. Bp., 1893.

Víg

1900 Víg Albert: Magyarország ipari szakoktatása. In: *Magyarország a párizsi világkiállításon*. Bp., 1900. 61–68.

Wyatt

1870 Wyatt, Matthew Digby: *Orientalism in European Industry*, *Macmillan's Magazine*, 21. (1870).

Xantus

1871 *A Közoktatási miniszter megbízásából 1869/70-ben Keletáziában országos költségen gyűjtött s a M. N. Muzeumban ideiglenesen kiállított Népismereti Tárgyak leíró sorozata*. Rendezte és sorozta: Xantus János. Pest, 1871.

Zichy

1879/a. Zichy Ágost: *Észleletek és elmélkedések Japán felett*. *Földrajzi Közlemények*, 7. (1879) 7: 89–109.

1879/b. Zichy Ágost: *Tanulmány a japáni művészetről*. *Építészet, szobrászat, festészet*. Bp., 1879.

Zárszámadás

1944 *A Magyar Állam zárszámadása az 1942. évről*. Bp., 1944.

1946 *A Magyar Állam zárszámadása az 1943. évről*. Bp., 1946.

1947 *A Magyar Állam zárszámadása az 1944. évről*. Bp., 1947.

Zombory-Moldován

1938 Zombory-Moldován Béla: *A 160. évfordulón*. In: *Budapest Székesfőváros Községi Iparrajziskola évkönyve*. Bp., 1938.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

ENTM – Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum, Kolozsvár

Forster Központ – Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ, Budapest

KvÁLvt – Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Kolozsvár

MÉpM – Magyar Művészeti Akadémia – Magyar Építészeti Múzeum, Budapest

MvÁLvt – Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely

MMM – Maros Megyei Múzeum, Marosvásárhely

MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

MUEKvGyLt: Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár

KÉPJEGYZÉK

1. kép. A kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum 1910–1918 között vezetett leltárkönyve. Kolozs Megyei Levéltár, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület (Fond Societatea Muzeului Ardelean) Ügyviteli Levéltára, 329. p. 8. (1911).
2. kép. Lechner Ödön – Pártos Gyula: Az Iparművészeti Múzeum és Iskola I. emeleti alaprajza, 1894. Iparművészeti Múzeum, Adattár-, rajz- és tervgyűjtemény. KRTF 2608.5.e.
3. kép. A Magyar Királyi Kereskedelmi Múzeum mintatára, 1899 után. Kereskedelmi, [7.]
4. kép. Ismeretlen fényképész: a South Kensington Museum kiállításának részlete, 1857. Ltsz.: 1952–1938. Victoria and Albert Museum, London.
5. kép. Az egykori Mintarajztanoda, a Régi Múcsarnok és a Régi Zeneakadémia tömbje a budapesti Andrásy úton. (A szerző felvétele, 2017.)
6. kép. Magyarország szakoktatásának térképe, a három működő iparmúzeum és a különböző szintű ipariskolák jelölésével, 1910–1911. Az iparoktatás az 1909–1911. években. Budapest, 1912. o. n.
7. kép. A budapesti Technológiai Iparmúzeum gépcsarnokának faipari osztálya, 1896. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest-Képtár. AN042965.
8. kép. A Hauszmann Alajos által tervezett, 1887–1889 között felépült budapesti Technológiai Iparmúzeum, 1890. Fotó: Rückwardt, Hermann Oskar. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest-Képtár. 000835.
9. kép. A budapesti Technológiai Iparmúzeum első emeleti kiállítási tereinek részlete, 1896. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest-Képtár. AN042969.
10. kép. A marosvásárhelyi Állami Fém- és Faipari Szakiskola műhelyében készül az intézet előtti kerítés, 1897–1898. Maros Megyei Múzeum, Fényképtár. 3624/2. (Reprodukció: Oniga Erika.)

11. kép. A Royal Kávéház teraszának rácsozata, készült IV. éves növendékek munkájaként a marosvásárhelyi Állami Fém- és Faipari Szakiskola műhelyében, 1915. Maros Megyei Múzeum, Fényképtár. 3624/28. (Reprodukció: Oniga Erika.)
12. kép. A zalatnai Kőfaragó és Kőcsiszoló iskola kőcsiszoló osztályának műhelymunkái, 1914 körül. Zalatna, Corneliu Medrea Gimnázium, leltározatlan anyag.
13. kép. Magyar nyelvű írás-olvasás tudás Magyarországon (Magyarország népességének műveltségi foka), 1890. Pallas Lexikon.
14. kép. A torinói Regio Museo Industriale gipsz- és cementtárgyainak kiállítása, 1871. Reale Museo Industriale Italiano. Torino, C. Favale e Compagnia, Torino, 1871. o. n.
15. kép. A marosvásárhelyi Székelyföldi Iparmúzeum Kiss István által tervezett épülete, 1890–1893. *Budapesti Látogatók Lapja*, 6. (1893) 8: 8.
16. kép. Róna József szoborcsoportja az épület főhomlokzatának timpanonjában. Trónoló Attila alakja, mellette Erdély és Magyarország perszonifikációja, a timpanon jobb szélén a modern iparra utaló ifjú alakja, 1893. (A szerző felvétele, 2014.)
17. kép. A timpanon bal szélén a háziiparra utaló ifjú leány alakja, 1893. (A szerző felvétele, 2014.)
18. kép. Engelsmann Henrik termékei az iparmúzeum ideiglenes helyszínen lévő nyitókiállításában 1886-ban. Ráth 1886. o. n.
19. kép. A kolozsvári Építő-, Fa- és Vasipari Iskola, a Központi Szakipari Rajziskola és az I. Ferenc József Iparmúzeum egyik első ismert terve, 1887 után. MUEKvGyLt, Pákei Lajos hagyatéka, I-B-019. (Reprodukció: Molnár Lehel.)
20. kép. A kolozsvári iparmúzeum technológiai jellegű alapgyűjteményéhez hasonló fémipari minták a marosvásárhelyi, egykori Székelyföldi Iparmúzeum gyűjteményéből. Maros Megyei Múzeum. (A szerző felvétele, 2014.)
21. kép. A kolozsvári iparmúzeum technológiai jellegű alapgyűjteményéhez hasonló faipari minták a marosvásárhelyi, egykori Székelyföldi Iparmúzeum gyűjteményéből. Maros Megyei Múzeum. (A szerző felvétele, 2014.)
22. kép. Színes fonott edény Vadona János gyűjtéséből, 1885–1889. Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum. Ltsz.: M3864. (A szerző felvétele, 2014.)

23. kép. „*Japáni áttört faragású díszes henger*” Vadona János gyűjtéséből. 1885–1889. Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum. Ltsz.: M3807. (A szerző felvétele, 2014.)

24. kép. Japán fonott virágtartó (?) Vadona János gyűjtéséből. 1885–1889. Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum. Ltsz.: M3868. (A szerző felvétele, 2014.)

25. kép. „*Elefántcsontból faragott tehénszekér (japáni) kazettában*” Vadona János gyűjtéséből. 1885–1889. Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum. Ltsz.: M4729. (A szerző felvétele, 2014.)

26. kép. Egymásba helyezhető fonott tányérok Vadona János gyűjtéséből, 1885–1889. Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum. Ltsz.: M3856-3861. (A szerző felvétele, 2014.)

27. kép. Az ipariskola-iparmúzeumi épület kiállítási tereinek berendezési terve, állapotfelmérés, 1903 körül. Forster Központ, Tervtár, Pákei-anyag. 2. mappa. 69021.149/7. (A szerző reprodukciója.)

28–29. kép. A kolozsvári Építő-, Fa- és Vasipari Iskola, a Központi Szakipari Rajziskola és az I. Ferenc József Iparmúzeum második ismert terve, főhomlokzat, földszinti és emeleti alaprajz, 1890. MUEKvGyLt, Pákei Lajos hagyatéka, I-B-022 és I-B-44. (Reprodukció: Molnár Lehel.)

30. kép. A kolozsvári Építő-, Fa- és Vasipari Iskola, a Központi Szakipari Rajziskola és az I. Ferenc József Iparmúzeum harmadik ismert terve, főhomlokzat, 1890. MUEKvGyLt, Pákei Lajos hagyatéka, I-B-021 (Reprodukció: Molnár Lehel.)

31. kép. A kolozsvári Építő-, Fa- és Vasipari Iskola, a Központi Szakipari Rajziskola és az I. Ferenc József Iparmúzeum csarnokszerű kiállítóteréhez készített terv, hosszmetset, 1890. Forster Központ, Tervtár, Pákei-anyag. 2. mappa. K12187. (A szerző reprodukciója.)

32–33. kép. Az ipariskola és az iparmúzeum közös épületének központi csarnokszerű kiállítóterrel tervezett megoldása a Külső és Belső Torda utcai telekre (1892), valamint a végleges, Malom utcai helyszínre (1894). MUEKvGyLt, Pákei Lajos hagyatéka, VII-A-015 és I-B-041. (Reprodukció: Molnár Lehel.)

34. kép. Háttérben az iparmúzeumi kiállítóterek bejárata és az iskolai és a múzeumi épületrészeket összekapcsoló lépcsőház, 1896 után. Forster Központ, Tervtár, Pákei-anyag. 2. mappa. K12219. (A szerző reprodukciója.)

35–36. kép. Az ipariskola és az iparmúzeum végleges közös épületének földszinti és emeleti alaprajzai, 1895–1896. MUEKvGyLt, Pákei Lajos hagyatéka, I-B-039 és I-B-034. (Reprodukció: Molnár Lehel.)

37. kép. Az 1896–1898 között felépült kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum, az Építő-, Fa- és Fémipari Iskola közös épületének főhomlokzata. Tervezet, 1895, november. MUEKvGyLt, Pákei Lajos hagyatéka, I-B-043. (Reprodukció: Molnár Lehel.)

38. kép. A marosvásárhelyi Református Kollégium dísztermében a helyi Fa- és Fémipari Iskolában készült csillárok. Tervező: Nagy Győző, kivitelező: Urszuj János és Zsigmond Sándor, 1909–1910-es tanév. Maros Megyei Múzeum, Fényképtár. 3624/36. (Reprodukció: Oniga Erika.)

39. kép. Theophil Hansen születésének 100. évfordulóján készült csoportkép, középen Pákei Lajos, 1913. Kartonra ragasztott fotó, a kartonon a jelenlévők nevével MUEKvGyLt. Pákei anyag, V-B-005. (Reprodukció: Molnár Lehel.)

40. kép. A Pákei Lajos által tervezett ipariskola egyik tanterme az építészeti és szobrászati gipszgyűjteménnyel, 1898 után. MUEKvGyLt. Pákei anyag, V-B-03. (Reprodukció: Molnár Lehel.)

41. kép. A Pákei Lajos által tervezett iparmúzeum és ipariskola egyik tanterme, a tárlókban fémipari mintalapok, 1898 után. MUEKvGyLt. Pákei anyag, V-B-04. (Reprodukció: Molnár Lehel.)

42. kép. A kolozsvári Építő-, Fa- és Fémipari Szakiskola fémipari szakán végzett növendékek baráti emléke, 1896–1897. tanév. MUEKvGyLt. Pákei anyag, V-B-046. (Reprodukció: Molnár Lehel.)

43. kép. Az iparmúzeum-ipariskola bővítésének emeletráépítéssel elképzelt megoldása. Főhomlokzat, 1898. Forster Központ, Tervtár, Pákei anyag, K 12210.

44. kép. A kolozsvári Iparmúzeum önálló épülete, hosszmetset, 1901. MUEKvGyLt. Pákei anyag, I-B-024. (Reprodukció: Molnár Lehel.)

45. kép. Josef Schulz: A prágai Iparművészeti Múzeum, 1901 után. A prágai Iparművészeti Múzeum archívuma. Arch0006.

46. kép. Josef Schulz: a prágai Iparművészeti Múzeum első emeleti alaprajza, 1896. A prágai Iparművészeti Múzeum archívuma. GV870020.

47. kép. A kolozsvári iparmúzeum önálló épülete, az első emeleti nyugati szárny alaprajza, 1902 körül. MÉpM, Pákei anyag. Ltsz.: 69. 021. 149/8.
48. kép. A prágai Iparművészeti Múzeum fémipari tárgyakat bemutató termének részlete, 1900 után. A prágai Iparművészeti Múzeum archívuma. ARCH0034.
49. kép. A prágai Iparművészeti Múzeum üvegyipari tárgyakat bemutató termének részlete, 1901 után. A prágai Iparművészeti Múzeum archívuma. Arch0006.
50. kép. A kolozsvári iparmúzeum önálló épülete, a főhomlokzat terve, 1901. MUEKvGyLt. Pákei anyag, I-B-023. (Reprodukció: Molnár Lehel.)
51. kép. A Pákei Lajos által tervezett, 1903–1904 között felépült kolozsvári I. Ferenc József Technológiai Iparmúzeum főhomlokzata. Tervezet, 1903 körül. MUEKvGyLt. Pákei anyag, I-B-045. (Reprodukció: Molnár Lehel.)
52. kép. A kolozsvári I. Ferenc József Technológiai Iparmúzeum modern iparművészeti és néprajzi (háziipari) gyűjteményének részlete, 1904 után. MUEKvGyLt, Pákei anyag, 5B/011. (Reprodukció: Molnár Lehel.)
53. kép. Farkasházi Fischer Vilmos: török exporra szánt álló asztali petróleumlámpa porcelánból, é. n. Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum. Ltsz.: M3618.
54. kép. Wedgwood váza az egykori iparmúzeumi gyűjteményből, é. n. Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum. Ltsz.: M3141.
55. kép. Auguste Delaherche-féle váza, é. n. Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum gyűjteménye. Ltsz.: M2943.
56. kép. A Nancyban működő Daum gyárban készült florális díszű art nouveau tál, 1900 körül. Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum gyűjteménye. Ltsz.: M3200.
57. kép. A Mintons gyárban készült asztali váza, é. n. Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum gyűjteménye. Ltsz.: M2983.
58. kép. Feketealakos festett agyagkanna a székelyudvarhelyi Kő- és Agyagipari Szakiskolából. Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum gyűjteménye. Ltsz.: M3059.

59. kép. A székelyudvarhelyi Kő- és Agyagipari Szakiskolában készült, Szent Erzsébetet ábrázoló (északi) mellékoltár, Máréfalva, római katolikus templom, 1911. (A szerző felvétele, 2014.)

60. kép. A kolozsvári I. Ferenc József Technológiai Iparmúzeum modern iparművészeti és néprajzi gyűjteményének részlete, 1904 után. MUEKvGyLt. Pákei anyag, 5B/011. (Reprodukció: Molnár Lehel.)

61. kép. Az Iparmúzeum előcsarnoka a tárlóban lapozható mintalapokkal, tetején egy feltételezhetően gipszből készült amfora, 1904 után. MUEKvGyLt. Pákei anyag, V-B-01. (Reprodukció: Molnár Lehel.)

62. kép. Iroda az iparmúzeumban, középen Pákei Lajos, a háttérben az iparoktatás módszertanát illusztráló tárló, illetve az épületek ábrázolásai, 1904 után. MUEKvGyLt, Pákei Lajos hagyatéka, 5B/011. (Reprodukció: Molnár Lehel.)

SZEMÉLY- ÉS HELYSÉGNÉVMUTATÓ

A névmutató az előfordulásaik gyakoriságára tekintettel nem tünteti fel Kolozsvárt és Pákei Lajost.

A

Aarau [CH] 127
Abrudbánya (Abrud [RO]) 116
Ács Lipót 140
Albert, Habsburg-Tescheni, főherceg 134
Andráschofszky Efraim 66
Andrássy Manó 69
Arad (Arad [RO]) 9, 36, 60, 92, 106, 139
Arany János 53
Arrima (Arima[JP]) 75–76
Attila, hun király 52–54

B

Baccarat (cég) 144
Bacchi, Angelo 142
Badár Balázs 45
Bak Lajos 62
Bánffyhunjad (Huedin [RO]) 65, 116, 137
Baross Gábor 42, 47–48, 50–51, 54, 92
Barót (Baraolt [RO]) 116
Bartolffy János 47
Basel [CH] 127
Beauvais [F] 131
Beck, Jean 132
Bécs [A] 16, 18–19, 26, 42, 44, 48, 51, 63, 65–66, 69–71, 73–75, 77, 100–106, 113, 120, 125, 134, 140
Békés 35
Békésy Károly 61–63
Bélaháza (Boleráz [SK]) 126
Bellus (Beluša [SK]) 35
Benczúr Gyuláné 142
Bereczki Imre 45
Berlin [D] 16, 18, 46, 50, 112

Bern [CH] 127
Bernády György 48, 50–51
Bertha Mihály 108
Beszterce (Bistrița [RO]) 116, 126
Besztercebánya (Banská Bystrica [SK]) 66
Betlér (Betliar, [SK]) 113
Bezerédy Gyula 66
Bigoť, Alexandre 130–132
Binder Lajos 59, 66
Bizek Paula 66
Blomhoff, Jan Cock 68
Brassó (Brașov [RO]) 9, 24, 35, 38, 65
Brnó [CZ] 104
Budapest 9, 13–14, 16, 19–42, 44–45, 47–48, 55–56, 59, 62–63, 71, 73, 79, 93, 95, 99, 101, 104–106, 110, 113, 115–117, 120, 122, 125–129, 131, 133–134, 140–145
Budweis (České Budějovice, [CZ]) 65

C

Ciortea, Aurel 146
Cole, Henry 17
Concha Győző 61
Crane, Walter 128
Cundall, Herbert Minton 128
Czernowitz [UA] 103–105

D

Dalpeyrat, Pierre-Adrien 130–132
Damaszkusz [SY] 142
Daum, Antonin 132–133
De Gerandóné gróf Teleki Emma 69
Deák Ferenc 53

Deák Nándor 146
 Debrecen 25, 38, 113
 Delaherche, Auguste 130–132
 Delamarre-Didot, Louis 128
 Demian Tassy 146
 Demjén Ágost 66
 Demjén Ágoston 63
 Déva (Deva [RO]) 137
 Devincenzi, Giuseppe 43
 Diósgyőr 66
 Doccia [I] 135
 Doeff, Hendrik 68
 Dresser, Christopher 128

E

Egermann, Friedrich 144
 Engelsmann Henrik 55–56
 Eötvös József 14, 53, 73
 Eötvös Loránd 21
 Ernst Lajos 126
 Ernst, Wolfgang 9

F

Fabinyi Rudolf 61
 Fadrusz János 66, 101
 Falke, Jacob 19
 Fangh Antónia 137
 Faragó Ödön 71
 Farkasházi-Fischer Vilmos 16, 61, 63, 66,
 74, 130
 Ferenc József, I. osztrák császár és ma-
 gyar király 61
 Ferencz Kornélia 144
 Ferenczi Zoltán 58, 82, 95
 Finály Henrik 62
 Fischer, Karl von 50
 Flóris Áron 140
 Forgó és Tsa 48
 Franzendorf [D] 132
 Frey Vilma 142
 Fukahori [JP] 70

G

Gallé, Émile 128, 131, 141
 Gámán Zsigmond 59
 Gaul Károly 21, 29, 110
 Geibinger János 54
 Gelléri Mór 33, 129

Gibbon Albert 112
 Gönczy Pál 26
 Götz Adolf 48
 Graz [A] 103–105
 Grünwald István 110
 Gyarmati Zsigmondné 139
 Gyoma 116
 Győr 24, 92, 126

H

Haida (Nový Bor [CZ]) 144
 Hansen, Theophil 48, 101–103
 Hasenauer, Karl Freiherr von 48
 Hauszmann Alajos 13, 29, 30, 48
 Hegedüs Károly 28
 Hegedüs Lajos 24, 26–27, 41
 Hegedüs Sándor 26, 35, 93
 Hegybánya-Szélakna (Štiavnické Bane
 [SK]) 35
 Heinrich Ferstel 120
 Herdtle, Eduard 111
 Hermann Gyula 135
 Hirado-sima [JP] 70
 Hirschfeld Lajos 92
 Hodrusbánya (Hodruša-Hámre [SK]) 38
 Homonna (Humenné [SK]) 36, 38
 Hongkong [CN] 68, 75, 78
 Hopp Ferenc 67, 72
 Horti Pál 130–131, 139
 Hosszú Márton 146
 Hosszúfalu (Săcele [RO]) 39, 65–66, 110
 Huszka József 14, 45, 139

I

István, I., Szent, magyar király 53–54
 Isztambul [TR] 16, 130
 Iznik [TR] 126

J

J. Schreiber & Neffen cég 63
 Jósika Mária Anna, bárónő 144
 Jósika Sámuel, báró 93
 Juhász Árpád 140, 144
 Jungfer Gyula 115

K

Kaiserslautern [D] 127
 Kala Vilma 144

- Kalsruhe [D] 127
 Kamakura [JP] 70
 Kanazawa [JP] 70
 Kassa (Košice [SK]) 9, 24–25, 37–38, 60, 92, 111
 Keleti Gusztáv 19, 78, 138
 Keleti Károly 15, 25–26
 Késmárk (Kežmarok [SK]) 38
 Keszthely 72–73
 Kézai Simon 54
 Kiotó [JP] 76
 Kiss István 13, 47–51, 54, 56
 Klenze, Leo von 47, 49
 Klösz József 108–109, 111
 Kóbe [JP] 70, 76
 Kodrián Kornél 146
 Konstanz [D] 132
 Kopits János 144
 Koppenhága [DK] 134
 Koronghi Lippich Elek 137
 Kós Károly 137
 Kovács Ferenc, prépost 47
 Kozma Lajos 144
 Köllő Miklós 66
 Köpke, Richard 112
 Körmöcbánya-Óhegy (Kremnica [SK]) 35
 Kőrösfő (Izvoru Crișului [RO]) 137
 Kriesch Laura 142, 144
 Kún Gozda Jánosné 142
- L**
- Lajos, I., bajor király 50
 Láng Adolf 80
 Lechner Ödön 13–14, 21, 29, 51
 Leitzner, Joseph 102–104
 Lemberg (Lviv [UA]) 104
 Lesznay Anna 143
 Lipcse [D] 112
 London [GB] 17–19, 32, 67–69
 Losonczi Dénes 48, 51
 Losonczi János 65
 Lukács Béla 47
 Lyka Károly 38
- M**
- Maetz Frigyes 59–60, 66
 Magyar Ede 95
 Magyarbikal (Bicălatu [RO]) 137–138
- Makaó [CN] 71, 75
 Malonyay Dezső 45–46
 Máréfalva (Satu Mare [RO]) 135–136
 Markup Béla 144
 Márkus Béla 144
 Marosvásárhely (Târgu Mureș [RO]) 9, 13, 16, 24, 32–33, 36, 38, 40–60, 63–64, 92, 99–101, 106–107, 113, 116, 135, 138, 145, 147
 Márton Imre 143
 Mayer József 65
 Meissen [D] 131, 144
 Mezőkövesd 140, 142–144
 Mezőtúr 45, 116
 Milánó [I] 99
 Minerbi, Guido 142
 Minton and Sons (Thomas) 133
 Miyanoshita [JP] 76
 Modor (Modra [SK]) 126
 Molnár József 66, 98, 110–111
 Molnár Sándor 45
 Morris, William 128
 Moszkva [RU] 18, 135
 Mudrony Soma 15, 18, 22, 25–30, 78, 138
 Munkács (Mukacseve [UA]) 24
 München [D] 26, 47–50, 61, 101, 132, 142
- N**
- Nádler Róbert 144
 Nagaszaki [JP] 70, 75–76
 Nagy Győző 99
 Nagy Mór 59
 Nagybecskerek (Zrenjanin [SR]) 38
 Nagyenyed (Aiud [RO]) 61, 113
 Nagyszeben (Sibiu [RO]) 13, 37
 Nagyvárad (Oradea [RO]) 14, 24
 Nancy [F] 132–133
 Németh Imre 26
 Nisitomari [JP] 70
 Novák Ferenc 56
 Nürnberg [D] 18, 127
- O**
- Obenwald [D] 132
 Orczy Gyula 14
 Orosz Endre 146
 Orosz Ferenc 146
 Ósima (Osimo [JP]) 70

Oszaka [JP] 70, 76
 Öhquist, Johannes 135

P

Páder Emma 144
 Palóczy Antal 110
 Papp Domokos 146
 Párizs [F] 16, 18, 40, 62, 67, 69, 112, 122,
 125, 130, 132, 141, 144
 Pártos Gyula 21
 Pécs 24, 116
 Pécsi József 38
 Petőfi Sándor 53, 73
 Posner Károly 26
 Pozsony (Bratislava [SK]) 20, 24–25, 35
 Prága [CZ] 104, 120–123, 125

R

Radisics Jenő 104, 125, 127–128, 135,
 140
 Ráth György 125, 127
 Ráth Károly 26–29, 55
 Reguly Antal 71
 Rex Henrik Tivadar 131, 134, 141, 143–144
 Richard-Ginori 135
 Riegl, Alois 46
 Rimaszombat (Rimavská Sobota [SK]) 65
 Risch Antal 47
 Rómer Flóris 19–20
 Róna József 52, 66
 Royal Doulton 134–135

S

Salzburg [A] 100–101, 106
 Sándor Imre 143
 Schinkel, Karl Friedrich 50
 Schoy, Auguste 112
 Schulz, Josef 120–122
 Schuster Emil 143
 Schweinitz Gyula, gróf 26, 57, 60–61, 79,
 83, 107, 117
 Seemann István 65
 Seemann József 66
 Selmezbánya (Banská Štiavnica [SK]) 9,
 66
 Semper, Gottfried 18–19, 43, 48, 122, 125,
 139
 Senn Ede 59

Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe
 [RO]) 38, 45, 137

Siebold, Philipp Franz von 68
 Sigmond Dezső 59
 Simonffy István 66
 Sitte, Camillo 102, 104
 Sloterdijk, Peter 10
 Sófalvi József 48
 Soós Pál 48
 Sopron 38
 Sovánka István 66
 St. Gallen [CH] 127
 Stegmann, Karl 18
 Stein János 112
 Steinacker Ödön 25–27
 Stroke-upon-Trent [GB] 133
 Stuttgart [D] 25–26, 111, 127

SZ

Szabó Antal 47
 Szabóky Adolf 14
 Szatmárnémeti (Satu Mare [RO]) 24–25
 Széchenyi István 73
 Szeged 9, 25, 36
 Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc
 [RO]) 9, 37, 44–46, 60, 101, 106, 126,
 134–136
 Szekszárd 140
 Szendrei János 20
 Szentgyörgyi Lajos 137
 Szilágysomlyó (Șimleu Silvaniei [RO])
 116
 Sztérényi József, 14, 34–35, 92
 Sztroganov, Szergej, gróf 18

T

Temesvár (Timișoara [RO]) 9, 24, 38, 92
 Thék Endre 26, 48
 Tiffany cég 144
 Titsingh, Isaac 68
 Tocado (Totsuka [JP]) 70
 Tokió [JP] 76–77, 142
 Torda (Turda [RO]) 48, 113, 126, 137, 140
 Torino [I] 43–44, 142
 Torockó (Rimetea [RO]) 113, 140, 142–143
 Tóth András 66
 Trefort Ágoston 14, 23, 26, 29
 Triebler Sarolta 144

U

Újpest 9
 Ungvár (Uzshorod [UA]) 29, 37, 135
 Urszuj János 99

V

Vadona János 67–68, 70–79, 138, 141
 Vajdahuntyad (Hunedoara [RO]) 65
 Vámbéry Ármin 71
 Várdai Szilárd 112
 Vastagh György, ifj. 66, 144
 Vaszary János 139
 Velence [I] 142
 Veszprém 24
 Vogel, C. 111
 Vörösmarty Mihály 53
 Vyškov [CZ] 126

W

Wedgwood cég 131, 134, 141
 Wekerle Sándor 47
 Werbőczy István 53
 Wermuth, Ernsts 112

Wesel, Joseph 104
 Winthertur [CH] 127
 Wyatt, Matthew D. 68

X

Xantus János, 19, 70–71, 75, 77

Y

Yokoháma (Jokohama [JP]) 76

Z

Zalatna (Zlatna [RO]) 9, 37, 39, 106
 Zayugróc (Uhrovec [SK]) 38, 63
 Zichy Ágost 69
 Zichy Edmund 69
 Zichy Jenő 14, 71, 129
 Zichy József 69
 Zilah (Zaláu [RO]) 116, 125
 Zítek, Jozef 120

ZS

Zsigmond Sándor 99

**A kutatócsoport által megjelentetett
kiadványok a *Magyar Történelmi Emlékek.*
Értekezések. Tanulmányok a nacionalizmus
kultúrtörténetéből-sorozatban**

1. Tény és fikció. Tudomány és művészet a nemzetépítés bűvkörében a 19. századi Magyarországon. Szerk.: Lajtai Mátyás – Varga Bálint; tanulmánykötet
2. Nemzet, faj, kultúra a hosszú 19. században Magyarországon és Európában. Szerk.: Hörcher Ferenc – Lajtai Mátyás – Mester Béla; tanulmánykötet
3. Varga Bálint: Árpád a város fölött. Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének Magyarországon; monográfia
4. Székely Miklós: Nemzet, ipar, művészet. A kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum 1887–1918; monográfia

Tervezett kiadványok

Tudomány és művészet a magyar nemzetépítés szolgálatában. Szerk.: Cieger András – Varga Bálint; szöveggyűjtemény

Nemzet és tudomány Magyarországon a 19. században. Szerk.: Bollók Ádám – Szilágyi Adrienn; tanulmánykötet

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Felelős kiadó: Fodor Pál
A könyvsorozat logóját Szakács Imre festőművész készítette
Nyomdai előkészítés:
MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Szerkesztő: F. Dóczi Erika
Szöveggondozás: Asztalos Emese
Borító: Böhm Gergely
Kiadói szerkesztő: Bardi Erzsébet
Tördelés: Horváth Imre
Nyomdai munka: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: dr. Tomcsányi Péter